

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

katedra geografie

Diplomová práce

Regionální diferenciace populačního vývoje

v Ústeckém kraji:

historickogeografická analýza

Vypracovala: Bc. Nikola Fikarová

Vedoucí práce: RNDr. et PhDr. Aleš Nováček, Ph.D.

České Budějovice 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě – v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce.

Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky vedoucího práce a oponenta práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne:

Nikola Fikarová

Poděkování

Děkuji vedoucímu diplomové práce panu RNDr. et PhDr. Aleši Nováčkovi, Ph.D., za odborné vedení, cenné rady, připomínky a věnovaný čas při konzultacích. Rovněž velké díky patří i mé rodině a blízkým za projevenou trpělivost a podporu.

Anotace:

FIKAROVÁ, N.: (2018): Regionální diferenciacie populačního vývoje v Ústeckém kraji: historicko-geografická analýza. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, 95 s.

Předkládaná diplomová práce je zaměřena na analýzu regionální diferenciacie populačního vývoje v Ústeckém kraji. Analýza je rozdělena na tři etapy vývoje lidské společnosti, a to předindustriální, industriální a postindustriální období. Součástí práce je i zasazení populačního vývoje do historického kontextu včetně komparace s kraji Česka. Vývoj počtu obyvatel Ústeckého kraje ovlivňovalo několik přírodních a socioekonomických determinantů. Důraz je kladen především na faktory, mezi které se řadí zavedení železniční dopravy, hierarchické uspořádání sídel a jejich administrativní funkce. Intenzita vlivu těchto tří klíčových faktorů je sledována na úrovni vybraného vzorku 119 obcí. Následuje zhodnocení dynamiky populačního vývoje, ovšem tentokrát z hlediska jednotlivých mikroregionů. Po analytické části je pozornost věnována syntéze. Syntetická část zahrnuje kategorizaci mikroregionů, generalizaci vývojových trendů a predikci populačního vývoje Ústeckého kraje. Závěrečná část ověřuje stanovené vstupní hypotézy.

Klíčová slova: prostorové rozdíly, Ústecký kraj, populační vývojové tendence, industrializace, obyvatelstvo

Abstract:

FIKAROVÁ, N. (2018): Regional differentiation in the population development of Ústecký Region: historic-geographic analysis. Master's Thesis. University of South Bohemia in České Budějovice, Faculty of Education, Department of Geography, 95 p.

This master's thesis is focused on analysis of regional differentiation of population development in Ústecký Region. The analysis is divided into three stages of human society evolution, such as pre-industrial, industrial and post-industrial. Beside these stages, the thesis also deals with a historical context of given period and at the same time, deals with comparison of this phenomena with the rest of the Czech. The population in Ústecký Region was influenced by factors, as natural and socioeconomic determinants. The thesis emphasises phenomena connected to railways, hierarchical arrangements of residences and their administrative functions. Intensity of these three facts had been examined on a sample of 119 villages. After the analysis, the evaluation of dynamics of the population development follows; this time it is viewed from the perspective of microregions. The synthetic part follows the analysis and deals with categorization of those microregions, it generalises population's trends and it predicates its development. The final part then confirms hypothesis given in the beginning of the thesis.

Key words: spatial differences, Ústecký Region, development of population and tendencies, industrialization, inhabitants

OBSAH

1. ÚVOD	s. 7
2. TEORETICKÉ PŘÍSTUPY A DISKUSE S LITERATUROU	s. 11
3. METODIKA	s. 16
4. PODMÍNKY OVLIVŇUJÍCÍ VÝVOJ POPULACE V ÚSTECKÉM KRAJI	s. 21
4.1 Přírodní determinanty	s. 21
4.2 Socioekonomické determinanty	s. 22
5. HISTORICKÝ KONTEXT POPULAČNÍHO VÝVOJE ÚSTECKÉHO KRAJE	s. 25
5.1 Populační vývoj kraje	s. 25
5.2 Populační vývoj kraje v kontextu Česka	s. 29
6. ANALÝZA MIKROREGIONÁLNÍ DIFERENCIACE POPULAČNÍHO VÝVOJE V ÚSTECKÉM KRAJI	s. 33
6.1 Předindustriální období	s. 33
6.2 Industriální období	s. 36
6.2.1 Analýza vlivu administrativní funkce sídel na jejich populační růst	s. 38
6.2.2 Analýza vlivu hierarchického postavení sídel na jejich populační růst	s. 43
6.2.3 Analýza vlivu železnice na populační růst sídel	s. 47
6.3 Postindustriální období	s. 50
6.4 Dynamika vývoje sídelního systému	s. 52
6.5 Mikroregionální diference populačního vývoje	s. 60
7. SYNTÉZA POZNATKŮ	s. 74
7.1 Kategorizace mikroregionů	s. 75
7.2 Generalizace vývojových trendů	s. 77
7.3 Hlavní determinanty populačního vývoje	s. 80
7.4 Predikce populačního vývoje kraje	s. 82
8. ZÁVĚR	s. 84
9. SEZNAM LITERATURY A ZDROJŮ	s. 87
10. SEZNAM TABULEK	s. 93
11. SEZNAM GRAFŮ	s. 94
12. SEZNAM MAP	s. 95
13. SEZNAM PŘÍLOH	s. 96

1. ÚVOD

V současné době je Ústecký kraj vnímán spíše jako problémový strukturálně postižený region. I přes jeho příhraniční polohu se v průběhu minulých století postupně přetvářel v hospodářsky prosperující oblast. Jsou to především historické události, které ovlivnily dynamiku vývoje populace a její následné formování do koncentračních jader. Intenzitou působení fyzických a sociálních faktorů docházelo k proměně vztahů mezi jádrem a periferií v jednotlivých mikroregionech kraje. Postupem času se regionální diferenciaci kraje prohlubovala, a to nejen z hlediska hustoty zalidnění, průmyslové výroby či zemědělství, ale též rozdílnou sídelní strukturou či možnostmi napojení na hlavní železniční (silniční) tahy.

Nejstarší zmínky o osídlování území sahají až do starší doby kamenné (paleolitu), kdy byly v oblasti dnešního Písečného vrchu u Bečova na Mostecku nalezeny první stopy předchůdců člověka. Již v pravěku byla oblast tehdejšími osadníky vnímána jako celek s obrovským hospodářským potenciálem. Především naleziště vzácných kovů a dalších nerostných surovin způsobila sídelní rozmach v době bronzové a železné. Postupně ze strategické polohy regionu začaly těžit nejvyšší vrstvy společnosti, které si zde v době středověku budovaly obranné prvky v podobě kamenných hradů. Tato centra a jejich přilehlá území se v období středověku a raného novověku transformovala v města (Anděl 2000). I přes válečné konflikty v období husitství či třicetiletou válku, rozmach území přineslo až osvícenství v podobě výrazných inovací. Posléze pro rozvoj oblasti bylo důležité období průmyslové revoluce, která způsobila masivní příval obyvatelstva. Nezaměstnanost byla na nízké úrovni. Od 90. let 20. století je situace opačná, protože míra registrované nezaměstnanosti Ústeckého kraje je jedna z nejvyšších v rámci Česka a její hodnoty jsou stále nadprůměrné. Nejenom tato problematika má vliv na regionální rozdíly uvnitř kraje. Již od rané fáze vývoje regionu se na utváření sídelní struktury podílely různé přírodní determinanty. Ovšem s příchodem vědeckého a technického pokroku se význam přírodních faktorů do jisté míry oslabil. Posouzení vlivu určitých faktorů je jedním z úkolů předkládané studie.

Hlavním cílem práce je pomocí historicko-geografické analýzy dlouhodobého populačního vývoje vysvětlit příčiny současné regionální diferenciaci a polaritu uvnitř Ústeckého kraje. Jednotlivé vývojové trendy na úrovni ústeckých mikroregionů jsou sledovány pro různá časová období, a to předindustriální, industriální a postindustriální období. Dosažení hlavního cíle předchází řada dílčích úkolů. Jedním z nich je zasazení populačního vývoje Ústeckého kraje do kontextu Česka. Důležitým úkolem pro provedení analýzy je i výběr vzorku sídel, který je nutný pro naplnění cílů. Práce si rovněž klade za cíl objasnit pozici mikroregionů v sídelním systému jádro-periferie. Dalším z cílů je specifikace trendů historického vývoje polarizace prostoru uvnitř zkoumaného kraje a následné určení jeho nejdůležitějších faktorů a příčin. Na základě zpracování

výsledků dojde ke generalizaci dlouhodobých tendencí a specifík sledované oblasti. Cílem práce je i porovnání Ústeckého kraje s ostatními kraji Česka. Pomocí vyexpedovaných zjištění bude provedena výsledná kategorizace na úrovni mikroregionů. Práce je rozšiřováním série již dříve vzniklých studií, které se rovněž věnovaly podobné problematice v jiných krajích Česka (Nováček 2004 – Vysočina, Malý 2015 – Královéhradecký kraj, Pařil 2015 – Plzeňský kraj, Klučka 2016 – Jihočeský kraj, Kněžíčková 2017 – Moravskoslezský kraj či Rada 2018 – Středočeský kraj).

Naplněním stanovených cílů dojde k ověření a reflektování následujících hypotéz:

- I. Od poloviny 19. století byla oblast Podkrušnohoří v Ústeckém kraji na vrcholu průmyslové revoluce v celé Habsburské monarchii. Byla to především výstavba železnice, díky které začala těžba místního (hnědého) uhlí nabývat na významu. V průběhu 60. let 19. století, kdy došlo k prodloužení železnice z Ústí nad Labem do Chomutova, se zároveň vyvíjela i další průmyslová odvětví v Teplicích či v již zmíněném Chomutově (Anděl 2000). Na základě výše uvedeného lze usuzovat, že během průmyslové revoluce dojde ke koncentraci obyvatelstva především do Podkrušnohorské oblasti, která se postupem času transformuje v konurbační zónu se značným počtem velkých sídel. Zároveň je možné předpokládat, že dojde k rozdělení funkcí na průmyslové Podkrušnohoří a zemědělské Poohří v rámci Ústeckého kraje.
- II. Hampl, Gardavský a Kühnl (1987) se zabývali koncentrací obyvatelstva do měst, jakožto rozhodujícím procesem zvyšování územní diferenciací v rozmístění populace. Je možné předpokládat, že vzhledem k existenci centra města Ústí nad Labem, dojde k prohloubení polarity mezi jádrovým mikroregionem Ústí nad Labem a ostatními sousedícími mikroregiony v industriálním období.
- III. V souvislosti s budováním železniční sítě v průběhu 2. poloviny 19. století byla propojena průmyslová střediska, zemědělsky úrodné oblasti a několik území se stalo součástí evropské železniční sítě. Zároveň v této době došlo k rozvoji paroplavby na řece Labi. Labe se tak stalo jednou z důležitých komunikačních cest v českých zemích a též zajistilo obchodní spojení se zahraničím (Hlavačka 1990). Je možné očekávat silící urbanizaci do obcí, které byly přímo napojeny na železniční trať, a to zejména v uzlových bodech. K nárůstu populace mohlo dojít i v obcích, ve kterých byly vybudovány přístavy na řece Labi. Naopak lze předpokládat stagnaci či dokonce i depopulaci v těch obcích, jenž zůstali stranou budování železniční sítě.
- IV. Na základě zjištění Nováčka (2004), který se zabýval vlivem administrativní funkce sídel na populační vývoj v oblasti dnešního kraje Vysočina, je možné se domnívat, že podobné tendence se vyskytnou i na území dnešního Ústeckého kraje. Administrativní

funkce sídel politických okresů měla kladný vliv na vývoj populace v porovnání se sídly soudních okresů či obcí bez administrativní funkce, kde je možné očekávat populační stagnaci nebo rovnou depopulaci.

- V. Po ukončení druhé světové války došlo v populačním vývoji Ústeckého kraje k obrovskému zlomu. Následkem vysídlení německého obyvatelstva z pohraničí byl učiněn nejen zvrát v charakteru československé ekonomiky, ale především odsun Němců vyústil v drastické vylidnění sídel (Koutský 2012). Na základě tohoto tvrzení lze očekávat výraznou depopulaci v pohraničních obcích krajských mikroregionů. Na úkor těchto populačně ztrátových obcí naopak zaznamenají prudký nárůst především ty obce v mikroregionech, které se nachází ve vnitrozemí kraje a jsou významné především svou průmyslovou výrobou.
- VI. Z hlediska urbanizačních procesů dle Musila (2002) docházelo po roce 1989 v zemích ve střední a východní Evropě k rozkvětu (ve srovnání s předešlým obdobím) především těch měst a regionů, které se nacházejí v blízkosti státních hranic. Lze se domnívat, že tento trend je možné vyzorovat i v Ústeckém kraji, kdy v některých městech či obcích při hranicích s Německem dojde k populačnímu nárůstu obyvatelstva. Zároveň je možné očekávat, že v souvislosti se sektorovou změnou (tj. vyšší zájem o služby, upřednostňování práce v nich), budou postupnou populační ztrátu vykazovat ta města, ve kterých tvořila těžba uhlí hospodářský základ.

Obsah práce je rozdělen do osmi kapitol včetně této úvodní. Následuje seznámení s teoretickými přístupy a klíčovými publikacemi, ze kterých práce vychází. Ve třetí kapitole je představena metodická část včetně použitých indexů, ukazatelů či objasnění výběru vzorku obcí. Dále je pozornost věnována přírodním a socioekonomickým determinantům, jakožto podmínkám ovlivňující populační vývoj kraje. Analytické části rovněž předchází porovnání Ústeckého kraje s ostatními kraji Česka. V pořadí šestá kapitola je pro práci stěžejní. Na základě dostupných dat dojde k celkové analýze regionální diferenciaci populačního vývoje v rámci třech etap (předindustriální, industriální a postindustriální). V industriálním období je poukázáno na hlavní faktory, které regionální rozdíly do značné míry ovlivnily. Jedná se o vliv hierarchického postavení sídel, o vliv administrativní funkce a zavedení železnice. Po provedení těchto tří analýz je badatelská aktivita přesunuta na úroveň mikroregionů a k jejich diferenciaci. Sedmá kapitola je věnována syntéze poznatků, ke které dojde na základě předchozího analytického celku. Součástí této kapitoly je kategorizace jednotlivých mikroregionů, generalizace vývojových trendů, hlavní determinanty a následná predikce populačního vývoje v kraji. Poslední kapitola se zabývá celkovým zhodnocením a ověřením či vyvrácením vstupních hypotéz.

Předkládaná studie má převážně retrospektivní charakter. Hlavní pozornost je soustředěna především na populační vývoj zkoumaného Ústeckého kraje. Klíčová je industriální fáze, která je podrobně zpracována nejen z důvodu dobře dostupných dat, ale zásadní faktory té doby do určité míry ovlivnily současný počet obyvatel a mikroregionální diferenciaci dnešního Ústeckého kraje. V práci je rovněž kladen důraz na hledání pravidelností trendů či geografických prostorových spojitostí.

2. TEORETICKÉ PŘÍSTUPY A DISKUSE S LITERATUROU

Základním konceptem předkládané studie je historicko-geografická analýza, které je uzpůsoben i výběr vhodných vědních disciplín. Kromě zastoupené historické geografie, potažmo historické demografie, tak se v práci objevuje i několik geografických subdisciplín jako je geografie sídel, geografie dopravy nebo regionální geografie. Regionální koncept je myšlenkou britského geografa Herbertsona z roku 1905, který označil vymezení přirozených regionů za hlavní cíl v rámci humánní geografie (viz. Cloke a kol. 1991 cit. v Toušek, Kunc, Vystoupil 2008, s. 15). Přirozené regiony jsou kategorizovány z hlediska struktury povrchu, klimatických podmínek, vegetačního složení a ukazatele hustoty zalidnění. Ovšem poslední kategorii není věnována přílišná pozornost, neboť její míra důležitosti závisí na působení ostatních přírodních determinantů v prostředí.

Vzhledem k primárnímu zaměření studie na Ústecký kraj, bylo nutné čerpat teoretické poznatky z *regionálně orientované literatury*. Jednou z nejvíce citovaných publikací zaměřených na Ústecký kraj se stala studie od Anděla (2000). Její první část se zaměřuje na celkové zhodnocení kraje včetně vymezení geografické polohy a porovnání s úrovní Česka a ostatními kraji. Druhou část tvoří dějinný přehled od nejstaršího osídlení až po současnost. Klíčovou událostí pro vývoj populace je odsun německého obyvatelstva, který je v publikaci pochopitelně důkladně popsán. Nicméně jsou zde obsaženy i kapitoly zohledňující sídla a složení obyvatelstva z hlediska věkové, vzdělanostní či národnostní struktury. Publikace nabízí i charakteristiku hospodářství včetně zaměření na dopravu, zemědělství a průmysl, tolik důležitého pro zkoumaný kraj. Těžbě hnědého uhlí a jejímu negativnímu dopadu nejen na přírodní, ale i sociální složky krajiny se věnují autoři Štýs, Bízková a Ritschelová (2014). Studie od Koutského (2012) je zacílena na ekonomické a sociální trendy po revolučním roce 1989. Především objasňuje situaci na trhu práce v Ústeckém kraji zejména v kontextu zaměstnanosti, nezaměstnanosti a zastoupení cizinců na trhu práce. Autor hodnotí i vývojové trendy struktury populace, a to z hlediska migrace. Jeho starší publikace z roku 2011 se věnuje především průmyslové výrobě Ústeckého kraje a jejím možnostem rozvoje v postindustriálním období. Teoretickou oporou předkládané práce pro sepsání několika přírodních determinantů se stala monografie Ústecka (1999). Hydrologické, pedologické či klimatické podmínky na území severních Čech jsou zde podrobně definovány a zároveň je celá monografie doplněna o mapové výstupy, tabulky a fotografie. Opomenout nelze ani Jelečka (1994), jenž ve svém odborném článku mapuje území severozápadních Čech včetně jeho hospodářského rozmachu vlivem průmyslové revoluce.

Podstatná část práce je podložena publikacemi týkající se *historické demografie*, mezi které patří například dílo od Fialové (1996). Autorka se věnuje podrobné analýze demografických procesů

na území Čech od příchodu prvních obyvatel až do poloviny 90. let 20. století. Zaobírá se vlivem válek a epidemií na populační růst nebo pokles, dále mapuje vybrané demografické ukazatele jako je například porodnost, sňatečnost či úmrtnost a také pojednává o migračních proudech z venkova do městských sídel. Ucelený pohled na dlouhodobý územní vývoj Českých zemí poskytuje publikace od Semotanové (1998). „Dnešní území České republiky patřilo v historické době do jednoho státního útvaru, jehož hranice náležejí k nejstarším v Evropě“ (Fialová 1996, s. 7). Podrobný exkurz do vývoje jednotlivých sídel z historického nebo urbanistického pohledu nabízí monumentální osmisvazkový sborník *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* od Karla Kuči (1999 – 2011). Součástí tohoto rozsáhlého lexikonu tvoří několik map, jenž pocházejí z 2. poloviny 19. století, a mnoho ilustrací v podobě městských znaků, vedut či fotografií jednotlivých částí měst. Poměrně rozsáhlou a přehlednou historicko-demografickou publikaci napsala Kárníková (1965), která je zajímavá z toho hlediska, že odhaduje počty obyvatelstva ještě před prvním formálním sčítáním lidu. Kniha tak zachycuje období, které je započato rokem 1754 a ukončeno rokem 1914. Demografický vývoj Českých zemí se pokusil zmapovat Boháč (1987), který se mimo jiné věnuje i struktuře osídlování do 15. století.

Období *průmyslové revoluce* patří mezi rozhodující determinanty prosperity Ústeckého kraje včetně řady dalších faktorů s ní souvisejících. Mezi české autory, kteří pojednávají o průmyslové revoluci v kontextu Českých zemí, patří Purš (1960). Zároveň ve své knize uplatňuje rozdělení revoluce, a to na revoluci v oblasti techniky, zemědělství nebo také v oblasti komunikace. Autor rovněž diskutuje nad problémy, které revoluce s sebou přinesla. Z jiného úhlu pohledu je průmyslová revoluce popsána v knize od autorů Jindra, Jakubec a kol. (2006), a to z hlediska hospodářství. Zohledňují ta odvětví, která se řadila mezi nejvíce progresivní jako např. textilní nebo těžební odvětví (hnědouhelná těžba). Uhelný průmysl a jeho vývojové tendence v Českých zemích tvoří hlavní myšlenku a jádro souhrnné publikace od Ludmily Kárníkové z roku 1960. Vzhledem k vzestupu a postupné hospodářské proměně Ústecka především díky těžbě hnědého uhlí, bylo využití této publikace pro potřeby předkládané práce samozřejmostí. Průmyslová revoluce svým rozsáhlým dopadem zapříčinila sílící urbanizaci. Proces *urbanizace* v Českých zemích se stal předmětem zájmu v ucelené práci od Horské, Maura a Musila (2002). Monografie rovněž pojednává o následcích a změnách, jenž urbanizace zanechala v životě nejen celé společnosti, ale i rodin a jedinců.

Velice úzce s procesem urbanizace a průmyslovou revolucí souvisí *železniční síť* včetně její rozsáhlé výstavby ve 2. polovině 19. století. Pohled na dopravu (nejen železniční) během průmyslové revoluce nabízí práce Hlavačky (1990). Kniha zachycuje samotné počátky dopravy v podobě dostavníků či koněspřežných železnic až výstavbu základní železniční sítě v poslední fázi revoluce. Překládanou práci po metodické stránce inspiruje studie Auerhana (1934), který zkoumal

vliv železničního napojení na prohlubování nerovnoměrnosti koncentrace obyvatelstva. Auerhan kategorizoval sídla do jednotlivých skupin, a to na sídla bez železničního napojení, sídla s konečnou železniční zastávkou a sídla s průjezdovou stanicí.

Během období industrializace došlo k proměnám *administrativního uspořádání* na území kraje. Kniha specializující se na tuto problematiku pochází od kolektivu autorů Janák, Hledíková, Dobeš (2005). Kniha je syntézou podrobně mapující dějinný vývoj správy v Českých zemích již od dob raného feudalismu. Autoři tvrdí, že „vytvoření raně středověkého českého státu na základě sjednocení starších kmenových knížectví určilo nejstarší vnitřní podobu nového státu“ (Janák, Hledíková, Dobeš 2005, s. 31). Zároveň kniha popisuje rozvoj církevní, politické, finanční nebo také justiční správy. Je doplněna o celou řadu mapových příloh, které jsou hojně využitelné pro potřeby této práce (například správní organizace Království českého v letech 1868-1918). Z hlediska metodického zpracování vlivu administrativní funkce sídel je pro potřeby diplomové práce využita studie Nováčka (2004).

Předkládaná práce se ve své podstatě zabývá vývojem struktury osídlení na území kraje v několika etapách vývoje lidské společnosti. Mezi autory, jenž zkoumají tuto problematiku, patří Hampl, Gardavský a Kühnl se svou publikací z roku 1987. Kolektiv autorů zejména analyzuje období let 1869-1970, v rámci kterého z velké části rozebírá problematiku vývoje koncentrace obyvatelstva. Vzhledem k oblasti zájmu, kterou je regionální diferenciací sídelního systému, následně zkoumané regiony podle zjištěných poznatků rozděluje na jádrové oblasti a periferní oblasti. Na základě tvrzení autorů jsou územní nerovnoměrnosti v rozmístění populace způsobeny především postupným koncentrováním obyvatel do měst, tolik typického procesu v době industrializace. Dle Hampla, Gardavského a Kühnla (1987, s. 73) „při nejcelkovější charakterizaci *procesu koncentrace obyvatelstva*, jakožto reprezentativního projevu celého extenzivního urbanizačního vývoje, je oprávněné zdůrazňovat jeho všeobecnost, mimořádnou dynamiku, relativní jednosměrnost (nevratnost) v jeho orientaci i historickou omezenost“.

Problematice sídelních systémů se věnuje i několik zahraničních autorů, jejichž koncepty jsou v práci využity. Jako první koncept lze uvést statistickou teorii *Rank-size rule* (1949). Tato teorie, jejímž autorem je Zipf, a proto též známa jako Zipfovo pravidlo, je částečnou obměnou výše uvedeného zákona. Smysl spočívá ve vyjádření vztahu mezi velikostí daného města a jeho pořadím v systému osídlení, a to prostřednictvím matematického vzorce (Toušek, Kunc, Vystoupil a kol. 2008). Další teorií v pořadí je *Zákon vedoucího města* (1939), kdy Jefferson generalizoval problematiku velikosti a dislokace měst na území určitého státu či regionu. Hlavní myšlenka je postavena na zjištění, že vedoucí město je v porovnání s ostatními městy v sídelním systému prostorově větších rozměrů a zároveň je očekáván předpoklad jeho rychlejšího rozvoje během rané fáze sídelního vývoje. Nicméně tento model se stává nepoužitelným ve státech s problematickou

národnostní skladbou. Statut vedoucího města je oslaben, protože v sídelním systému těchto států existuje hned několik měst, která jsou srovnatelná svou dominantností. Rovněž funkce vedoucího města je potlačena ve státech s poměrně velkou rozlohou. S třetím modelem diferenciací sídelních systémů přišel statistik Gibrat, a to v podobě *Zákona proporčního růstu* (1931). Gibrat objasňuje postupný vývoj hierarchického postavení měst za předpokladu, že města budou růst stejným tempem ovšem s drobnými odlišnostmi. Náplní modelu je zároveň domněnka, která spočívá v utváření vztahu mezi městy v rámci sídelního systému. Podmínkou pro vznik tohoto vztahu je pravděpodobnost, že města v daném systému osídlení budou mít ve stejný čas zároveň i stejnou rychlost růstu.

Hlavním cílem práce je vysvětlit prostorové odlišnosti uvnitř kraje, které tak postupně utvářejí periferní a jádrové oblasti. Z tohoto důvodu je využit klíčový koncept *jádro-periferie*, který jasně vymezil Friedmann ve své *Teorii polarizovaného rozvoje* (1966). Autor klade důraz zejména na problémové oblasti týkající se regionálního rozvoje. Teorie je proto zaměřena nejen na politický, ale také na kulturní a společenský rozvoj v geografickém prostoru. Friedmann rovněž poukazuje na důležitost posilovat vazby jádra na periferii, a to zejména budováním městských regionů v periferních oblastech (Vystoupil 2003). Zároveň pro lepší vývoj periferií a snižování rozdílů upřednostňuje proces decentralizace. Friedmann do jisté míry navázal na již vytvořený koncept, a to *Teorii centrálních míst* (1933) od Christallera. Autor této teorie nevymezuje jádrové oblasti na základě jejich populační velikosti, nýbrž na základě tzv. *centrality*, která je dána velikostí nabídky služeb. Christaller ovšem svou teorii zkonstruoval za pomoci Johanna Heinricha von Thünen, který podobnou teorii představil již ve 20. letech 19. století. Thünen je autorem prostorového modelu hospodářství, prostřednictvím kterého lze explikovat důvody ve využívání zemědělských půd. Tuto problematiku svým výzkumem ještě více prohloubil Wallerstein, který v *Teorii světového systému* (1984) rozčlenil státy podle jejich pozice ve světové ekonomice do tří kategorií, a to následujícím způsobem: státy *jádra*, *semiperiferie* a *periferie* (Vystoupil 2003). Wallerstein vymezuje jádro jako oblast s vysoce prosperující ekonomikou včetně vysokých příjmů, a s vynikající úrovní informačních a telekomunikačních technologií. Periferie je protipólem, kterou v geografickém prostoru charakterizuje jako území se slabými příjmy, nekvalitními technologiemi a nekompletní odvětvovou skladbou. Podle Vystoupila (2003) Wallerstein definuje semiperiferii jako přechodnou část území disponující základními znaky jádra i periferie. Jedná se o oblast, která není plně odkázána na funkčnost jádra a je schopná se do určité míry rozvíjet samostatně. Wallerstein rovněž přichází s myšlenkou, že vzhledem k možnostem semiperiferie částečně pracovat a vyvíjet se bez cizí pomoci, může se v budoucnosti překlenout do jádrové pozice.

Předkládaná práce navazuje na poměrně rozsáhlou řadu již dříve napsaných prací, ovšem zaměřených na rozdílné kraje. Jako inspirace proto posloužila studie Nováčka (2004), jenž zkoumal

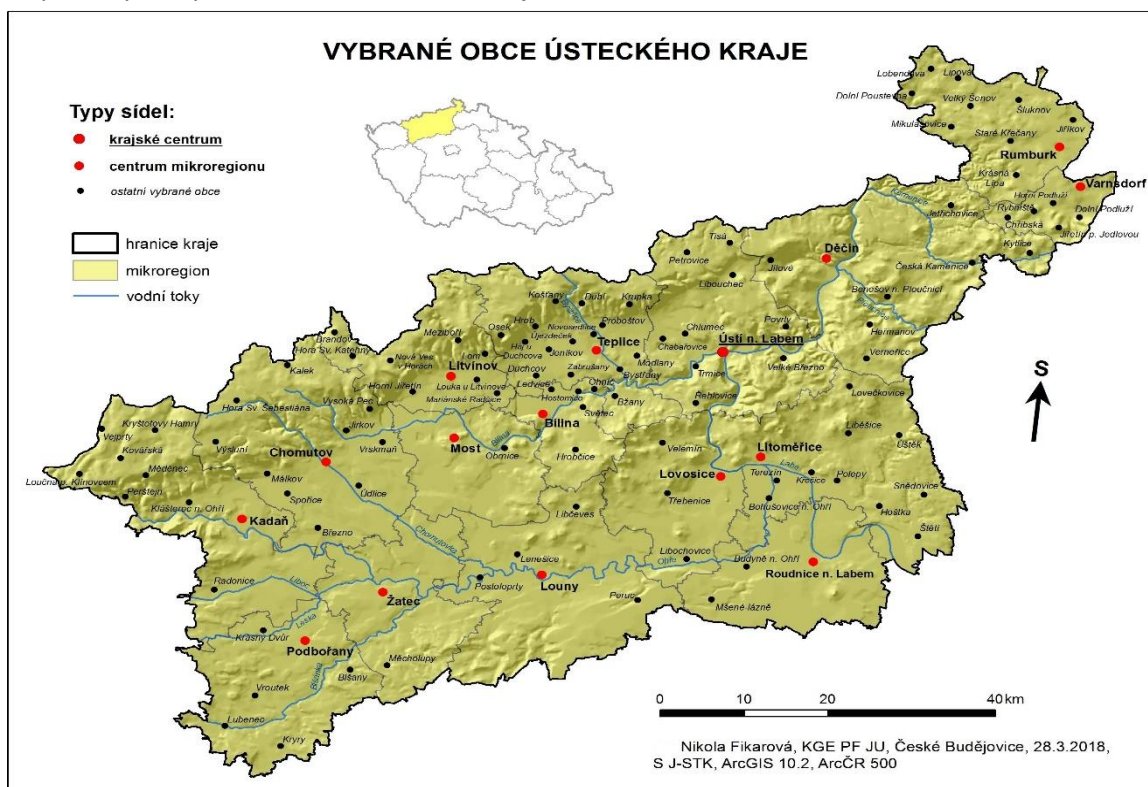
kraj Vysočina, Malého (2015) zabývající se Královehradeckým krajem či Pařila (2015) s analýzou Plzeňského kraje. Dále se jedná o práci Klučky (2016) věnující se Jihočeskému kraji, Kněžíčkové (2017), která analyzovala Moravskoslezský kraj či nejnovější studii od Rady (2018) tentokrát se zaměřením na Středočeský kraj.

3. METODIKA

V návaznosti na prostudování výše zmíněné literatury a teoretických východisek je možné přistoupit ke zpracování statistických dat a jejich podrobnějšímu objasnění. Klíčovou publikací pro analýzu údajů se stal *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. Ovšem ten nezahrnuje data posledního sčítacího období z roku 2011, a proto je nutné čerpat z Českého statistického úřadu. Analýza je započata rokem 1869, ve kterém došlo k prvnímu modernímu sčítání lidu. Horní hranice není prezentována zrovna nejaktuálnějším údajem, nicméně z hlediska metodiky by to nebyl správný postup a rovněž by údaj neodpovídal dílčímu periodizačnímu členění.

Regionální diferenciaci je posuzována na bázi dvou úrovní. Analýza *na úrovni mikroregionů* nabízí zajímavý pohled na vývoj osídlení kraje, přičemž některé z faktorů budou analyzovány na úrovni jednotlivých obcí. Ústecký kraj čítá 354 obcí. Z hlediska lepší přehlednosti a praktického využití bylo nutné vybrat vzorek obcí, který nebyl náhodný, ale byl generalizován na základě předem stanoveného kritéria. Určujícím faktorem se stala populační velikost obce, která ve zkoumaném období 1869–2011 musí alespoň dvakrát vykazovat minimálně 2 000 obyvatel (podobně jako Klučka 2016, Kněžíčková 2017). Na základě výše předeslaného kritéria bylo vybráno *119 obcí Ústeckého kraje* (viz mapa č. 1). Reprezentativnost vzorku dosvědčuje i nadpoloviční populační podíl vybraných obcí v jednotlivých sčítacích obdobích (např. 1869 = 73,4 %; 2011 = 87,7 %).

Mapa 1: Vybraný vzorek obcí Ústeckého kraje

Pro jednodušší interpretaci je analýza regionální diferenciacce zkoumaného kraje rozdělena do tří etap vývoje lidské společnosti na základě teorie vývojových stádií (viz Rostow 1960, Bell 1973 cit. v Hampl 1998, s. 78). Podle této teorie je vývoj společnosti rozčleněn na *předindustriální, industriální a postindustriální fázi*.

Předindustriální období, které je zároveň svou délkou trvání tím nejdelším, může být někdy označováno jako fáze městských jader nebo také fáze statická (Toušek, Kunc, Vystoupil 2008, s. 105). Sídlní struktura vykazuje nízký stupeň hierarchizace a vyznačuje se slabou urbanizací. Rozvoj dopravy je takřka nulový, lidé jsou odkázáni na povozy s koňmi. Prostorové rozmístění obyvatelstva je závislé především na přírodních determinantech. V hospodářských aktivitách je dominantní primární sektor. Ze statistických důvodů horní hranici této předindustriální etapy určuje rok 1869. Do této doby se jedná o nespolehlivou statistickou základnu, která není ověřitelná a vychází z pouhých domněnek.

Industriální období se naopak vyznačuje vysokým stupněm urbanizace a migrací obyvatelstva. Jak již název avizuje, během této éry došlo k obrovskému industrializačnímu rozmachu. Vlivem lokalizačních faktorů se koncentrovaly do měst průmyslové aktivity a zároveň se vyčleňovaly jádrové a periferní oblasti. Primární sektor ztrácí svou důležitost a do popředí se dostává sektor sekundární. Podobně je tomu i u přírodních faktorů, které postrádají svou atraktivnost. S touto dobou jsou spojené velké změny obyvatelstva v prostorovém uspořádání, datová základna je na vynikající úrovni, a proto je tato epocha pro práci zásadní. Důležitost industriální epochy je zároveň podložena analýzou dalších determinantů, a to z hlediska *vlivu hierarchického postavení sídel, vlivu železnice a vlivu administrativní funkce*. Pro lepší zorientování je industriální období rozděleno do několika dílčích etap.

První etapou je období *od roku 1869–1890*. Je to doba, ve které se převážně ve velkých městech probouzejí zárodky industrializace. S postupně stoupajícím průmyslovým rozmachem stoupá i urbanizace. Podíl na rozkvětu Ústeckého kraje mělo zavedení železniční dopravy a na významu začala nabývat i lodní doprava.

Druhé období je vymezeno roky *1890–1910* a zaznamenává poměrně vysoký populační nárůst, kdy sílí migrační vlna spojená s nabídkou pracovních míst a rozvojem průmyslových odvětví. Rovněž dochází k prohlubování nerovnoměrností kraje, protože se postupně začínají vyčleňovat průmyslové oblasti a oblasti zemědělského charakteru.

Následuje etapa v rozmezí let *1910–1930*, která čítá poměrně velké množství zásadních historických událostí. Obyvatelstvo překonalo 1. světovou válku a v její návaznosti byla nastolena éra konjunktury v souvislosti se vznikem Československé republiky. Neměla dlouhého trvání, protože byla ukončena příchodem Velké hospodářské krize, která se podepsala i na stagnaci průmyslové výroby Ústeckého kraje.

V pořadí již čtvrtá dílčí perioda je datována mezi lety 1930–1950. Vymezené dvacetiletí nezahrnuje jeden sčítací mezník, a to z důvodu propuknutí 2. světové války, jejíž následky měly pro kraj katastrofální dopad. Jedná se zejména o vysídlení německy mluvícího obyvatelstva z pohraničních oblastí, které v kraji zanechalo stopy nejenom v podobě velkého populačního propadu.

Období v letech 1950–1970 se nese v duchu socialistické industrializace. V Ústeckém kraji zaniká řada obcí, jenž je zapříčiněno prostorovým rozšiřováním těžby hnědého uhlí. Charakteristickou tendencí je prohlubování urbanizačních procesů, které měly za následek koncentraci průmyslové výroby do okresních měst. Zároveň se stoupajícím počtem nabídek pracovních míst byla započata výstavba panelových sídlišť.

Poslední etapa v rámci industriální éry je ohraničena roky 1970–1991. Socialistická urbanizace pokračovala, ale ne již v tak velkém rozsahu. Pozornost je upřena na podporu periferních regionů a střediskových obcí. Pád komunistického režimu byl impulsem pro transformaci hospodářského systému, která ale měla negativní vliv na ekonomiku Ústeckého kraje.

Postindustriální období, někdy nazýváno jako organické, je započato rokem 1991 a pro potřeby práce zakončeno posledním sčítáním lidu v roce 2011. Zefektivnění dopravní a telefonní komunikace, rovněž jejich stoupající rychlostní tempo vede ke zkvalitnění ekonomických a sociální interakcí nejen uvnitř měst, ale i mezi nimi. Snižuje se polarita mezi městem a venkovem (Toušek, Kunc, Vystoupil a kol. 2008). Charakteristikou je prostorovější rozptyl ekonomické dělby práce a utváření specializovaných sídel.

Pro analýzu vlivů vybraných faktorů je nutné zpracovat několik dílčích úkolů, a to za pomoci vybraných demografických ukazatelů, které ve svých pracích využili i Klučka (2016) či Kněžíčková (2017). Prvním ukazatel je *index změny* (index růstu), který je nejvíce používaným a vyjadřuje růst počtu obyvatel v relativních číslech. Hodnota počátečního roku je určena relativním číslem 100. V případě, že je hodnota indexu v dalším roce vyšší, tak došlo v územním celku k populačnímu nárůstu, v opačném případě je zaznamenán populační pokles. Výpočet se provede následujícím způsobem:

Index změny počtu obyvatel územního celku

$$IZ = \frac{K_o}{P_o} * 100$$

K_o = počet obyvatel územního celku v konečném roce sčítacího období

P_o = počet obyvatel územního celku v počátečním roce sčítacího období

Dalším indexem je *relativní index změny*, který slouží ke komparaci síly růstu územního celku s jeho nadřazeným regionem. V porovnání s předchozím indexem je tento komplexnější a způsob jeho využití se vztahuje na *úroveň mikroregionů* (SO ORP). Základem je hodnota 1,00 vyjadřující průměrný růst nadřazeného celku. Platí, že pokud je výsledná hodnota zkoumaného celku vyšší, znamená to jeho dynamičtější růst oproti regionu jemu nadřazeném. Výpočet ukazatel se provede následovně:

Relativní index změny počtu obyvatel územního celku

$$RIZ = \frac{Km/Pm}{Kk/Pk}$$

Km = počet obyvatel mikroregionu v konečném roce sčítacího období

Pm = počet obyvatel mikroregionu v počátečním roce sčítacího období

Kk = počet obyvatel kraje v konečném roce sčítacího období

Pk = počet obyvatel kraje v počátečním roce sčítacího období

Výsledné hodnoty RIZ je možné kategorizovat pro celkové sčítací období, nicméně i pro jednotlivé dílčí fáze. Inspirací pro následné rozdělení do skupin je práce Nováčka (2004, s. 19), ze které čerpaly i práce předešlé např. Klučka (2016) nebo Kněžíčková (2017). Stratifikace RIZ zní následovně: *výrazně vyšší růst/nížší pokles* = 1,151 a více; *mírně vyšší růst/nížší pokles* = 1,051 – 1,150; *průměrný růst/pokles* = 0,951 – 1,050; *mírně nižší růst/vyšší pokles* = 0,851 – 0,950; *výrazně nižší růst/vyšší pokles* = 0,851 a méně.

Dalším, poměrně často používaným ukazatelem, jehož vzorec pro výpočet není třeba objasňovat, je hustota zalidnění. V tomto případě tak práce, z důvodu komparace výsledků, vychází z typologie převzaté od Klučky (2016) a Kněžíčkové (2017) a ta je následující: *jádrový mikroregion* = odchylka od průměru kraje o více než + 15 %; *spíše jádrový mikroregion* = odchylka mezi +5,1 až +15,0 %; *neutrální mikroregion* = odchylka mezi -0,5 až 5,0 %; *spíše periferní mikroregion* = odchylka mezi -15,0 až -5,1 %; *periferní mikroregion* = odchylka o více než -15,0 %.

Analýza vlivů zvolených faktorů, tj. vliv hierarchického postavení sídel, vliv železnice a vliv administrativní funkce, se metodicky opírá a čerpá inspiraci z několika klíčových publikací. Pro potřebu analýzy *vlivu hierarchického postavení sídel* je použito rozřazení měst do velikostních kategorií podle práce Hampla, Gardavského, Kühnla (1987, s. 51). Ovšem z hlediska většího počtu vybraných obcí jsou kategorie upraveny takto: 1., 2. – 4., 5. – 12., 13. – 34., 35. – 119. Na základě takto modifikovaných kategorií je prostřednictvím indexu růstu vypočtena relativní populační velikost.

Vliv železnice je analyzován z časového hlediska, kdy se zkoumá napojení příslušného sídla na železnici, a z hlediska důležitosti jakou železniční spojení vykazovalo. Zejména ke zhodnocení napojení sídel na železniční uzly práce vychází od Auerhana (1934), který obce rozdělil do následujících kategorií: *sídla s vícenásobným železničním uzlem, sídla se čtyřnásobným uzlem, dále s trojnásobným uzlem, sídla s průjezdem železnice (s tolerancí do 3 km), konečné stanice a sídla bez železničního napojení.*

Posledním determinantem je *vliv administrativní funkce*, který zohledňuje vývoj reforem správních celků. Sídla jsou z hlediska administrativního statutu rozčleněna na *krajská sídla, sídla okresů, sídla středních okresů, sídla malých (soudních) okresů a sídla bez administrativní funkce.* Zároveň byly stanoveny čtyři periody postupně se utvářejících administrativních celků: 1. 1869–1950; 2. 1950–1961; 3. 1961–2001; 4. 2001–2011.

Následující syntetická část je převážně zastřešena *mírou polarizace*, která je závislá na hodnotách vypočtené z hustoty zalidnění. Dle Hampla (2003) se jedná o klíčový indikátor pro celkové zhodnocení regionální diferenciace populačního vývoje. Na bázi vypočtených údajů lze mikroregiony rozdělit na: *typ růstový* (dlouhodobý a relativně plynulý populační růst), *typ stabilizovaný* (prohlubuje se vnitřní diferenciace, avšak zachovává si svůj podíl na populaci), *typ nových periferií* (do 2. světové války povětšinou stabilizované regiony, které zaznamenaly úpadek v důsledku poválečného vylidnění) a *typ klasických periferií* (rurální, ekonomicky slabé depopulační oblasti). Vzorec pro výpočet míry polarizace je následující:

Míra polarizace územních celků

$$MP = \frac{HZ M_{min}}{HZ M_{max}} * 100$$

HZ M_{min} = hustota zalidnění nejřidčeji osídleného mikroregionu

HZ M_{max} = hustota zalidnění nejhustěji osídleného mikroregionu

Veškeré výsledky jsou představeny v následujících kapitolách. Součástí práce jsou rovněž grafové a mapové výstupy, které slouží pro lepší přehlednost a interpretaci vypočtených dat. Všechny mapy jsou vytvářeny s pomocí programu ArcGIS 9. 1.

4. PODMÍNKY OVLIVŇUJÍCÍ VÝVOJ POPULACE V ÚSTECKÉM KRAJI

O regionu Ústeckého kraje lze říci, že na plošně poměrně malém regionu se nalézají velké množství kontrastů. Nachází se zde nejnižší, nejvčetnější i nejsevernější místo celého Česka. Ústecký kraj za svou současnou podobu vděčí působení široké škály přírodních a socioekonomických determinantů, které měly podíl na formování jeho prostorové diferenciaci. S pokrokem doby a s ní i její technologické vyspělosti se měnila míra působnosti jednotlivých faktorů. Především v předindustriálním období byla diferenciaci území utvářena na bázi přírodních poměrů. Mezi tyto přírodní poměry se mohou řadit například klimatické a hydrologické podmínky, ale také pedologické složení. Nicméně souměrně se zesilující industrializační vlnou začínají nabývat na významu i socioekonomické faktory, před kterými do pozadí ustupují faktory přírodní. Cílem následujících podkapitol je poukázat na podmínky, které svým vlivem postupně vytvářely územní rozdíly v systému osídlení Ústeckého kraje, a to z přírodního a socioekonomického hlediska.

4.1 Přírodní determinanty

Ústecký kraj je oblastí s velice pestrým a rozmanitým *reléfem*, jehož podstatnou část tvoří pahorkatiny, vrchoviny, hornatiny, roviny a pánve. Území podél hranic s Německem lemuje pohoří Krušných hor společně s Lužickými horami, dále navazující Děčínská vrchovina a Šluknovská pahorkatina. Jihovýchodní část regionu má charakter rovin, protože se zde z velké části rozprostírá Česká křídlová tabule a České středohoří. Směrem na jih zasahují výběžky Džbánu s částí Rakovnické pahorkatiny. Jihozápadní část je ohraničena Doupovskými horami, které do regionu vstupují východními a severovýchodními výběžky. Nejrozsáhlejší prostor centrální části kraje vyplňuje rozsáhlá Mostecká pánev, jejíž součástí je Žatecká a Chomutovsko-teplická pánev.

Jedním z dalších determinantů je *podnebí*. Určující pro klima Ústeckého kraje je jeho poloha v mírně vlhkém podnebném pásu. Klimatické podmínky kraje zároveň ovlivňuje západní proudění vzduchu od oceánu a kontinentální proudění vzduchu od východu. Teplota vzduchu na území regionu je úzce spjata s *nadmořskou výškou*. Oblasti regionu nacházející se v nadmořské výšce 250-300 m (např. Mostecká pánev) vykazují průměrnou červencovou teplotu nad 18 °C, naopak lednová teplota se pohybuje v rozmezí -2 až -3 °C. Oblasti s nadmořskou výškou 300-600 m, jako je např. Plzeňská pahorkatina nebo Děčínská vrchovina, v červenci vykazují průměrnou teplotu 16-18 °C a v lednu je to mezi -2 až -6 °C. Vrcholky Krušných hor s nadmořskou výškou nad 600 m jsou typické červencovou teplotou pod 14 °C a lednovou od -3 do -7 °C. Z hlediska srážek se mezi nejsušší oblasti řadí Žatecko. Protipólem této oblasti jsou nejvyšší partie Krušných hor, kde naprší okolo 1 000 mm za rok (Ústecko 1999).

Klíčovým faktorem jsou hydrologické poměry, zejména pak *říční síť*. Říční síť již v období pravěku určovala zakládání prvotních osad, jejichž výstavba byla situována zejména do okolí vodních toků. Převážná část dnešního regionu spadá do povodí řeky Labe. Výjimku představuje část okresu Děčín, konkrétně okolí Rumburku a Varnsdorfu, která přináleží k povodí Lužické Nisy. Výsledkem je, že kraj patří k úmoří Baltského a Severního moře. Důležitost toku Labe je spatřována nejen v dopravě, ale rovněž jako v dobrém zdroji vody, jenž je tolik potřebná pro průmyslovou výrobu. Jako zásobárna pitné vody a ochrana před povodněmi fungují vodní nádrže, a to např. Nechanice, Zaječice, Přísečnice či Újezd. Znamé jsou i minerální vody, především Bílinská a Zaječická především kvůli svým léčivým účinkům.

Z hlediska *pedologického složení* se v nejteplejších oblastech kraje, v nížinách a tabulích vyskytují černozemě, které jsou zejména využívány jako orná půda. Výskyt a úrodnost černozemí přilákala již v předindustriálním období řadu usedlíků a zemědělců, kteří si v jejich těsné blízkosti zakládali svá obydlí a půdu využili pro pěstování kulturních plodin. V současné době je region chudší na hnědozemě a podzolové půdy, které zde nejsou zastoupeny v takové míře. Dominujícími půdami v pánvích jsou pseudogleje, které převážně vznikají v oblastech se špatným odtokem. Hojně se vyskytující kambizemě jsou typické jednak pro pahorkatiny, mezi které se řadí Šluknovská pahorkatina, tak i pro hornatiny např. Doupovské hory nebo Krušné hory (Ústecko 1999).

4. 2 Socioekonomické determinanty

Jak již bylo předesláno, společně s fyzicko-geografickými faktory se na formování sídelní struktury podílely i faktory sociálně-geografické (socioekonomické). Ty ovšem začaly nabývat na dominantnosti paralelně se zesilujícím vědeckým a technickým rozvojem. Nezanedbatelný vliv měla ve svém působení dopravní infrastruktura, průmyslová výroba, hraniční poloha, míra nezaměstnanosti a také demografické charakteristiky.

V současné době v Ústeckém kraji žije přes více než 800 000 obyvatel a je tedy pátým nejlidnatějším krajem v rámci Česka. V mezikrajském srovnání z hlediska hustoty zalidnění obsadil čtvrtou příčku, nicméně i přesto vykazuje vyšší hustotu, než je hodnota republikového průměru. Kraj tvoří 16 správních obvodů obcí s rozšířenou působností a celkem čítá 354 obcí. Statistiky udávají, že takřka 80 % populace žije ve městech. Krajským centrem je Ústí nad Labem, které se stalo počtem obyvatel sedmým největším městem v Česku. Ačkoliv Ústecku primárně náleží statut průmyslového regionu, tak téměř polovina území je tvořena zemědělskou půdou a zhruba 30 % plochy pokrývají lesy (ČSÚ 2017a).

Je to především *hospodářství*, které prostřednictvím nabízených pracovních míst ovlivňuje prostorové rozmístění obyvatelstva. Nicméně v současné době primární sektor, tedy zejména *zemědělství*, nemá v Ústeckém kraji tak dominantní postavení. Dlouhotrvající pokles počtu

zaměstnanců v tomto sektoru má neblahý dopad na život lidí na venkově. V posledních letech snížení stavů zaznamenává i živočišná výroba. Rostlinná výroba, situována do nížinných oblastí, stoupá a nejenom vlivem pěstování tradičních zemědělských plodin (chmel, ovoce, zelenina), ale i znovuobnoveným vinařstvím. Naopak s *průmyslovou významností* kraje úzce souvisí zvýšená investiční činnost do průmyslových objektů a jejich využití. Tato skutečnost je z historického hlediska do jisté míry determinována nalezištěm nerostných surovin, zejména pak ložisky hnědého uhlí. Průmyslové zóny se nachází v blízkosti Ústí nad Labem, Mostu, Žatce, Lovosic nebo Klášterce nad Ohří (Risy 2016a). Významné postavení má pochopitelně těžba uhlí, dále je z hlediska odvětví silně zastoupen strojírenský, chemický, energetický a sklářský průmysl. V minulosti sehrál důležitou roli textilní průmysl, kdy oblast Šluknovska byla doslova průkopníkem textilií, např. plátna. Ovšem dnes se mezi největší průmyslové podniky kraje podle srovnatelnosti tržeb řadí AGC Flat Glass Czech a.s., člen AGC Group; Severočeské doly a.s.; UNIPETROL RPA, s.r.o. nebo Mondi Štětí a.s. (CZECHTOP100 2016). Terciérní sektor kraje vykazuje ve srovnání s Českem velmi nízký, spíše až podprůměrný, procentuální podíl ve struktuře hrubé přidané hodnoty. Kraj ovšem disponuje velkým počtem architektonicky cenných památek a městských rezervací, např. Litoměřice či Terezín. Dosáhnout vysokoškolského vzdělání lze na dvou školách, na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem a na Vysoké škole aplikované psychologie, s. r. o. v Terezíně, které zároveň podporují přívál mladé populace do kraje.

Relativně nezbytným ukazatelem v souvislosti s utvářením systému osídlení je *míra nezaměstnanosti*, jejíž hodnota na kraj vrhá negativní světlo. Podíl počtu nezaměstnaných, jenž k roku 2016 dosáhl necelých 8 %, je tak v porovnání s republikovým průměrem, který ke stejnému datu činil 5 %, jednoznačně nejvyšší. Většina nezaměstnaných migruje do Středočeského kraje, zejména do hlavního města Prahy, které nabízí velké množství pracovních příležitostí. V mikroregionálním srovnání procentuálně nejvyšší nezaměstnanost vykazuje ORP Litvínov, Most a Chomutov. Naopak na opačné straně žebříčku stojí druhý populačně největší ORP Teplice, dále Louny a Bílina (ČSÚ 2017b). Podstatné je, že v poslední době dochází k mírnému poklesu nezaměstnanosti. Nicméně největším úskalím ve spojitosti s tímto problémem i nadále zůstává nízká úroveň vzdělanosti a kvalifikace mladých lidí.

Dalším determinantem v pořadí je *hraniční poloha* regionu s Německem, konkrétně se Saskem. Důsledkem pádu železné opony došlo ke znovuobnovení přeshraniční spolupráce, což je prosperující z hlediska toků investic a navazování vzájemných obchodních vztahů. Z této příznivé situace těží především příhraniční mikroregiony, protože před rokem 1989 byly tyto periferní oblasti v možnostech rozvoje opomíjeny a zanedbávány.

V úzké návaznosti na předchozí socioekonomický determinant přichází na řadu další z nich, kterým je *dopravní infrastruktura* jakožto indikátor koncentrace obyvatelstva. Poměrně vysoká míra

urbanizace a industriální tradice mají za následek hustou *železniční síť* včetně hlavního železničního uzlu, který kraj protíná. Jedná se o mezinárodní trať vedoucí z Německa přes Děčín a krajské město Ústí nad Labem. Specifická je *silniční doprava*, která se svou různorodou hustotou silniční sítě podílí na diferencovanosti kraje. Nej hustší síť je v prostoru mezi Mostem, Teplicemi a Ústím nad Labem, kterým prochází páteřní silnice kraje E55 (u Lovosic přecházející v dálnici D8). Naopak oblastmi s plošně rozsáhlou těžbou uhlí (okres Chomutov) a chráněným územím (periferní část Šluknovského výběžku) prochází malé množství silnic a mají tak nízkou dopravní hustotu. V rámci *lodní dopravy* nelze opomenout řeku Labe, nejdůležitější vodní cestu v Česku, využitelnou zejména pro přepravu materiálů a surovin až do přístavu Hamburk v Severním moři.

Jeden z dalších stěžejních determinantů charakterizuje *demografickou skladbu* obyvatelstva. V posledních letech kraj zaznamenává pokles počtu obyvatel, a to především v důsledku přirozeného úbytku a vlivem negativního migračního salda. V porovnání s rokem 2010 se snížil počet obyvatel v roce 2015 o více než 13 000 osob. Ústecký kraj svou charakteristikou spadá mezi národnostně heterogenní regiony, kdy přítomní cizinci již dlouhodobě vykazují vyšší podíl. V kraji i nadále přetrvává vysoká míra úmrtnosti, kdy se počet zemřelých meziročně zvýšil o 4,4 %. Negativním jevem v kraji je potratovost, která i přes mírný pokles, vykazuje v mezikrajském srovnání nejvyšší hodnoty. Opačná situace je u dalšího demografického ukazatele, a to rozvodovosti. Rozvodovost, v rámci které bylo od roku 2000 rozvedeno nejméně manželství, tak zaznamenává postupnou klesající tendenci. Krajská populace stárne, o čemž prokazatelně vypovídá zvyšující se průměrný věk ústeckého občana, který k roku 2015 činil 41,2 let. Ku příkladu v porovnání s rokem 2010 je to o 1,4 let více. Rovněž trendem poslední doby je na celkové populaci posilující podíl poproduktivní věkové skupiny (ČSÚ 2016a). Výjimkou není ani Ústecký kraj, ve kterém podíl seniorů k roku 2015 činil 17,7 %. Důsledkem poválečného odsunu Němců se Ústecko řadí v mezikrajském srovnání mezi kraje s relativně nejvyšším podílem osob bez vyznání (77,2 % k roku 2001). Oproti celkovému podílu osob bez vyznání v rámci Česka je to o 18,2 % více. Absolutně nejvyššího podílu v kontextu okresů dosahuje Most, ve kterém bylo k roku 2001 evidováno 93 593 osob bez jakéhokoliv náboženského vyznání (79,9 %). Enormní relativní nárůst dosvědčují hodnoty z roku 1991, kdy podíl nevěřících v okrese Most byl o 20,1 % nižší než v roce 2001 (ČSÚ 2004a).

Spojitosť výše uvedených přírodních a socioekonomických determinantů zavdala svým působením částečně vzniknout a zformovat sídelní strukturu kraje do dnešní podoby.

5. HISTORICKÝ KONTEXT POPULAČNÍHO VÝVOJE ÚSTECKÉHO KRAJE

Ačkoliv přes působení přírodních a socioekonomických determinantů, které byly rozebrány v předešlé kapitole, nelze jejich vliv na utváření systému osídlení považovat za úplný. Na zakládání osídlení se podílela i řada historických milníků, které ovlivňovaly vývoj populace. Vhled do historického sledu událostí je náplní následujících dvou podkapitol. Klíčovou roli ve vytváření diferencovanosti regionu sehrála 2. světová válka, především pak její následky. Nelze opomenout ani husitskou revoluci nebo třicetiletou válku. Svůj zásadní dopad měly i reformy ve správní sféře, nalezení nerostného bohatství, průmyslová revoluce, změny režimů a další. Cílem první podkapitoly je poukázat na ty události, které se svým počinem nejvíce vepsaly do struktury osídlení zkoumaného území. V pořadí druhá podkapitola je zaměřena na komparaci vývojových tendencí v rámci celého Česka.

5. 1 Populační vývoj kraje

Archeologické výzkumy dokládají, že první zmínky o osídlení zkoumané oblasti spadají do období *starší doby kamenné*. Jedná se především o území Písečného vrchu u Bečova na Mostecku, v blízkosti kterého byly objeveny stopy raných předchůdců člověka. Důležitost lokality je zřejmá zejména svou strategickou polohou. Tábořiště na Písečném vrchu nabízelo možnost kontroly nad migrujícím stádem zvěře a rovněž v jeho blízkosti byl prokázán výskyt jemnozrnného křemence, ze kterého si původní obyvatelé byli schopni vyrobit štípané nástroje. S příchodem zemědělců v období *mladší doby kamenné* nastal rozmach v pěstování kulturních plodin a v chovu domácích zvířat (Anděl 2000). Prvotní usedlosti byly situovány především do míst, které se nacházely v blízkosti vodních toků a umožňovaly tak žít se rybolovem. Nejenom k rozvoji osídlení, ale i k lidské zručnosti, přispělo zpracování železa. Takto vyspělé civilizace se usadily poblíž Lovosic, které získaly statut důležitého obchodního bodu.

Období *raného středověku* je dějištěm kmenových přesunů. Nedlouho po změně letopočtu keltské obyvatelstvo vystřídaly germánské kmeny. Germáni na území Čech pobýli krátkou dobu, kdy nově příchozími v 5. století n. l. byli Slované. Jejich osady pronikly až na sever Čech podél řeky Labe, kde provozovali jednoduchou formu zemědělství. V 9. století n. l. vznikl nový státní útvar, a to Velkomoravská říše, která se rozprostírala na většině území Čech včetně severozápadu, dále pak v oblasti Moravy a Slovenska. O století později Velkomoravská říše zaniká a k moci se dostávají Přemyslovci, kteří si prostřednictvím své majetkové domény rozšířili pravomoc i na severozápad Čech (Fialová 1996). V důsledku působnosti Přemyslovců na českém trůně se zvyšuje intenzita osídlení především zbudováním sítě hradišť v okolí Žatce, Litoměřic či Bíliny.

Vrcholný středověk disponuje mohutným rozmachem, nejenom demografickým, ale i stavitelským. V průběhu 13. století docházelo k vysokému populačnímu růstu, který byl umocněný přirozeným přírůstkem, začínajícím dolováním hnědého uhlí v okolí Mostecké pánve a německou kolonizací. Kolonizační pohyby směřovaly zejména do vyšších poloh nad hranici 500 m n. m. a k úpatí horstev. Sídlní soustavy se například nacházely v horním Poohří a na nižších svazích Krušných hor. V průběhu kolonizace byla v českých zemích zakládána i řada měst. V prvních desetiletích 13. věku vznikla královská města z Litoměřic a Žatce. Jednalo se o bývalé sídelní aglomerace v blízkosti knížecích hradeckých center. Později na základě udělení městských privilegií Přemyslem Otakarem II. získal městský statut Děčín, Ústí nad Labem, Most či Louny (Semotanová 1998). Od 13. století až do počátku 14. století se začala formovat páteř sídelní struktury, tedy většina dnešních významných krajských center.

V *pozdním středověku* byl populační růst a rozkvět měst zastaven. Celou Evropu zachvátila morová pandemie tzv. černá smrt a Čechy nebyly výjimkou. Způsobila stagnaci, posléze i regres populace, a zároveň úbytek osídlení. Husitská revoluce byla další ranou, která zachvátila České země. V důsledku série válek a vnitřních ozbrojených konfliktů byla města poničena nájezdy a drancováním, především Ústí nad Labem a Most. Naopak města Žatec a Louny během revoluce posílila na významu a stala se zázemím pro husity. V důsledku husitství získala privilegia, vyšší samosprávu a řadu okolních vesnic.

16. století je obdobím osídlování krušnohorské oblasti v souvislosti s těžbou nerostných surovin. Populační nárůst v této lokalitě zapříčinil příchod kolonistů ze sousedního Saska, které přilákala naleziště stříbra, cínu a dalších železných rud. Němečtí kolonisté rovněž posílili své etnikum v Ústí nad Labem, Teplicích a Kadani. Při úpatí, ale i ve vyšších polohách Krušných hor byla v 1. polovině 16. století založena řada královských horních měst, a to Loučná, Vejprty či Měděnec. V letech 1550-1570 vznikla další horní městečka jako Hora sv. Šebestiána nebo Výsluní (Fialová 1996, s. 93-94).

17. století je obecně chápáno jako doba ohromného populačního poklesu. Evropu zachvátila třicetiletá válka a ani České země nebyly toho běsnění ušetřeny. Válečné akce a cizí vojska pustošily řadu vsí a měst. Dopravní cesty přestaly plnit svou funkci a ekonomika prakticky nevykazovala žádný růst. Mor, neštovice a hladomor se šířily a ztráty na životech přibývaly. Důležitou roli hrálo náboženské vyznání. Problém představovalo protestantské Sasko, kdy nově přichozí osídlenci zapříčinili ve zkoumané oblasti poněmčení řady měst, dále etnické a kulturní změny. Důsledkem byl rapidní úbytek obyvatelstva. Příkladem může být město Žatec, Louny, Most, Ústí nad Labem či Litoměřice, které zaznamenaly pokles ze 7000 na 600 obyvatel (Anděl 2000). Po podepsání vestfálského míru byla 2. polovina 17. století obdobím pozvolného populačního růstu,

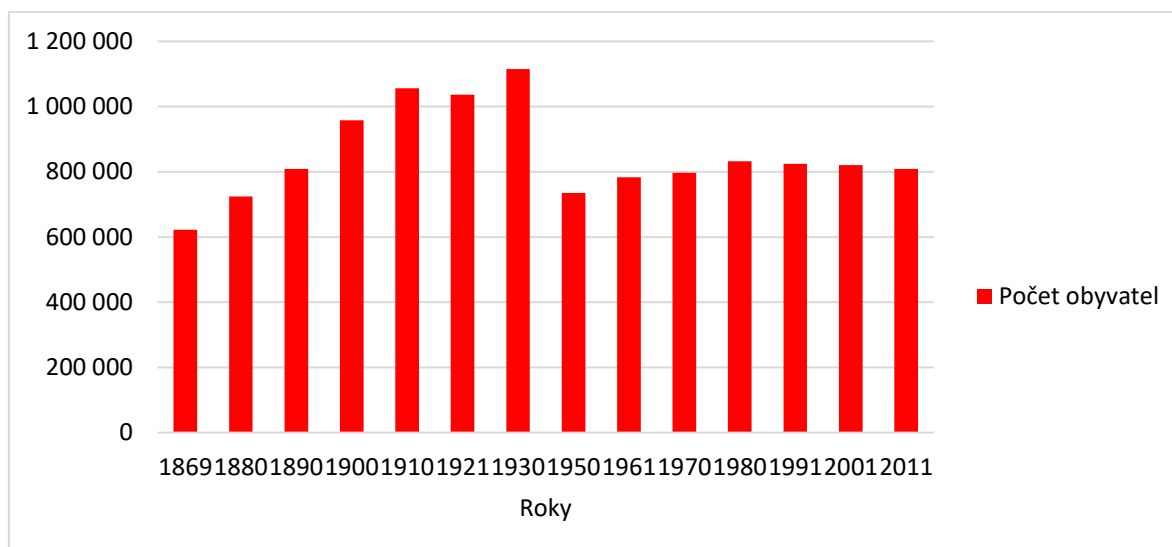
neštovice a další onemocnění se vyskytovala minimálně. Na druhou stranu obce a města, postižené válkou, se ze škod vzpamatovávaly ještě dlouhou řadu let poté.

Během *18. století* se v severozápadních Čechách formuje progresivní region. Impulem tohoto rozkvětu je vzrůstající manufakturní výroba, především těžební průmysl a sklářství. Objevily se zprávy, které ve velké míře popisují nejsnáze dostupné hnědouhelné sloje v teplicko-mostecko-chomutovské pánvi. Zároveň byla sepsána a následně vešla v platnost privilegia týkající se dolování uhlí v lokalitě Teplíc a Chabařovic. Ve 40. letech se do středu zájmu dostala oblast Postoloprť, kdy v její blízkosti bylo nalezeno uhelné bohatství. Nositelem průmyslového rozmachu byl i lehký průmysl, a to zejména textilní manufaktura (Kárníková 1960). Textilní výroba, konkrétně plátenictví, se rozvíjí i v oblasti Šluknovska. Šluknovsko získalo prvenství jako nejvíce zalidněná oblast v rámci celých Čech, kdy nabízela přehršle pracovních příležitostí. Rovněž si díky svému hospodářskému zaměření vysloužila označení „české Nizozemí“ a varnsdorfské plátno bylo vyhledávanou textilií. Výhodou je i její dobrá poloha, která umožňovala aplikovat textilní výrobní techniky na vyšší úrovni. Zároveň se začaly šířit informace o rozvoji sklářské výroby v obci Chřibská a Doubice. Zajímavostí je objevení speciálních oborů, a to knoflíkářství v Tisé (Anděl 2000).

Prosperita regionu pokračuje i v *19. století*, kdy se dynamickým tempem transformuje na industrializovanou oblast. Ovšem první dvě dekády 19. století kraji velké změny nepřinesly, ba spíše došlo ke stagnaci hospodářského růstu. Uhlí přestalo být žádanou nerostnou surovinou, poklesl zájem o něj a s tím i jeho těžba. Její poměrně rychlý růst započal až na konci 30. letech, kdy začalo být jasné, že budoucnost teplicko-mostecko-chomutovské pánve souvisí s dynamicky se rozvíjejícím Saskem. Pro saské textilky, cukrovary, železnice a mnohem další bylo velice výhodné čerpat uhlí ze severozápadních Čech. Vývoz uhlí do nedalekých saských měst tak nastartoval progresivitu uhelné těžby v Podkrušnohoří (Kárníková 1960). Industriální vývoj jako takový nastává až od poloviny 19. století a v souvislosti s ním postupně docházelo i ke společenské přeměně. S rozvojem průmyslu je úzce spjata i urbanizace, a tak podíl městského obyvatelstva začal rapidně stoupat. Svůj podíl měla i železniční doprava, jejíž zavedení zapůsobilo na koncentraci populace do jádrových oblastí, kterými se brzy stala města Ústí nad Labem či Chomutov (podrobněji viz kapitola 6.2.3). Stranou nezůstala ani vodní doprava na řece Labi. Prostřednictvím lodí bylo možno dovážet soli a různé suroviny pro nově vznikající chemický či potravinářský průmysl. Z dobré polohy těžilo Ústí nad Labem, jakožto největší přístav na řece Labi v tehdejší Rakousku-Uhersku. Ústecko se tak stalo centrem potravinářského velkoobchodu, sídlem textilního a chemického průmyslu, byly otevřeny burzy, finanční a administrativní budovy. Podobně jako Ústí, mohlo ze své polohy čerpat i město Děčín, které bylo označováno jako „České přimoří“ (Anděl 2000). Na grafu 1 je možné vidět, že celá druhá polovina 19. století vykazuje dynamický nárůst populace, a to ze dvou důvodů. Prvním důvodem je značně vysoký přirozený přírůstek. Druhou příčinou je silná vlna imigrantů, kteří

migrovali zejména z dolního Poohří, z neúrodných částí jihozápadních Čech a Posázaví. Jedná se o oblasti, které mají zemědělský charakter, ztrácí tak na atraktivitě a nenabízí tolik pracovních možností v porovnání s rozvíjejícími se průmyslovými regiony.

Graf 1: Vývoj počtu obyvatel v Ústeckém kraji v letech 1869–2011

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005, ČSÚ (2017c), vlastní zpracování

Z grafu je patrné, že populační nárůst pokračoval i v prvním desetiletí 20. století. První světová válka s sebou přinesla populační ztráty, kdy si vyžádala mnoho lidských obětí. Výjimku tvořil zkoumaný kraj, ačkoliv spousta horníků bylo naverbovaných do bojů, tak k regresi populace došlo v malé míře. Rovněž je z grafu 1 zřetelný mírný poválečný úbytek, který byl vykompenzován poměrně vysokou úrovní porodnosti. Ovšem negativní dopad války zaznamenala průmyslová výroba, především textilní odvětví, kdy s příchodem hospodářské krize v roce 1929 dokonce dochází k jeho stagnaci.

Druhá světová válka a její následky byly pro kraj zlomové. Klíčovým determinantem byly velké migrační přesuny obyvatelstva, kdy největším z nich se stal poválečný odsun Němců z pohraničních oblastí. Jeho velikost je možné zpozorovat z grafu 1 ve sčítacím roce 1950, kdy došlo k rapidnímu poklesu. Jako příklad lze uvést okres Ústí nad Labem, který opustilo 80 až 85 % populace. V návaznosti na odsun nastal velký příliv z vnitrozemí, který měl za následek kvalitativní změny. Tyto změny spočívaly zejména v národnostní, věkové či ekonomické proměně. S přívalem „nového“ obyvatelstva úroveň kraje klesala, protože se začalo vyskytovat mnoho patologických jevů např. kriminalita či postupně se zvyšující rozvodovost (Anděl 2000). Kontinuita vývoje byla zcela narušena. Rovněž odsun německého obyvatelstva zanechal v sídelní struktuře regionu obrovské

trhliny. Řada sídel zanikla, a to v důsledku poválečného nedosídlení. Nejvíce postiženým územím se stala oblast Krušnohoří.

S nově nastoleným režimem vstupuje do popředí centrální plánování, konkrétně orientace na těžký průmysl. Poměrně lehce dosažitelné zásoby hnědého uhlí měly za následek rozšiřování jeho lomové těžby a zlikvidování řady sídel včetně starého historického Mostu. Rozvoj těžby rovněž znamenal katastrofální dopad na životní prostředí a krajinu. Industrializace za socialismu pronikla i do chemického průmyslu, kdy litvínovský Chemopetrol začal od 60. let zpracovávat ruskou ropu. Se stále více stoupající industrializací regionu souvisela stále větší potřeba elektřiny. Nejlepší možností pro získání levné elektřiny bylo její produkci směřovat do uhelných elektráren, vybudovaných v blízkosti uhelných lomů. Ku příkladu lze uvést uhelnou elektrárnu Tušimice I., která byla vystavěna v 1. polovině 60. let (Štýs, Bízková a Ritschelová 2014). Charakteristickou tendencí bylo posilování významu okresních měst, do kterých se soustřeďovala průmyslová výroba a také nová bytová výstavba v podobě panelových sídlišť. Ústecký kraj se stal jádrovým průmyslovým regionem v Československu. Koncem 50. let 20. století vešel v platnost zákon o umělém přerušování těhotenství, který měl za následek snížení porodnosti a vyšší počet provedených interrupcí. Ve druhé socialistické éře, tedy od 70. let 20. století, urbanizace pokračovala, ale ne již v takové míře. V této době zapůsobila tzv. pronatalitní opatření ze strany státu, která přivodila neočekávaný baby-boom (patrné z grafu 1).

S rokem 1989 začala nová doba, protože byl díky převratu ukončen komunistický režim a nastolena demokracie. Došlo k obnově přeshraniční spolupráce mezi Českem a Saskem, kdy se v jejím důsledku začaly rozvíjet obce v periferních oblastech, a to zejména prostřednictvím investiční činnosti. Paradoxně vlivem transformace hospodářského systému, a následného přeorientování ze sekundárního sektoru na sektor terciární, mělo negativní dopad na vývoj Ústeckého kraje z ekonomického hlediska. Spousta průmyslových podniků zachvátila v 90. letech 20. století stagnace. Po demografické stránce populační růst stagnuje, míra hrubé míry porodnosti se drží na nízké úrovni a v posledním dvacetiletí Ústecký kraj zaznamenává mírný pokles.

5. 2 Populační vývoj kraje v kontextu Česka

Ústecký prostor se v rámci své polohy řadí mezi příhraniční oblasti. V důsledku sledu historických událostí začal nabývat na dynamice, prosazovat se a postupně získávat jádrové postavení. Průmyslová revoluce byla impulsem k počínající industrializaci oblasti Podkrušnohoří a z hlediska územní diferenciaci se začaly vymezovat mikroregiony průmyslového a zemědělského charakteru. Ústecký kraj je po Karlovarském kraji druhým v pořadí, který byl nejvíce po 2. světové válce postižen problematikou odsunu sudetských Němců.

Plošným rozmachem třicetileté války se tehdejší České země dostaly do centra jejího dění. Nejvíce zdevastovány a největší populační ztráty vykazovaly střední Čechy. Ústecko bylo podobných pohrom v tomto rozsahu ušetřeno. Nejnižší úbytky vykazovaly především horské periferní oblasti s německou menšinovou populací (Fialová 1996). Dynamika růstu Ústeckého kraje tak byla během třicetileté války prakticky neporušena. To samé ovšem nelze říci o Středočeském kraji, jehož postavení v mezikrajském srovnání bylo spíše periferní (rovněž viz tabulka 1).

V průběhu 19. století klesá v Českých zemích význam zemědělství, protože nepřináší takové finanční zisky jako průmyslová výroba. Tento jev je patrný zejména od druhé poloviny 19. století, protože se transformuje tradiční společnost ve společnost moderní, resp. industriální. Tato přeměna byla impulsem nejenom pro mobilitu obyvatelstva (migrace za prací), která se postupně zvyšovala, ale také pro posílení důležitosti státních hranic. Výsledkem byl vznik koncentračních areálů, které vykazovaly maximální zalidnění, a to především v průmyslových oblastech (Jeřábek, Dokoupil, Havlíček a kol. 2004). Ve 2. polovině 19. století došlo k nadprůměrné dynamice populačního vývoje, protože průmyslové regiony posilují na významu oproti regionům zemědělským (např. Jihlavsko nebo Znojemsko). Výše uvedená tabulka 1 vystihuje polaritu jednotlivých krajů v kontextu systému osídlení, kdy Ústecký kraj je po celou 2. polovinu 19. století jedním z mála jádrových průmyslových oblastí. Naopak Vysočina jakožto zemědělský region se vyznačuje značkou perifernosti. Využívání elektrické energie v průmyslové výrobě po roce 1900 jenom dodalo na prestiži zkoumané oblasti. Elektřina rovněž zavdala k pokrokům v oblasti hornictví, kdy na její bázi začalo fungovat mechanické nářadí. Před první světovou válkou se začal rozvíjet i chemický průmysl, který byl soustřeďován především na Ostravsku a Ústecku. S příchodem války vyvstala řada potíží, protože habsburská monarchie na ni nebyla připravena. Došlo k přetížení dopravy či rovněž ke kolapsu v zásobování obyvatelstva. Průmysl se postupně přetransformoval na výrobu zbraní a jiných mechanismů. S potřebou odívání armády nadešla konjunktura textilního průmyslu. Rozmachu dosáhl i uhelný průmysl, kdy uhlí jako palivo bylo hojně využíváno v souvislosti se zvýšenou potřebou železniční dopravy. V roce 1916 se v Českých zemích zvýšila těžba uhlí na necelých 53 milionů tun (Československá vlastivěda 1969). I přes stagnaci způsobenou hospodářskou krizí, si region ve sčítacím roce 1930 dokázal udržet v systému osídlení jádrové postavení, a to především díky jeho stávajícímu průmyslovému charakteru (rovněž viz tabulka 1). Níže uvedená tabulka 2 uvádí, že od roku 1950 až do současné doby došlo k setrvačnému relativnímu poklesu na podílu obyvatelstva Česka. Nicméně populace kraje v absolutních číslech mírně stoupá či naopak mírně klesá.

Tabulka 2: Podíl obyvatelstva Ústeckého kraje na populaci Česka (%)

Rok	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930
Česko	7 565 463	8 223 227	8 666 456	9 374 028	10 076 727	10 009 480	10 674 240
Ústecký kraj	621 978	724 835	809 098	957 811	1 056 384	1 036 499	1 115 504
%	8,2	8,8	9,3	10,2	10,5	10,4	10,5

Pokračování

Rok	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Česko	8 896 086	9 571 531	9 807 696	10 291 927	10 302 215	10 230 060	10 436 560
Ústecký kraj	734 951	782 754	796 762	832 525	824 461	820 247	808 992
%	8,3	8,2	8,1	8,1	8,0	8,0	7,8

Zdroj: ČSÚ (2016b), vlastní šetření

2. světová válka a odsun poměrně velké části sudetských Němců způsobil celostátní populační propad. Pozvolné dosídlování pohraničních oblastí v socialistické éře mělo za následek změnu koncentrace obyvatelstva na Ostravsku a v severočeské pánvi. Nejrychlejší populační růst zaznamenávala okresní města, naopak populační regrese zasáhla velká města včetně Prahy. Tehdejší Československo se poměrně dlouho potýkalo s problémem, který souvisel s nedostatkem bytů. K obnově bytové výstavby došlo až v 70. letech (Fialová 1996). Do roku 1980 je v absolutních číslech vykazován populační nárůst, ale relativní čísla značí souměrný pokles (viz tabulka 2). S pádem železné opony a následně se sektorovou změnou paradoxně začal region zaostávat, protože již nenabízel velké množství pracovních příležitostí.

I v posledním sčítacím období dochází k mírnému poklesu. Velkou roli tak sehrává sousedství se Středočeským krajem, který je, zejména pak hlavní město Praha, hlavním tahounem z hlediska zaměstnanosti. Ústecký kraj se již dlouhodobě potýká s vysokou mírou registrované nezaměstnanosti. Podíl na klesajících populačních tendencích v posledním desetiletí let 2001-2011 má nejenom záporné migrační saldo kraje, ale také snižování atraktivnosti uhelného průmyslu včetně postupného vyčerpávání zásob hnědého uhlí.

6. ANALÝZA MIKROREGIONÁLNÍ DIFERENCIACE POPULAČNÍHO VÝVOJE V ÚSTECKÉM KRAJI

Předchozí kapitoly byly zaměřeny na obecné trendy, jenž ovlivnily dynamiku populačního vývoje nejenom Ústeckého kraje, ale i celého Česka. Zároveň došlo i k představení několika determinantů a kauzalit, které se podílely na formování nerovnoměrné sídelní struktury kraje. Cílem následující šesté kapitoly je podrobnější analýza populačních tendencí jednak na úrovni mikroregionů, ale také z hlediska vybraného vzorku 119 obcí Ústeckého kraje, jehož výběr byl vysvětlen v metodické části práce. Na základě těchto dvou vymezených úrovní je hodnocena míra vlivu tří faktorů, kterými jsou vliv administrativní funkce sídel, vliv hierarchického postavení sídel a v neposlední řadě vliv železniční dopravy na populační růst. Pro lepší přehlednost je kapitola rozdělena na předindustriální, industriální a postindustriální období. Každé z těchto období je typické svými charakteristikami, které svou dynamikou působily na utváření koncentračních areálů v kraji. Rozdíl spočívá i ve spolehlivosti datové základny, která je zejména pro předindustriální období založena na pouhých odhadech a domněnkách, a proto je nutné chápat tuto historicky nejdelší etapu pouze jako orientační. Naopak industriální a postindustriální fáze jsou díky oficiálním sčítacím censům založeny na přesných datech.

6.1 Předindustriální období

Získat přesná a spolehlivá data populačního vývoje za toto období je velice problematické. Většina číselných údajů jsou do roku 1869, ve kterém došlo k prvnímu oficiálnímu sčítání obyvatelstva, holými odhady. Podobu pravěké a starověké struktury osídlení včetně její populace lze rekonstruovat na základě archeologických výzkumů sídlišť či pohřebišť. Pro středověk a raný novověk již jsou k dispozici historické písemné prameny např. berní ruly, poddanské knihy (urbáře), církevní soupisy či matriky. Od 2. poloviny 18. století je možné považovat následné období za částečně statisticky podložené, ale stále se jedná o nepřesná data.

Nejraněji osídlenou oblastí bylo Mostecko, ve které byly objeveny stopy předchůdců člověka již v době paleolitu. Nicméně jednalo se spíše o sporadické osídlení. Naopak období neolitu lze označit za trvalejšího charakteru a populačně silící v důsledku rozšiřující se zemědělské činnosti, zejména na území dnešních Lovosic. Pouze na základě odhadů je možné tvrdit, že na přelomu letopočtu žilo v Čechách téměř 100 000 obyvatel. Stěhování národů, které pochopitelně zasáhlo i území Čech, zapříčinilo velkou migrační vlnu několika početných kmenů včetně Slovanů. Odhaduje se, že v časovém rozmezí 5. – 7. století jejich počet činil necelých půl milionu. Slované se usadili zejména v úrodných nížinatých oblastech podél vodních toků např. v okolí Polabské nížiny, moravských úvalů či dolního Povltaví. Lokality s vyšší nadmořskou výškou v jižních Čechách,

moravských a slezských pohoří nebo samotná Českomoravská vrchovina zůstaly bez stálého osídlení (Fialová 2007a).

Nástup Přemyslovců na český trůn byl impulsem k přeměně sídelní struktury, která posléze vyústila v rozsáhlou výstavbu několika raně středověkých hradišť. Jedním z nich je Bílina, jehož počátky spadají do poslední třetiny 10. století. Bílinské hradiště plnilo důležitou správní funkci, a to zejména z důvodu jeho blízkosti zemské hranici se Saskem, která byla velice často napadána. Téměř ve stejné době bylo vybudováno hradištní sídlo Litoměřice jako jedno z dalších přemyslovských správních středisek. Svou částečnou moc Přemyslovci koncentrovali do dalšího hradiště, kterým byl Žatec. Datace jeho založení je úzce spojena s nástupem Boleslava I. na český trůn. Mezi méně významná hradiště patřila například Třeskonice v dnešním okrese Louny či Brtníky nacházející se v okrese Děčín (Čtverák 2003).

Populační růst na území dnešního Ústeckého kraje pokračoval i v průběhu 13. století, a to nejenom důsledkem vysokého přirozeného přírůstku, ale také díky příznivým klimatickým podmínkám. Toto ideální klima následně umožnilo budovat osady i ve vyšších partiích horstev a zároveň se počet obyvatel zvyšoval i v oblastech trvalého osídlení. Dle Boháče (1987) je možné předpokládat, že v roce 1200 populace Českých zemí dosahovala téměř 1 235 000 obyvatel, přičemž v Čechách jich žilo téměř 71,5 %. Sílicí populační tendence byly rovněž umocněny imigrační vlnou německých kolonistů, kteří se usídlovali ve vyšších polohách pohraničních hor, např. v Krušných horách. Během 13. století bylo založeno několik měst včetně měst královských, mezi která patří Litoměřice s odhadovaným počtem obyvatel 2,5-3,4 tisíce či populačně menší královské město Žatec (1,2-2,4 tisíce).

Morové pandemie, husitské války a nepříhodná politická situace jsou klíčovými faktory ovlivňující populační vývoj ve 14. a 15. století, a zároveň tak značí populační stagnaci a následný regres této doby. Stav počtu obyvatel v roce 1400 Boháč (1987) odhadoval na 2,80–3,37 milionu, nicméně dle tvrzení Janáčka (1968) v roce 1526 populace Českých zemí čítala již pouhých 1,50–1,85 milionu. V důsledku série těchto negativních událostí značné populační ztráty postihly zemědělské úrodné oblasti jižních, středních, východních a severních Čech. Husitské válečné běsnění zdemolovalo řadu politicky a kulturně významných sídel, výjimkou nebylo ani Ústí nad Labem nebo Most. Naopak Žatec a Louny během husitské revoluce profitovaly a následně obdržely vyšší samosprávu a několik přilehlých vesnic.

16. století je obdobím nejenom populačního nárůstu, ale i hospodářského rozkvětu. Jedna z nejlepších situací byla v severních Čechách, ve kterých došlo v pohusitské době k minimálnímu zániku středověkých obcí. Hlavní příčinou byl počínající rozvoj textilní výroby, čímž se severní Čechy postupně začaly odlišovat od ostatních částí Českých zemí. Podíl na zvyšujícím se počtu obyvatel měla i německá kolonizace, která ale svou dynamikou již nebyla tak mohutná jako v období

středověku. Němečtí kolonizátoři se koncentrovali zejména do neosídlených podhorských oblastí, ale rovněž i do měst. Ve 2. polovině 16. století se tak zcela proměnilo národnostní složení Ústí nad Labem, Kadaně či Teplic, která zaznamenala poměrně výrazně sílící německé etnikum (Fialová 1996). Populace se v roce 1600 dle odhadu Janáčka (1968) pohybovala v rozmezí 1,95–2,25 milionu obyvatel.

Následné 17. století lze rozdělit na dvě naprosto odlišné populačně se vyvíjející etapy. V průběhu 1. poloviny 17. století celou Evropu včetně Českých zemí zachvátila třicetiletá válka doprovázená výraznými depopulačními tendencemi. Zároveň způsobila značné územní rozdíly, přičemž vyšší polohy pohraničních oblastí s početným německým obyvatelstvem nebyly v porovnání se středními Čechy tolik zpustošeny. Nicméně válka s sebou celoplošně přinesla hospodářský rozpad a řadu onemocnění např. morové epidemie, neštovice nebo úplavici. Naopak období po podepsání vestfálského míru se vyznačuje trvalým populačním růstem, který byl zapříčiněn demograficky stabilním poměrem mezi porodností a úmrtností (Fialová 2007a). Ke konci 17. století se začal rozvíjet průmyslový potenciál dnešního Ústeckého kraje, a to prostřednictvím textilní manufaktury se zaměřením na plátenictví. K jejímu vzestupu ve velké míře přispěly přeshraniční vztahy se sousedícím Německem, které dodávalo dostatek surovin a potřebného kapitálu. Jedna z prvních textilních továren byla vybudována v roce 1697 v Oseku u Duchcova, ale výstavba textilek pokračovala i ve století následujícím, neboť další byla založena v roce 1715 v Horním Litvínově (Jeleček 1994).

V souvislosti s rozpadem feudalismu a počínajícím kapitalismem se zvyšuje prostorová diferencovanost mezi průmyslovými a zemědělskými regiony. O těchto nerovnoměrnostech vypovídají i populační tendence, zejména hustota zalidnění v některých částech Čech. Za průmyslovou oblast začaly být považovány severní Čechy, ve kterých se hlavní doménou po celé 18. století stalo plátenictví představující pro většinu obyvatel dobrý zdroj obživy. Nejrychleji se plátenická manufaktura rozvíjela na Šluknovsku, které vlivem intenzivní urbanizace a značného ekonomického potenciálu nejspíš patřilo k nejhustěji zalidněným územím Českých zemí. Zároveň si do poloviny 18. století vysloužilo označení „české Nizozemí“. Tkaní plátna se koncentrovalo především do venkovských sídel, jako byl Rumburk a Jiřetín. S postupujícím územním rozmachem textilního průmyslu se začala rozšiřovat i jeho produkce. Oblast Podkrušnohoří se začala specializovat na vlnařství, především na výrobu vlněných punčoch (Kárníková 1965). Pro období 80. a 90. let 18. století neexistují podrobnější zprávy o hustotě zalidnění Šluknovského výběžku, ale o 50 let později zde žilo již téměř 250 obyvatel na 1 km². Poslední desetiletí 18. století je pokládáno za začátek dlouhodobého populačního růstu včetně ekonomického a sociálního rozvoje. Populace Českých zemí po roce 1781 přesáhla již 4 miliony obyvatel, přičemž v letech 1781-1814 přírůstek činil téměř 680 400 obyvatel tj. 26,2 %.

Od 20. let 19. století dochází k pozvolným migračním přesunům obyvatelstva především do jádrových středisek strojírenského a textilního průmyslu. Postupně je tak možné vypočítat vzrůstající podíl městského obyvatelstva. Nicméně i přes tuto skutečnost byla ještě ve 40. letech větší míra průmyslové výroby situována mimo větší města, a je tak pro toto období charakteristický přežitek starých regionálních center. Současná průmyslová střediska (Ústí nad Labem, Teplice) byla do poloviny 19. století populačně zcela nevýznamná. Naprostá většina populace (81,7 %) žila v obcích do 2000 obyvatel, přičemž v obcích nad 2000 obyvatel žilo pouhých 18,3 % populace. Na základě soupisů o počtech pracovníků lze po celou 1. polovinu 19. století určit dominantní pozici textilního průmyslu s nejvyšším počtem pracujících v tomto odvětví. K jeho prosperitě do jisté míry přispěl i nový bavlnářský obor, který ke svému provozu využíval strojové přádelny bavlny (např. v obci Verneřice u Děčína) a posléze byl provoz zdokonalen o potiskovací stroje bavlněných látek (Jakubec, Jindra a kol. 2006). Vymezená předindustriální fáze je zakončena slibně se rozvíjející průmyslovou výrobou, která posléze za přispění dalších faktorů vyústila v masovou industrializaci Ústeckého kraje.

6. 2 Industriální období

Industriální období je svou délkou trvání v porovnání s předešlou etapou poměrně kratší, nicméně zahrnuje řadu klíčových událostí, které zapříčinily změny v systému osídlení kraje, dobře patrné i v dnešní době. První oficiální sčítací cenzus z roku 1869 je zároveň i počátkem tohoto období, které pro potřeby práce končí rokem 1991. Nejdůležitější složkou prvního sčítání se stalo přítomné obyvatelstvo, jenž bylo evidováno v místě jejich aktuálního pobytu. Pro lepší přehlednost bylo kategorizováno podle pohlaví, věku, náboženského vyznání, dále pak podle rodinného stavu či na základě zaměstnání. Ve vedlejších kategoriích se zjišťoval počet hluchých a slepých obyvatel nebo také momentální bytová situace ve vybraném vzorku velkých sídel. Kromě přítomného obyvatelstva byl rovněž zkoumán stav trvale nepřítomného nebo jen dočasně nepřítomného obyvatelstva, ovšem tyto údaje byly považovány za nepřesné a z hlediska důležitosti nebylo na nich tolik participováno.

Od 2. poloviny 19. století se začala na území Ústeckého kraje formovat současná populačně nejvyspělejší průmyslová střediska s převahou hnědouhelné těžby, dále pak s nezanedbatelným sklářským či chemickým odvětvím. Jednu z nejvyšších progresivit vykazoval uhelný průmysl, a to za přispění postupného rozvoje železniční sítě a nových těžbařských metod např. hlubinné těžby či mechanizace důlní dopravy (Purš 1960). Důsledkem průmyslové a ekonomické prosperity směřoval masivní příliv obyvatelstva do ústecko-mostecké oblasti, která se posléze stala co do hustoty nejvíce zalidněným a zároveň nejvýznamnějším imigračním regionem Českých zemí. Dle Kárníkové (1965) žilo v rámci tohoto pásu táhnoucího se podél plochy Podkrušnohoří v roce 1910 průměrně přes 320

obyvatel na km². K roku 1910 čítala ústecko-mostecká oblast téměř 150 000 obyvatel, přičemž více než čtvrtinu populace tvořili přistěhovalci ze zemědělských regionů, a to ze západního Polabí a z dolního Poohří. Nicméně podíl na mase imigrujících měli také horníci a dělníci např. z Kladenska či Plzeňska.

V souvislosti s rozvíjející se industrializací došlo nejenom k ekonomickým proměnám, ale také ke změnám ve společenské struktuře. I přes pozvolnou dynamiku celoplošného populačního nárůstu do 1. světové války, rychlejší růstové tempo vykazovalo průmyslové obyvatelstvo oproti obyvatelstvu zemědělsky orientovaném. V rámci tzv. průmyslové populace postupně přibývalo zaměstnanců pracujících v těžkém průmyslu, naopak počet zaměstnaných v textilkách ubýval (Kárníková 1965). V úzké návaznosti na tuto problematiku je proto nutné uvést, že snižování textilní prosperity mělo zároveň dopad na stagnaci dříve významných oblastí s převažující textilní manufakturou (Rumburk, Varnsdorf).

České země byly v období industrializace hospodářskou proveniencí v rámci tehdejší Rakousko-Uherské monarchie, neboť tvořily značný procentuální podíl průmyslové produkce celého Předlitavska. Z hlediska uhelného průmyslu se k roku 1913 České země podílely na produkci černého uhlí 87 % a hnědého uhlí téměř 84 %. Významné zastoupení měla rovněž sklářská výroba s podílem 92 %. Věhlasné bylo i cukrovarnictví, kdy především produkce surového cukru dosáhla podílu 95 % (Jeleček 1994).

První světová válka do jisté míry stimulovala hospodářský a populační vývoj Českých zemí, ale také narušila demografické složení obyvatelstva např. poměr pohlaví nebo věkovou strukturu. Ovšem zásadní zlom a jeden z hlavních determinantů populačních tendencí představovala 2. světová válka, a s ní spojený následný poválečný odsun německy mluvícího obyvatelstva. Pouze na základě odhadů se předpokládá, že v časovém rozmezí let 1938-1947 bylo v pohybu minimálně 5 milionů lidí, jedná se tak o nejpočetnější migraci v celé historii. Dle Fialové (2007b) žilo na území Československa v roce 1947 necelých 8 610 tisíc obyvatel, přičemž německá menšina po jejím násilném odsunutí tvořila pouhých 21 tisíc. Předválečného populačního stavu se již nepodařilo dosáhnout ani během čtyřicetiletého socialistického období, které představuje další důležitý faktor s několika specifiky ovlivňující dynamiku populačních tendencí.

V následujících podkapitolách jsou detailně charakterizovány determinanty, a to zavedení železniční dopravy, výchozí hierarchické postavení sídel a administrativní funkce, jenž svým působením ovlivnily populační růst ve vybraných obcích. Zároveň kombinace těchto faktorů industriálního období do jisté míry zapříčinila současný stav populace, ale zároveň se podílela na utváření mikroregionální diferenciace, jejímuž podrobnému analyzování se věnuje další podkapitola 6. 5.

6. 2. 1 Analýza vlivu administrativní funkce sídel na jejich populační růst

Prvotní prostorové změny v sídelním systému dokládají historické prameny již v polovině 13. století. Další správní reformy jsou spjaty s dobou vlády Marie Terezie a Josefa II. Následnou reformou o zrušení poddanství z roku 1848 ztratila na důležitosti územně správní struktura, ve které České země fungovaly na základě patrimoniálního systému. S císařským nařízením vstoupila v platnost reforma z roku 1850, jenž ustanovovala nové správní rozdělení krajů na nižší jednotky, a to politické okresy. Politické okresy byly formovány tak, aby se od sebe výrazně neodlišovaly svou rozlohou a počtem obyvatel. Zároveň reforma určovala obec jako základní jednotku samosprávy. Území Čech se rozčleňovalo do sedmi krajů a do 79 politických okresů, přičemž v každém z nich bylo zřízeno okresní hejtmanství. Praha stála mimo krajský systém. Správní organizace Moravy byla uskupena do dvou krajů společně s 25 politickými okresy. Slezsko tvořilo jeden samostatný kraj, jehož součástí bylo 7 politických okresů (Janák, Hledíková, Dobeš 2005, s. 273).

Podle správní organizace Českých zemí v roce 1850 bylo území Ústeckého kraje tvořeno celkem třemi kraji. Dnešní mikroregiony Louny a Roudnice nad Labem spadaly svou polohou do kraje Pražského. Lovosicko, Rumbursko, Varnsdorfsko, Děčínsko, Litoměřicko, ale i dnešní mikroregion Ústí nad Labem náležely do Českolipského kraje. Ostatní obce dnešního kraje byly součástí Chebského kraje. Následující reforma z roku 1855 s sebou přinesla další prostorové změny. Došlo k navýšení počtu krajů. Čechy byly územně rozděleny na 13 krajů, Moravu tvořilo 6 krajů. Tyto změny se týkaly i ústecké oblasti, která se rozprostírala na území tehdejšího Litoměřického kraje s krajským sídlem v Litoměřicích, a tehdejšího Žateckého kraje s krajským sídlem v Žatci (Janák, Hledíková, Dobeš 2005, s. 520-521). Reforma dále ukládala spojení politické a soudní moci, v důsledku čehož každý soudní okres zároveň získal statut i okresu politického.

V roce 1868 došlo k dalšímu přeorganizování v rámci správního systému, kdy kraj jako územní jednotka byla zrušena a veškeré správní kompetence směřovaly do sídel znovuobnovených okresních hejtmanství (sídla středních okresů). Počet těchto sídel téměř odpovídá dnešním mikroregionálním jádrovým obcím. Bílina, Varnsdorf a Lovosice plnily funkci sídel okresních soudů (Janák, Hledíková, Dobeš 2005, s. 522-523). Po ukončení 1. světové války a vzniku Československa se objevily snahy o vytvoření tzv. žup, které ale existovaly pouze na Slovensku. Československo jako celek bylo rozděleno na zemi Českou, Moravskoslezskou, Slovenskou a Podkarpatskou Rus (Szczyrba 2009).

Po ukončení 2. světové války dochází nedlouho poté k dalším územním změnám. V roce 1949 bylo znovuobnoveno krajské zřízení, a tehdejší Československo tak čítalo celkem 13 krajů. Rovněž, jako nižší správní jednotky, vznikají okresy, jejichž vymezení do určité míry kopíruje hranice bývalých soudních okresů. S rokem 1960 přišla další proměna administrativního členění, v rámci které se krajská správa centralizovala do nižšího počtu krajů, a to 7 krajů + hlavního města Prahy.

Dnešní Ústecký kraj spadl svou rozlohou do tehdy existujícího Severočeského kraje a jeho hranice se začaly podobat současnému stavu. Severočeský kraj tvořilo 10 okresů, ovšem okresy Česká Lípa, Liberec a Jablonec nad Nisou jsou dnes součástí Libereckého kraje. Téměř o 30 let později, v roce 1990 byly zaznamenány další územní zásahy, a to v podobě zrušení krajských národních výborů. Dnešní hranice krajů a jejich současný počet (14) byl stanoven v roce 2000. Nově vzniklým krajem byl i Ústecký kraj, jehož území se člení do 7 okresů. Veškerá decentralizace správního systému nastala po zřízení obcí s rozšířenou působností (ORP) a následném vzniku obcí s pověřeným obecním úřadem (Szczyrba 2009).

Analýza vlivu administrativní funkce sídel začíná rokem 1869 a končí rokem 2011, přesahuje tedy do postindustriální fáze. Následující čtyři podetapy zohledňují v určitém časovém období změny administrativního členění jednotlivých obcí. Tabulka 3 je ohraničena v letech 1869-1950, a analyzuje tak první dílčí podetapu. Tabulka rozděluje administrativní funkci obcí celkem do 5 kategorií. Do první kategorie spadají města Litoměřice a Žatec, která od roku 1855 byla krajskými sídly zkoumané oblasti.

Tabulka 3: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1869-1950

Kategorie	Počet sídel	Počet obyvatel v roce 1869	Počet obyvatel v roce 1950	Index růstu 1869-1950 (1869=100)	Podíl průměrného tempa růstu (%)	Průměrný roční růst (%)
I. krajská sídla (do roku 1918)	2	20 861	29 214	140,0	104,6	0,49
III. sídla středních okresů ¹ (bez krajských měst)	10	109 010	268 512	246,3	184,0	1,81
IV. sídla malých okresů ²	16	90 575	92 857	102,5	76,6	0,03
V. bez adm. funkce	91	236 337	220 979	93,5	69,8	-0,08
Celkem	119	456 783	611 562	133,9	100,0	0,42
Ústecký kraj celkem		621 978	734 951	118,2	88,3	0,22

Zdroj: Janák, Hledíková, Dobeš 2005; Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005; vlastní šetření

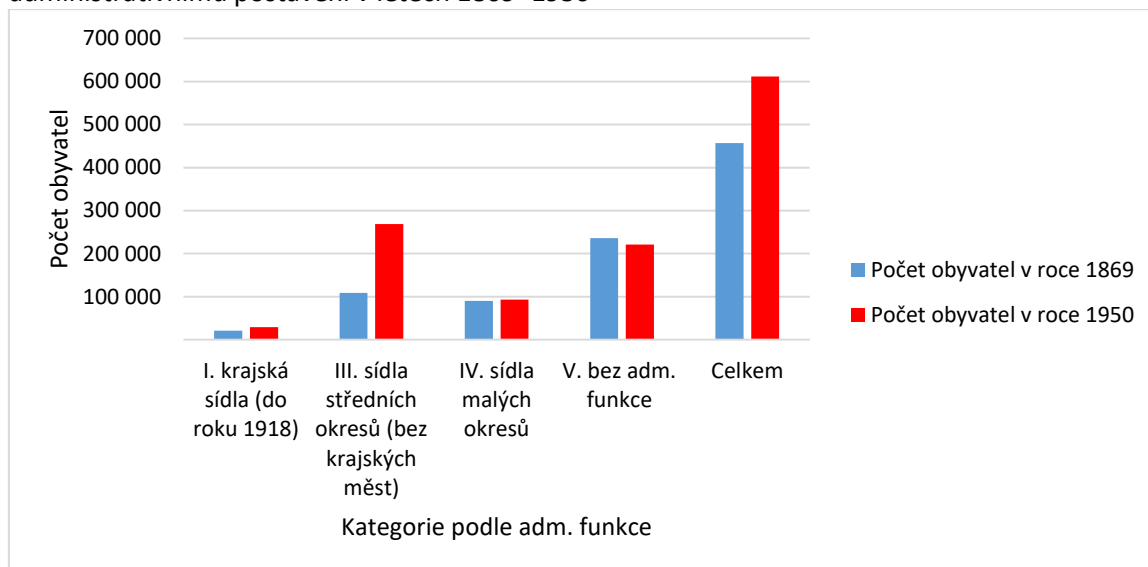
Graf vývoje počtu obyvatel za toto období se vyznačuje výrazným růstem populace ve III. kategorii, tedy v sídlech středních okresů. Zde se projevila přímá úměrnost v koncentraci velkého množství průmyslové výroby a s ní spojené nabídky pracovních míst. Nízký absolutní nárůst zaznamenala sídla v I. kategorii a podobná situace je i u IV. kategorie, ve které došlo k nepatrnému navýšení o necelé tři tisíce obyvatel. Úbytek vykazovaly obce bez administrativní funkce (tabulka 3).

¹ Kadaň, Chomutov, Podbořany, Louny, Most, Teplice, Ústí nad Labem, Roudnice, Děčín, Rumburk

² Vejprty, Postoloprty, Jirkov, Hora sv. Kateřiny, Libochovice, Štětí, Lovosice, Bílina, Duchcov, Úštěk, Chabařovice, Benešov nad Ploučnicí, Česká Kamenice, Varnsdorf, Šluknov, Hanšpach (Lipová)

V porovnání s Jihočeským krajem (Klučka 2016) je populační stav v I. kategorii zcela opačný. Krajská města se v této kategorii vyznačují téměř dvojnásobným průměrným ročním růstem oproti krajským sídlům zkoumaného kraje. Nicméně obdobně jako u Ústeckého kraje, tak i v kraji Vysočina (Nováček 2006) byla nejvíce populačně růstová sídla středních okresů. Opačná situace je u IV. a V. kategorie, jenž v rámci Vysočiny ve sledovém období 1869-1950 vykazují pokles počtu obyvatel.

Graf 2: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1869–1950

Zdroj: Tabulka 3: Janák, Hledíková, Dobeš 2005; Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005; vlastní šetření

Rozdělení administrativních funkcí u obcí v krátkém období 1950-1961 dokládá tabulka 4, která celkem zahrnuje 3 kategorie sídel. Krajským městem bylo ustanoveno Ústí nad Labem.

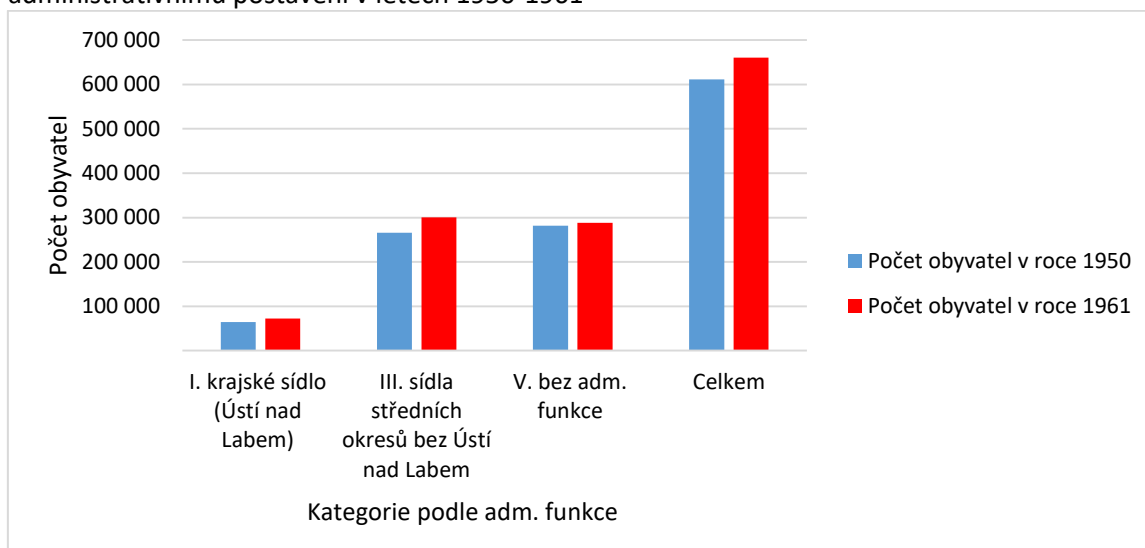
Tabulka 4: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1950–1961

Kategorie	Počet sídel	Počet obyvatel v roce 1950	Počet obyvatel v roce 1961	Index růstu 1950-1961 (1950=100)	Podíl průměrného tempa růstu (%)	Průměrný roční růst (%)
I. krajské sídlo (Ústí nad Labem)	1	64 179	72 148	112,4	104,0	1,13
III. sídla středních okresů bez Ústí nad Labem ³	12	265 646	300 520	113,1	104,7	1,19
V. bez adm. funkce	106	281 737	288 087	102,3	94,6	0,20
Celkem	119	611 562	660 755	108,0	100,0	0,73
Ústecký kraj celkem		734 951	782 754	106,5	98,6	0,59

Zdroj: Janák, Hledíková, Dobeš 2005; Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005; vlastní šetření

³ Chomutov, Žatec, Louny, Most, Litvínov, Duchcov, Bílina, Lovosice, Roudnice nad Labem, Teplice, Litoměřice, Děčín

Graf 3: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1950-1961

Zdroj: Tabulka 4: Janák, Hledíková, Dobeš 2005; Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005; vlastní šetření

U výše uvedeného grafu, který vychází ze zdrojové tabulky 4, nedošlo u žádné z kategorií k populačnímu poklesu. Nejvíce rostoucí byla sídla středních okresů s průměrným ročním růstem 1,19 %. Nejnižší průměrný roční růst vykazovala sídla bez jakékoliv správní funkce, a to 0,20 %. Ústí nad Labem, jakožto krajské sídlo zastoupené v I. kategorii, průměrně vzrostlo o 1,13 % za rok. V mezikrajském srovnání byla v Jihočeském kraji (Klučka 2016) nejvíce dominantní I. kategorie, tedy krajské město České Budějovice, stejně jako krajské sídlo Jihlava v kraji Vysočina (Nováček 2006) s indexem růstu 117,5 %.

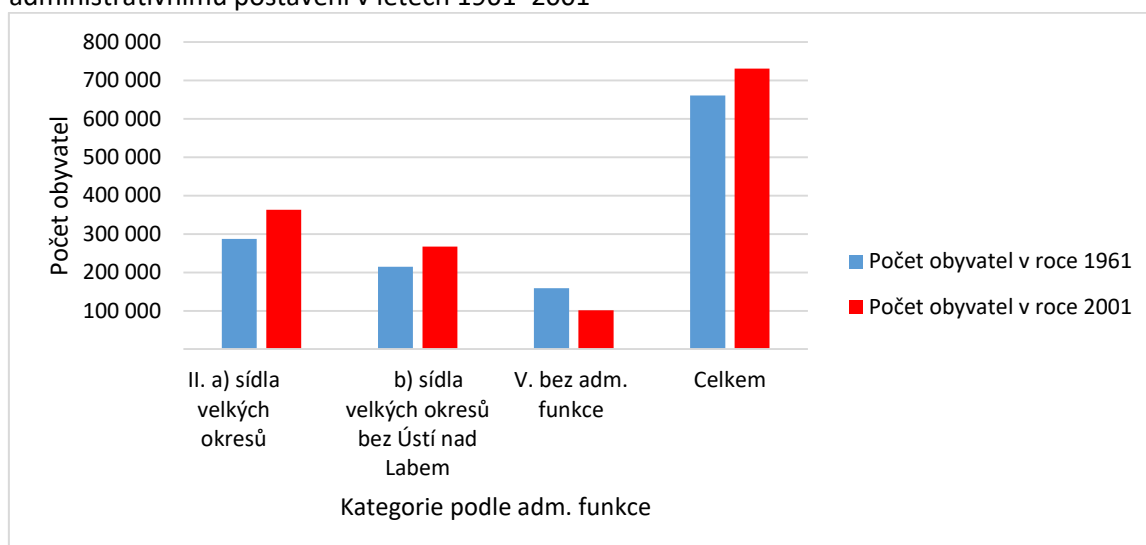
Tabulka 5: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1961–2001

Kategorie	Počet sídel	Počet obyvatel v roce 1961	Počet obyvatel v roce 2001	Index růstu 1961-2001 (1961=100)	Podíl průměrného tempa růstu (%)	Průměrný roční růst (%)
II. a) sídla velkých okresů ⁴	7	287 141	362 790	126,3	114,2	0,66
b) sídla velkých okresů bez Ústí nad Labem	6	214 993	267 354	124,4	112,4	0,61
V. bez adm. funkce	106	158 621	100 960	63,6	57,5	-0,91
Celkem	119	660 755	731 104	110,6	100,0	0,27
Ústecký kraj celkem		782 754	820 247	104,8	94,7	0,12

Zdroj: Janák, Hledíková, Dobeš 2005; Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005; vlastní šetření

⁴ Chomutov, Louny, Most, Litoměřice, Teplice, Děčín, Ústí nad Labem

Graf 4: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1961–2001

Zdroj: Tabulka 5: Janák, Hledíková, Dobeš 2005; Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005; vlastní šetření

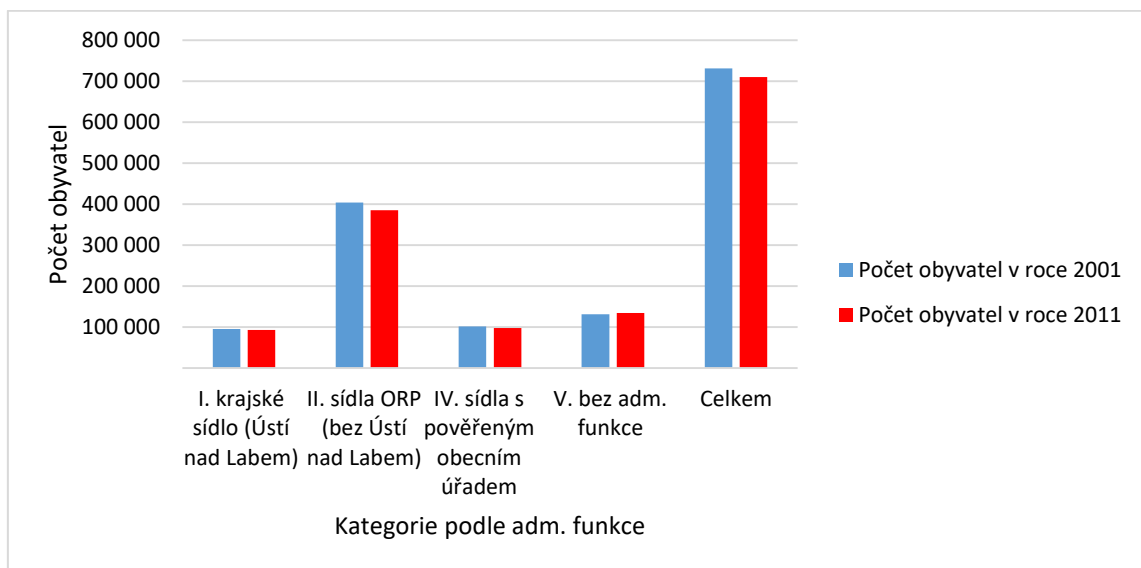
U grafu 4, který analyzuje rozmezí let 1961-2001, lze vyzorovat absolutní pokles pouze u obcí bez správního statutu, ve kterých došlo k úbytku o téměř 60 000 obyvatel. Projevila se tak zde přímá úměra, že s významnější administrativní funkcí sídel souvisí nárůst populace. Největší absolutní i relativní růst obyvatel vykazují sídla velkých okresů včetně krajského města. V průměru tato skupina sídel vzrostla o 0,66 % za rok, a to zejména vlivem dominantního postavení krajského města Ústí nad Labem. V Jihočeském kraji (Klučka 2016) největšího populačního vzestupu dosáhla sídla velkých okresů bez krajského města, jehož statut se na vývoji populace neprojevil. Nicméně u Jihočeského kraje ani u kraje Vysočina (Nováček 2006) nedošlo u žádné z kategorií sídel k populačním ztrátám jako v případě Ústeckého kraje.

Tabulka 6: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 2001–2011

Kategorie	Počet sídel	Počet obyvatel v roce 2001	Počet obyvatel v roce 2011	Index růstu 2001-2011 (2001=100)	Podíl průměrného tempa růstu (%)	Průměrný roční růst (%)
I. krajské sídlo (Ústí nad Labem)	1	95 436	93 000	97,4	100,3	-0,26
II. sídla ORP (bez Ústí nad Labem)	15	403 759	385 206	95,4	98,3	-0,46
IV. sídla s pověřeným obecním úřadem	14	101 040	97 172	96,2	99,0	-0,38
V. bez adm. funkce	89	130 869	134 495	102,8	105,8	0,28
Celkem	119	731 104	709 873	97,1	100,0	-0,29
Ústecký kraj celkem		820 247	808 992	98,6	101,6	-0,14

Zdroj: Janák, Hledíková, Dobeš 2005; Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005; vlastní šetření

Graf 5: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 2001–2011

Zdroj: Tabulka 6: Janák, Hledíková, Dobeš 2005; Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005; vlastní šetření

Graf 5 reflektuje poslední podetapu, která svým časovým vymezením spadá již do postindustriálního období. Absolutní i relativní hodnoty v tabulce 6 potvrzují, že k nárůstu počtu obyvatel došlo pouze u obcí bez administrativní funkce. Nicméně přírůstek nebyl velký, a to necelé 4 000 obyvatel za sledované období. Naopak sídla s vyšším správním statutem zaznamenala populační ztrátu. Nejvyšší ztráta nastala u II. kategorie, která reprezentuje jednotlivé ORP bez krajského města. U této skupiny sídel byl analyzován pokles o téměř 20 000 obyvatel. Rovněž klesající tendence nastala i v I. kategorii, jejíž průměrný roční populační úbytek byl 0,26 %. Výjimkou nebyla ani IV. kategorie s průměrnou ztrátou 0,38 % za rok. Stejná situace jako v Ústeckém kraji nastala i v kraji Moravskoslezském (Kněžíčková 2017), ve kterém populační křivka stoupala pouze u V. kategorie. V případě Jihočeského kraje (Klučka 2016) všechny sídelní kategorie vykazovaly pokles počtu obyvatel.

6. 2. 2 Analýza vlivu hierarchického postavení sídel na jejich populační růst

Koncentrační tendence probíhaly již v předindustriálním období, ale územní rozdíly nebyly tak veliké. Určitou prostorovou diferencovanost v systému osídlení ovlivňovalo především působení přírodních faktorů. Nicméně v úzké souvislosti s nástupem industrializace začaly koncentrační procesy nabývat na dynamičnosti. K prohlubování územní nerovnoměrnosti v rozmístění obyvatelstva tak dochází od 1. poloviny 19. století, kdy hlavní příčinou je postupně zesilující migrační proud do měst (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987).

Inspirace pro následnou analýzu vlivu hierarchického postavení sídel vycházela z publikace Hampla, Gardavského a Kühnla (1987). Rozdělení sídel do kategorií bylo provedeno na základě pravidla velikostního pořadí měst. Z důvodu většího počtu zkoumaného vzorku obcí byla, podobně jako u Klučky (2016) či Kněžíčkové (2017), přidána V. kategorie čítající největší počet sídel ze všech vymezených velikostních kategorií. Níže uvedená tabulka 7 zobrazuje populační velikost jednotlivých kategorií ve vztahu k největšímu krajskému městu zkoumané oblasti, a to v časovém vymezení let 1869-2011.

Tabulka 7: Vývoj počtu obyvatel Ústeckého kraje ve vybraných obcích ve velikostních kategoriích

Velikostní kategorie	Relativní populační velikost dle vybraných kategorií (1. největší město = 100 %)													
	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
1.	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2. - 4.	239	234	212	214	216	215	212	204	211	207	189	181	180	176
5. - 12.	415	362	279	255	239	223	221	211	199	205	218	206	207	201
13. - 34.	635	562	426	352	316	285	276	209	204	190	181	167	172	172
35. - 119.	862	720	533	427	393	356	339	228	201	162	134	100	107	114

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005, ČSÚ (2017d), vlastní šetření

Stoupající hierarchizace sídel je patrná po celé období 2. poloviny 19. století, kdy výrazně populačně ztrátové jsou obce zastoupené v nejmenší velikostní kategorii. Relativní hodnoty dokládají, že do roku 1890 mělo krajské město největší dominanci. Ovšem od roku 1890 do roku 1910 si, vedle krajského města, dominantní postavení udržela i kategorie 2. – 4. sídla, která rovněž zaznamenala nemalý nárůst počtu obyvatel. Od roku 1910 se vedoucí pozice Ústí nad Labem, jakožto krajského sídla, nezměnila. Hierarchizaci nenarušil ani poválečný odsun německého obyvatelstva, protože všechny velikostní kategorie byly touto událostí postiženy srovnatelně. V roce 1991 je možné vyzorovat zřetelnou diferenciaci a jasnou střediskovou působnost krajského města, tedy I. kategorie, vůči kategorii 35. – 119. sídla. V porovnání s Jihočeským krajem (Klučka 2016) byla i zde zaznamenána dominance krajského města Českých Budějovic, a to zejména do roku 1890, kdy populační propad vykazovala kategorie 2. – 4. sídla. Význam krajského sídla si po celé sledované období udržela i Ostrava v případě Moravskoslezského kraje (Kněžíčková 2017).

Tabulka 8 se svým zpracováním podobá tabulce 7, rovněž zachycuje vývoj počtu obyvatel ve velikostních kategoriích. Nicméně jako u ostatních prací (Klučka 2016 či Kněžíčková 2017) byla i zde vynechána I. kategorie, která reprezentovala krajské město Ústí nad Labem, a veškeré údaje jsou tak vztaženy k velikostní kategorii 2. – 4. sídla.

Tabulka 8: Vývoj počtu obyvatel Ústeckého kraje ve vybraných obcích bez krajského centra

Velikostní kategorie	Relativní populační velikost dle vybraných kategorií (2. - 4. největší město = 100 %)													
	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
2. - 4.	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
5. - 12.	173	155	131	119	110	104	104	104	94	99	115	114	115	114
13. - 34.	265	240	200	164	146	132	130	103	97	92	96	92	96	98
35. - 119.	360	308	251	199	182	165	160	112	95	78	71	55	59	65

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005, ČSÚ (2017d), vlastní šetření

I zde je z relativních hodnot patrné, že ve 2. polovině 19. století výraznou klesající tendenci vykazovala velikostní kategorie s největším počtem obcí. Pozoruhodná je stagnace relativní populační velikosti u kategorie 5. – 12. sídla v časovém rozmezí let 1921-1950. Nicméně výše uvedená tabulka jasně potvrzuje průmyslový charakter zkoumané oblasti, kdy od 2. poloviny 20. století populačně ztrácely kategorie 13. – 34. sídla a 35. – 119. sídla. Naopak dominantního postavení nabývala, včetně skupiny 2. – 4. sídla, také druhá kategorie 5. – 12. sídla.

Hierarchické postavení sídel lze také analyzovat prostřednictvím indexu velikostní strukturalizace (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987, s. 46-47). Předpokladem pro jeho výpočet je zařazení vybraných obcí podle počtu obyvatel do velikostních kategorií, kterých je celkem pět. Samotný výpočet se provede následovně: počet obcí v kategorii nad 50 000 obyvatel se vynásobí 5x, kategorie 49 999 – 20 000 obyvatel se vynásobí 4x, další kategorie 19 999 – 10 000 se vynásobí 3x, kategorie 9 999 – 5 000 2x a poslední kategorie 4 999 – 2 000 zůstává beze změny. Následný součet těchto hodnot je vydělen celkovým počtem sídel nad 2 000 obyvatel.

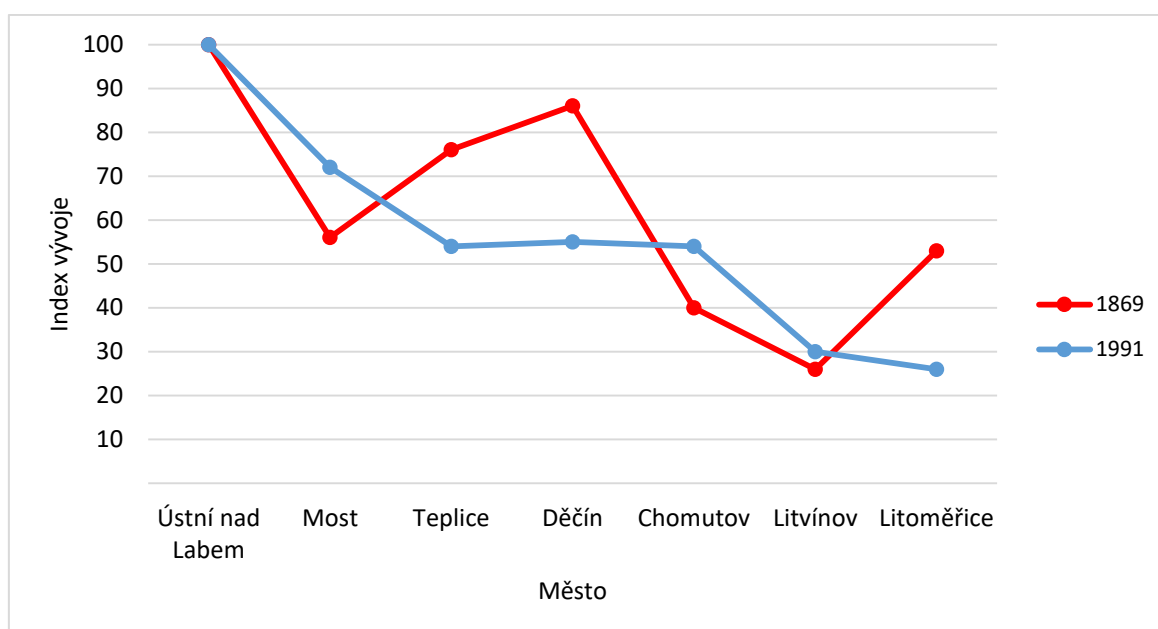
Tabulka 9: Vývoj indexu velikostní strukturalizace obcí v Ústeckém kraji

Rok	Počet obcí v jednotlivých velikostních kategoriích					Kumulativní součet sídel nad 2 000 obyvatel	Index velikostní strukturalizace sídel
	2 000 - 4 999	5 000 - 9 999	10 000 - 19 999	20 000 - 49 999	nad 50 000		
1869	58	18	9	1	0	86	1,45
1880	58	22	10	3	0	93	1,55
1890	56	21	11	5	0	93	1,62
1900	66	18	15	6	1	106	1,66
1910	70	23	14	5	2	114	1,65
1921	72	20	12	3	4	111	1,62
1930	73	19	14	3	4	113	1,64
1950	36	13	7	5	1	62	1,74
1961	35	13	9	4	2	63	1,81
1970	27	11	9	2	4	53	1,96
1980	28	8	11	2	5	54	2,04
1991	20	10	8	4	5	47	2,23
2001	23	9	9	3	5	49	2,14
2011	27	6	10	5	2	50	1,98

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005, ČSÚ (2017d), Města a obce 2016, vlastní šetření

Tabulka 9 potvrzuje velikost dopadu poválečného odsunu Němců, který se projevil výrazným úbytkem sídel zejména v kategorii s nejmenšími sídly. Zároveň došlo k rapidnímu snížení celkového kumulativního součtu sídel v rozmezí let 1930-1950. Naopak vlivem postupně se rozvíjející industrializace lze v letech 1869-1910 vyzorovat stoupající tendenci tohoto kumulativního součtu. Index velikostní strukturalizace dosáhl v postindustriální fázi (1991-2011) nejvyšších hodnot za celé sledované období. Deklaruje tak značné působení hierarchického postavení sídel, vznik a následnou koncentraci obyvatelstva do střediskových oblastí Ústeckého kraje. Zatímco Královehradecký kraj (Malý 2015, s. 47) vykazuje v postindustriálním období o poznání nižší hodnoty indexu velikostní strukturalizace, a potvrzuje tak skutečnost, že současným trendem je dekoncentrace obyvatelstva.

Graf 6: Srovnání vývoje hierarchizace sedmi největších měst Ústeckého kraje v letech 1869 a 1991*

* 1. největší město = index 100 (%)

Zdroj: Příloha 3: Historický lexikon obcí České republiky 1869 - 2005, ČSÚ (2017d), vlastní zpracování

Graf 6 porovnává hierarchické postavení sedmi populačně největších měst v letech 1869 a 1991. Počáteční i koneční rok industriální fáze je charakteristický dominantním postavením krajského střediska Ústí nad Labem. Zajímavá je pozice Děčína, který byl v roce 1869 druhým největším městem, ale v průběhu industrializace postupně ztrácel ze svého významného hierarchického postavení. Propad rovněž zaznamenala města Teplice a Litoměřice. Naopak vlivem industrializace na své dominantnosti posílila města Chomutov či Most, který se na konci období stal druhým největším městem v Ústeckém kraji.

6. 2. 3 Analýza vlivu železnice na populační růst sídel

Jedním z klíčových hybatelů průmyslové revoluce v Českých zemích byly převratné změny v železniční dopravě. Hlavačka (1990) za samotný počátek revoluce v dopravě označuje výstavbu první parostrojní železnice, a to ve 30. letech 19. století. Zahájení stavby parní železniční sítě znamenalo mnohačetnou nabídku pracovních míst, jenž posléze vyústila k zesilující urbanizaci a migraci obyvatelstva. Svými prostředky zavdala k rozsáhlému rozvoji řady průmyslových odvětví, např. uhelného průmyslu, strojírenství či potravinářského průmyslu. Rovněž napomohla doposud zaostalým obcím, které vzhledem k velké vzdálenosti od jádrových středisek, neměly možnost uplatnit svůj potenciál. Zároveň stoupla poptávka po kvalitních strojních či železných výrobcích, která se rozšířila i do celé Evropy. Hojně poptávanou nerostnou surovinou bylo i samotné uhlí, což nastartovalo hospodářskou prosperitu Ústeckého kraje, kdy v rámci hnědouhelného revíru byly vybudovány tzv. uhelné dráhy.

Uhelné dráhy měly lokální charakter a sloužily především k přepravě uhlí. Pro tyto účely vznikaly v nejtěsnější blízkosti uhelných pánví, které byly nejčastěji propojeny s velkým městem představující uhelné odbytíště. Jednou z nejvýnosnějších drah v tehdejší Rakousku-Uhersku se stala Ústecko-teplická dráha, na jejímž počátečním 18 km dlouhém úseku Ústí nad Labem-Teplice byl provoz zahájen v roce 1858. Jedná se o třetí nejstarší uhelnou dráhu na území Česka. Zajistila nejenom rychlejší a snadnější přístup k hnědému uhlí, ale rovněž poměrně brzkou ekonomickou prosperitu regionu včetně navázání přeshraničních kontaktů se sousedícím Německem z důvodu hnědouhelného exportu. V letech 1865-1867 došlo k prodloužení této dráhy do dalších uhelných odbytíšť, a to do Chomutova a Mostu (Hlavačka 1990).

Ke konci 19. století si Ústecký kraj vybudoval statut prosperujícího průmyslového regionu, o čem vypovídá i jeho značné železniční propojení:

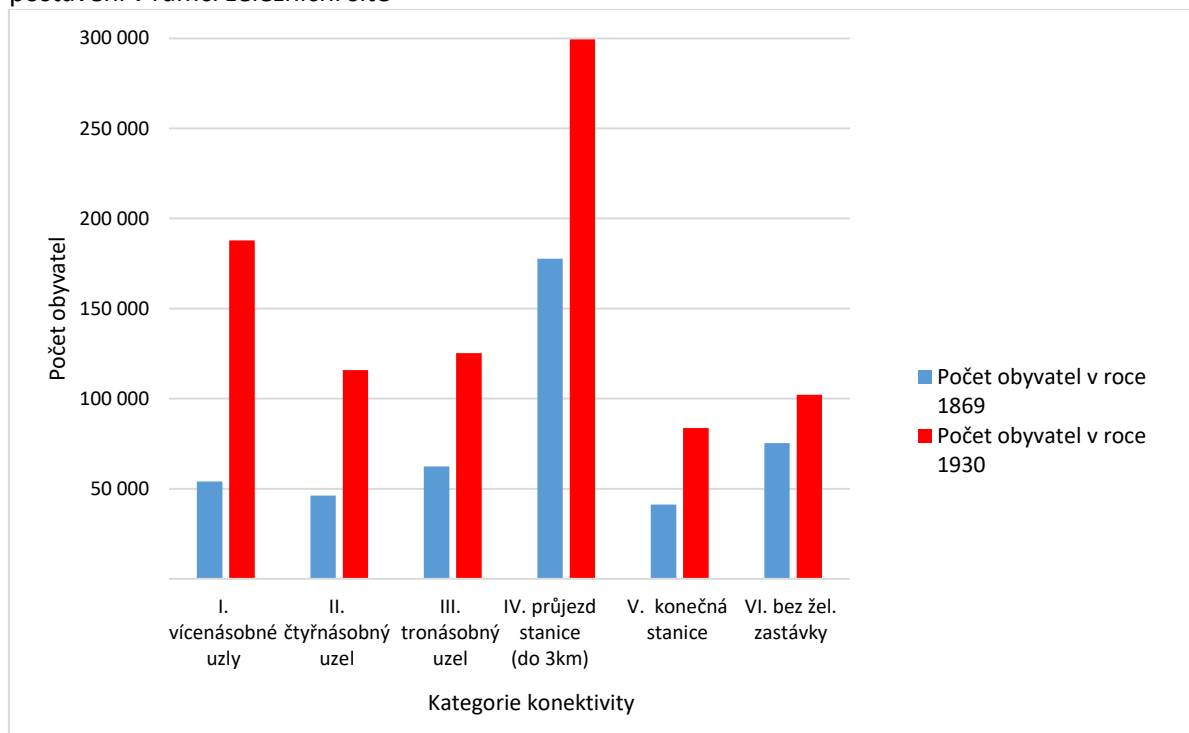
- Buštěhradská dráha (1871; Březno – Chomutov),
(1872; Chomutov – Vejprty),
(1873; Chomutov – Kadaň – Pruněřov),
- Ústecko-teplická dráha (1867; Teplice – Duchcov),
(1870; Duchcov – Chomutov),
(1874; Trmice – Bílina),
- Česká severní dráha (1873; Rumburk – Šluknov – Jiříkov),
- Duchcovsko-podmokelská dráha (1871; Duchcov – Podmokly),
(1872; Osek – Chomutov),
- Pražsko-duchcovská dráha (1872; Most – Obrnice),
- Plzeňsko-březenská dráha (1872; Žatec – Obrnice – Most – Bílina)
(1873; Plzeň – Žatec – Březno),

- Rakouská severozápadní dráha (1874; Lysá nad Labem – Ústí nad Labem – Děčín)

Všechny výše uvedené železniční dráhy byly vystavěny pouze z finančních prostředků soukromých společností. Do roku 1874 tak byl zcela propojen hnědouhelný revír v oblasti Ústecka, Chomutovska, Mostecká a v okolí Teplic. Železnice také přispěla k částečné strukturální přeměně uhelného průmyslu, a tím i zároveň k ekonomické progresivitě Ústeckého kraje, kdy se v letech 1866-1874 zvýšila atraktivnost hnědého uhlí a jehož těžba tak rostla mnohem rychleji než těžba černého uhlí.

Analýza vlivu železničního determinantu vychází ze stratifikace, která byla použita v práci Nováčka (2004), jenž je metodicky podložena starší publikací od Auerhana (1934). Pro analýzu byl vybrán rok 1869 a 1930, který je hraničním rokem závěrečné fáze vlivu železniční dopravy pozvolna ustupující před intenzivnějším vlivem dopravy silniční. Zároveň rok 1930 byl zvolen z důvodu přehlednější komparace s dalšími pracemi (např. Klučka 2016 či Kněžíčková 2017). Vybraný vzorek obcí podléhá kategorizaci celkem do šesti skupin, přičemž klíčovým ukazatelem se stala konektivita početnosti železničních uzlů (viz graf 7). Do poslední šesté kategorie spadají obce, do kterých nebyla železnice zavedena. Podrobný výčet jednotlivých sídel rozdělených do skupin podle konektivity poskytuje příloha 12.

Graf 7: Vývoj počtu obyvatel v letech 1869 – 1930 ve vybraných sídlech Ústeckého kraje podle postavení v rámci železniční sítě

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005, Wikipedie 2018, vlastní šetření

Z grafu 7 je patrné dominantní postavení železničního faktoru v Ústeckém kraji, zároveň jakožto důležitého hybatele populačního vývoje. Nárůst počtu obyvatel zaznamenaly ve sledovaném období všechny kategorie včetně obcí bez železniční zastávky. Nicméně nejdynamičtější růst zaznamenala sídla s vícenásobnými uzly (Ústí nad Labem, Chomutov, Děčín, Lovosice a Louny), která vykazovala průměrný roční růst 2,9 %, což je o 1,4 % více než je krajský průměr (viz tabulka 10). Zavedení železniční sítě do obcí v I. kategorii podnítilo k sílící urbanizaci, která vyústila v setrvačně stoupající populační tendence až do roku 1930.

Tabulka 10: Vývoj počtu obyvatel kategorií obcí ve vztahu k postavení vůči železničnímu systému

Kategorie	Počet sídel	Počet obyvatel v roce 1869	Počet obyvatel v roce 1930	Index růstu počtu obyvatel (1869 - 1930)	% průměru růstu sídel	Průměrný roční růst (%)
I. vícenásobné uzly	5	53 958	187 833	348,1	173,9	2,9
II. čtyřnásobný uzel	6	46 176	115 875	250,9	125,3	2,1
III. trojnásobný uzel	10	62 340	125 204	200,8	100,3	1,6
IV. průjezd stanice (do 3km)	61	177 663	299 451	168,6	84,2	1,4
V. konečná stanice	6	41 214	83 737	203,2	101,5	1,7
VI. bez žel. zastávky	31	75 432	102 156	135,4	67,6	1,1
Vybrané obce celkem	119	456 783	914 256	200,2	100,0	1,6
Ústecký kraj celkem		621 978	1 115 504	179,3	89,6	1,5

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005, Wikipedie 2018, vlastní šetření

V rámci I., II. a III. železniční kategorie lze upozorovat trend, který reflektuje tu skutečnost, že se stoupajícím počtem železničních uzlů zároveň roste i index počtu obyvatel. Železnice měla pozitivní dopad i u sídel, které se nachází na jejím samotném konci, a proto jsou označovány jako konečné stanice (Vejprty, Jirkov, Varnsdorf, Jiříkov, Dolní Poustevna a Litvínov). Lze konstatovat, že se jedná o kategorii s poměrně vysokým průměrným ročním růstem, který činil 1,7 %. Naopak v průměru nejnižší roční růst vykazovaly obce bez napojení na železnici, nicméně i tak ve sledovaném období populačně rostly, což z části nekoresponduje s jednou ze stanovených vstupních hypotéz.

Obecně lze železniční dopravu považovat za „hnací motor“ v období industrializace. Výrazně přispěla ke krajskému hospodářskému rozmachu a posléze tak k rostoucí populační dynamice.

6. 3 Postindustriální období

Politické změny po roce 1989 znamenaly pro Ústecký kraj narušení jeho hospodářské prosperity, zejména průmyslové struktury. V průběhu 90. let 20. století docházelo k procesu deindustrializace, kdy vlivem ekonomické transformace přišlo v průmyslových odvětvích o pracovní místa téměř 80 000 lidí. Největší zaměstnanecký propad postihl těžký průmysl, především hnědouhelnou těžbu. Těžba hnědého uhlí ztrácela na atraktivnosti a postupně ubývalo jeho zásob, což vyústilo ke zrušení málo efektivních provozů a k následnému propuštění až 30 000 zaměstnanců. Na základě komparace okresů Ústeckého kraje, tak absolutně nejvyšší pokles v těžebním průmyslu v letech 1989-1999 vykazoval okres Most s 21 tisíci propuštěnými. Velký útlum rovněž zaznamenal chemický průmysl, a také textilní a hutnická manufaktura (Koutský 2011). Důsledkem deindustrializačního procesu se v problémech ocitla i řada podniků, a zejména ty, které před koncem socialismu zaměstnávaly kolem 1000 osob. Postupem času se u nich projevila neschopnost prosperovat v nabytém konkurenčním prostředí např. Desto a Kovohutě (obě v Děčíně) nebo Chemofarma v Ústí nad Labem.

Začátkem 21. století prošla průmyslová odvětví Ústeckého kraje několika restrukturalizačními procesy vlivem zahraničního kapitálu. Jeho největší část směřovala do zpracovatelského průmyslu, jehož progresivitu deklaruje stoupající počet zaměstnanců v letech 1999-2008 až o 18 tisíc (Koutský 2011). Přílivu nových investic do regionu napomohlo výhodné dopravní napojení v podobě nově vystavěných průmyslových komplexů. Prostorově nejrozsáhlejší průmyslová zóna s výměrou 363 ha pod názvem Triangle se nachází na území bývalého letiště poblíž Žatce. Celá plocha areálu je evidována jako strategická rozvojová oblast nejenom Ústeckého kraje, ale i Česka. Druhá plošně největší průmyslová zóna (190 ha) vybudovaná po roce 1989 nese název Joseph a je lokalizována v blízkosti Mostu. Její plocha je z velké části využívána, zbylá část je určena pro další investiční činnost (Risy 2016a). Opomenout nelze ani industriální park Verne u Klášterce nad Ohří s rozlohou 155 ha. Těžební průmysl i nadále v počátcích 21. století zaznamenává pokles pracovníků, a to především z důvodu jejich odchodu do penze. Počet zaměstnanců se v tomto průmyslovém odvětví během let 1999-2008 snížil o téměř 3 tisíce.

Stagnující průmyslová výroba, nízká vzdělanostní struktura a rovněž poválečný odsun německého obyvatelstva jsou hlavními indikátory, které zapříčinily vysokou míru nezaměstnanosti, tolik charakteristickou pro Ústecký kraj v postindustriálním období. I přes její dlouhodobě trvající nadprůměrné hodnoty v komparaci s republikovým průměrem, dochází díky rozvoji evropské ekonomiky k postupnému snižování (Zich 2007). V roce 2011 byla v rámci Česka zaznamenána míra registrované nezaměstnanosti 8,6 %. Nicméně Ústecký kraj s hodnotou 12,9 %, což je o 4,3 % více než je celorepubliková hodnota, vykazoval nejvyšší míru nezaměstnanosti v porovnání s ostatními kraji Česka (ČSÚ 2014). Ovšem nezaměstnanost Ústeckého kraje klesá, neboť k roku 2001 její

hodnota činila 15,8 %. Se snižující se tendencí krajské nezaměstnanosti se konstantně snižují i hodnoty v rámci okresů. Nejvyšší pokles byl v okrese Most, protože v časovém rozmezí let 2001-2011 se hodnota snížila o 5,7 % (ČSÚ 2004b). Zároveň tak Mostecko ke konci roku 2011 opustilo nejhorší příčku a posunulo se na třetí pozici.

Problémem, jenž úzce souvisí s nezaměstnaností, je již výše avizovaná nízká úroveň vzdělání. Ústecký kraj se společně s Karlovarským krajem řadí k regionům s nejnižší vzdělanostní strukturou obyvatel. Výrazný podíl na této skutečnosti má vysoké procento obyvatel, a to 27,3 % k roku 2001 zahrnující osoby, které dosáhly pouze základního vzdělání či v horším případě povinnou školní docházku vůbec nedokončily. Nicméně s postupem času se vzdělanostní situace v kraji mírně zlepšuje, neboť v roce 2010 tento podíl dosahoval hodnoty 22,4 %. Ačkoliv i přes nízký počet vysokých škol (Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem a Vysoká škola aplikované psychologie v Terezíně), tak došlo k navýšení počtu obyvatel s vysokoškolským vzděláním mezi lety 2001 a 2010 o 1,5 %. Ovšem stále je tempo zlepšování vzdělanostního vývoje pomalejší než u ostatních krajů Česka (Ústecký kraj 2011).

Neblahý dopad na vývoj Ústeckého kraje v postindustriálním období má rovněž i záporné migrační saldo, jehož tendence se začaly postupně prohlubovat od roku 1989. V průběhu let 1992-2003 bylo v důsledku vnitřní migrace dosaženo úbytku až 2,4 tisíc obyvatel, nicméně zdaleka se nejednalo o nejvyšší naměřené hodnoty. Nejvyšší záporné migrační saldo ve sledovaném období vykazoval Moravskoslezský kraj s téměř 20,7 tisíci vystěhovalými (Koutský 2012). Politickými a ekonomickými změnami po roce 1989 se Ústí nad Labem zařadilo na pomyslný seznam nejméně atraktivních krajských měst, ve kterém zároveň obsadilo první pozici. Tento statut rovněž umocnil probíhající proces suburbanizace, jako jeden z dalších vývojových trendů typických pro postindustriální etapu Ústeckého kraje. Značnou část podílu na záporném migračním saldu mají i vysokoškolsky vzdělané osoby, přičemž v letech 1992-2003 jejich podíl činil až 2 516 osob. Nejvyšší úbytek obyvatel s vysokoškolským vzděláním zaznamenal okres Most (-571 osob). Nejsilnější migrační proud směřuje do hlavního města Prahy, které nabízí dostatek pracovních příležitostí pro uplatnění vysokoškolsky vzdělaných osob. Kromě Prahy, populace míří i do Středočeského nebo Plzeňského kraje.

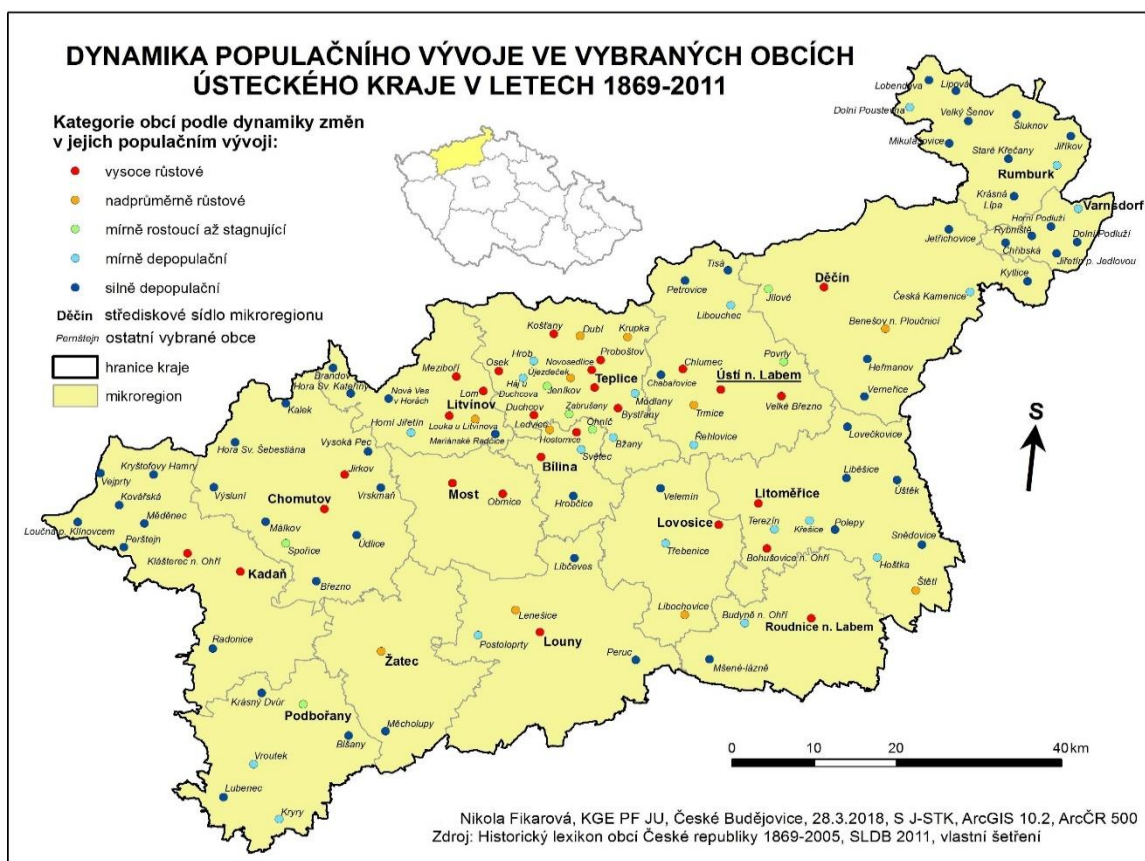
V současné době je Ústecký kraj vnímán spíše jako „problémový“ region s řadou negativních socioekonomických ukazatelů např. vysoká míra nezaměstnanosti či nízká vzdělanostní struktura obyvatel. Z hlediska životního prostředí a menšinové skladby rovněž není situace na ideální úrovni. Jedná se ale především o již zažitá stereotypy, které vytvářejí nelichotivou image Ústeckého kraje. Naopak za kladné lze považovat výstavbu rozsáhlých průmyslových komplexů, které tak znamenají možnost pro přísun zahraničního kapitálu a rozvoj zpracovatelského průmyslu s možností pracovních nabídek.

6. 4 Dynamika vývoje sídelního systému

Předchozí kapitoly byly zaměřeny na analýzu územní diferencovanosti ovlivněné působením několika faktorů, ze kterých lze za nejvíce zásadní pokládat faktor železničního napojení. Administrativní funkce přispěla v mnohých případech k nárůstu počtu obyvatel v řadě sídel. Ovšem i zde je možné zaznamenat určité výjimky, a to zejména ve druhé polovině postindustriální etapy ohraničené lety 2001-2011. Během této etapy je dopad administrativní funkce na rozvoj sídel zcela nulový. Z hlediska hierarchického postavení sídel byla situace na začátku industrializace zajímavá. Město Děčín aspirovalo svým počtem obyvatel na vedoucí pozici, poněvadž v krajském městě Ústí nad Labem žilo pouze o necelé 3 000 obyvatel více. Nicméně Děčín ze svého potenciálu během fáze industrializace postupně ztrácel, protože na jejím konci bylo dosaženo rozdílu více než 44 000 obyvatel. Propad Děčina jasně reflektuje graf 6.

V průběhu sledovaného období (1869-2011) vybraný vzorek obcí vykazoval stoupající populační tendenci, a to o 36 %. Na základě vyvozených závěrů z předešlých kapitol lze vybrané obce Ústeckého kraje kategorizovat do jednotlivých skupin a stanovit tak jejich dynamiku populačního vývoje (viz mapa 2 a příloha 11). Sídla jsou rozčleněna celkem do pěti kategorií, a to na vysoce růstové, nadprůměrně růstové, mírně rostoucí až stagnující, mírně depopulační a silně depopulační.

Mapa 2: Stratifikace dynamiky populačního vývoje ve vybraných obcích kraje od roku 1869 – 2011

V první kategorii jsou zastoupeny *vysoce růstové* obce, mezi které patří především jádrové oblasti, respektive sídla dnešních mikroregionů, dále střediska bývalých okresů, a také menší obce s koncentrací průmyslové výroby. Jako příklad této obce lze uvést Proboštov (+84,7 %). Příčinou tohoto rozvoje bylo zavedení železniční dráhy, v jehož důsledku došlo k založení řady průmyslových podniků a ve 2. polovině 19. století otevření některých dolů (například důl Richard). Nově zprovozněné průmyslové továrny způsobily značný příval obyvatelstva, které zde spatřovalo možnost získat zaměstnání. Jednou z továren, která nabízela pracovní místa, byla továrna Urbach vyrábějící porcelán a keramické produkty. Rozvoj Proboštova rovněž pozitivně ovlivnila výroba kovového zboží Favoritwerke (Proboštov 2009). Dynamický populační nárůst přes 80 % oproti svému výchozímu stavu rovněž zaznamenala sídla Novosedlice (+83,6 %), Chomutov (83,1 %), Most (+82,7 %) a Meziboří (+95,3 %), které se zároveň stalo nejvíce dynamicky rostoucí obcí. Rozvoj Meziboří byl podmíněn získáním statutu města v 60. letech 20. století. Město prošlo řadou inovací a bylo zde zřízeno několik institucí v podobě škol, zdravotnických či kulturních zařízení. O tomto rozkvětu svědčí i sčítací census z roku 1970, ve kterém žilo v Meziboří nejvíce lidí za celé sledované období, a to celkem 6 210 obyvatel. Nejenom napojení na železniční síť v roce 1872, ale především rozsáhlá povrchová těžba uhlí ve 2. polovině 20. století způsobila rozmach obce Jirkov (+77,8 %). V Jirkově našli ubytování zejména horníci a vystěhovalci z těžbou postiženého území, kteří se stěhovali do nově vystavěných panelových domů. Stejná situace nastala i v obci Chlumeč (+62,4 %). Postupné budování velkých panelových sídlišť, jejichž výstavba byla podmíněna výstavbou elektráren Tušimice a Prunéřov, způsobila také rozvoj Kadaně (+53,1 %) zejména pak v 70. - 80. letech 20. století (Kuča 1997). Nelze opomenout další středisková sídla dnešních mikroregionů, jako jsou Louny (+76,5 %), Litvínov (+78,6 %), Teplice (+68,8 %) a Ústí nad Labem (+78,2 %). Poslední čtyři uvedená města dokázala v minulosti využít svůj potenciál a posléze se stala vysoce zindustrializovanými oblastmi.

Do další kategorie spadají obce, které jsou *nadprůměrně růstové*. Vykazují tedy populační dynamiku větší než +25 % ze svého původního stavu, ale zároveň jejich populace není větší o dvojnásobek. Patří sem bývalé krajské sídlo a dnešní středisko stejnojmenného mikroregionu Žatec (+46,5 %). Město těžilo nejen ze svého administrativního postavení, ale především z chmelového bohatství a pivovarnictví. Prosperující punčochářský cech ovlivnil rozvoj Štětí (+45,2 %), tolik proslulého v tomto městě. V souvislosti se zavedením železnice došlo i k hospodářskému rozmachu v podobě založení cukrovaru či koželužny. Ovšem výrazným hybatelem urbanizace byla v 50. letech 20. století rozsáhlá výstavba papírenského komplexu, známý pod celistvým názvem Papírny Štětí. Nejvíce populačně rostoucí obcí z této kategorie se stal Újezdeček (+49,2 %). Hlavním determinantem jeho rozkvětu ve 2. polovině 19. století byl průmysl společně s hornictvím. Na dominantnosti si získal zejména sklářský průmysl s řadou existujících skláren např. Fischmanova

sklárna specializující se na výrobu bižuterního skla nebo sklárna Sofiina huť, která byla z důvodu hospodářské krize ve 30. letech uzavřena. Existovala zde ale i řada dalších továren zaměřených na jiná odvětví – cihelna, pískovna, přádelna či továrna na dehet (Újezdeček 2010). Obec Louka u Litvínova (+47,6 %) prudce populačně vzrostla mezi lety 1890-1900 (téměř o 1 500 obyvatel), a to jednoznačně díky jejímu postavení v blízkosti Litvínova. Dalšími sídly s nadprůměrným růstem jsou Krupka (+34,7 %), Lenešice (+37,0 %) nebo Benešov nad Ploučnicí (+40,1 %).

Třetí skupina je specifická tím, že v sobě zahrnuje *mírně rostoucí až stagnující* obce. Čítá nejmenší počet obcí (tj. 7) ze všech uvedených kategorií včetně současného mikroregionálního střediska Podbořany (+19,1 %). Nejdynamičtěji rostoucí Zabuřany (+20,1 %) profitovaly ze své územní polohy ve 2. polovině 19. století a počátkem 20. století. Během této doby se postupně přetransformovaly ze zemědělské obce na průmyslovou, a to zejména díky rozsáhlému nalezišti hnědého uhlí. Jílové (19,0 %) populačně těžilo z existence místního závodu specializujícího se na výrobu vlnité lepenky. Historie tohoto závodu sahá do 90. let 19. století. Během socialistické industrializace byl známý pod jménem SEPAP a v současnosti nese název DS Smith Packaging Czech Republic (Město Jílové 2017). Obec Povrly (+13,8 %) přečkala 1. i 2. světovou válku bez větších škod. Pozitivní dopad na rozvoj obce měla jednak lodní doprava na řece Labi, ale především závod na zpracování mědi (Měď Povrly a. s.). Závod se svou dlouholetou tradicí tvoří neodmyslitelnou a důležitou součást obce. Nepatrnou rostoucí populační tendenci vykazovaly obce Jeníkov (+1,5 %), Ohnič (+3,4 %) a Spořice (+2,5 %).

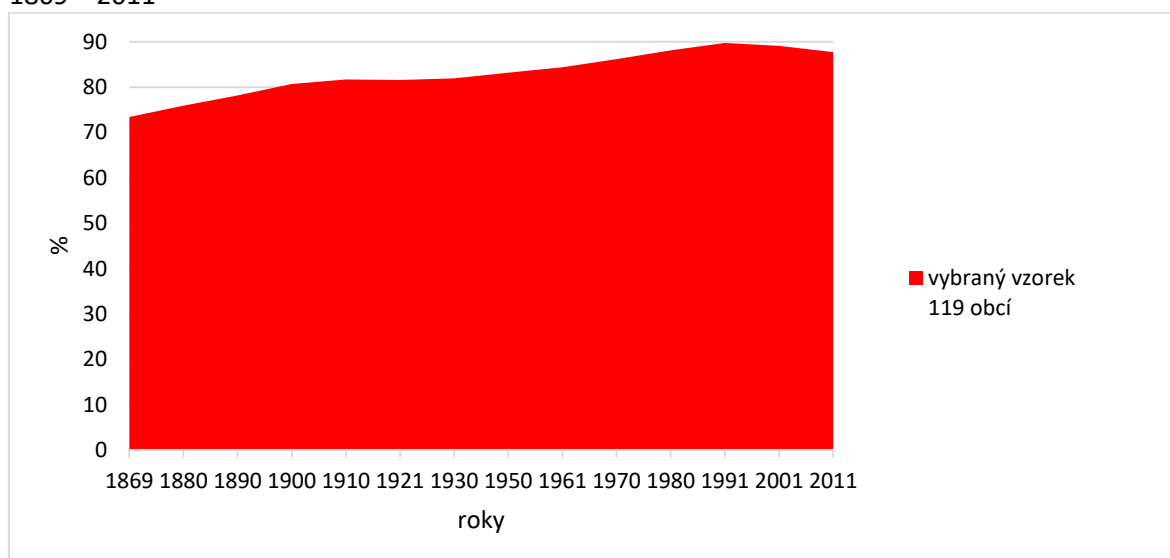
Mírně depopulační tendenci zaznamenávají dvě centra dnešních mikroregionů, a to Varnsdorf (-2,3 %) a Rumburk (-22,6 %). Varnsdorf si v tehdejší Rakousku-Uhersku získal mimořádný věhlas svým textilním průmyslem. V této době se pyšnil označením „Severočeský Manchester“. Nicméně po rozpadu monarchie a následně po 2. světové válce řada textilek zkrachovala. Město Rumburk bylo výrazně postiženo poválečným odsunem německého obyvatelstva. Tato problematika se podepsala i na depopulaci v obci Dolní Poustevna (-16,6 %), Vroutek (-42,0 %), Libouchec (-27,0 %) nebo v obci Modlany (-38,6 %).

V poslední skupině jsou zastoupeny obce se *silnou depopulací*. Zároveň tato ztrátová kategorie čítá největší počet obcí ze všech výše předeslaných kategorií. Většinou se jedná o sídla, která svou polohou náleží do periferních oblastí Ústeckého kraje, a nedostává se jim určitých prostředků pro jejich obnovu. Silná populační ztráta byla způsobena nejen nezavedením železnice do některých obcí, ale především poválečným odsunem Němců. Markantní depopulace postihla obec Kryštofovy Hamry v mikroregionu Kadaň (-8 859,3 %). V roce 1869 v obci žilo 7 257 obyvatel, ale poslední sčítání z roku 2011 udává pouhých 71 obyvatel. Další z výrazných populačních ztrát vykazuje obec, taktéž z mikroregionu Kadaň, a to Loučná pod Klínovcem (-2 439,7 %), kdy v obci zůstalo 78 obyvatel z původních 1 981. Dále je to Hora sv. Šebestiána a Kalek, obě spadající do

mikroregionu Chomutov. Obdobně jako u předešlých obcí, tak i u těchto zbyl minimální počet obyvatel. Ačkoliv Měděnec (-1 742,3 %) nezůstal stranou industrializace včetně zavedení železnice, i tak ale z důvodu postupného zkrachování řady továren během hospodářské krize, a poválečného odsunu utrpěl značný populační úbytek.

Celkový podíl obyvatel ve vybraném vzorku obcí na populaci Ústeckého kraje znázorňuje graf 8. Z grafu vyplývá, že obce do roku 1910 populačně rostly. Důvodem byla industrializace a s ní související koncentrace obyvatel do průmyslově významných sídel. Po překonání hospodářské krize a obou světových válek s mírně zaznamenanou depopulací, jejich postupně stoupající populační tendence pokračovala i za socialismu. Nejvyšší růstové dynamiky dosáhly vybrané obce na konci industriální éry v roce 1991, kdy tvořily téměř 90 % z celkové krajské populace. Ovšem postindustriální období se vyznačuje jejich klesajícím populačním podílem.

Graf 8: Podíl počtu obyvatel vzorku vybraných obcí na celkové populaci Ústeckého kraje v letech 1869 – 2011

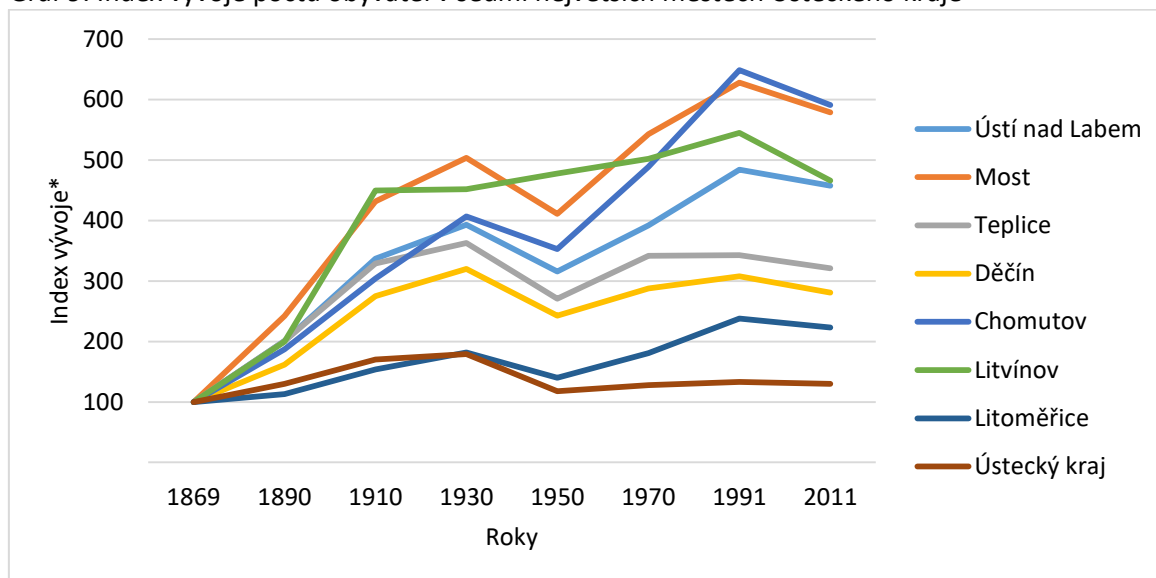

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, ČSÚ (2017d), vlastní zpracování

Níže uvedený graf 9, jenž reflektuje rozmezí let 1869-2011, sleduje diferencovanost vývoje v sedmi nejlidnatějších městech Ústeckého kraje, mezi které patří Ústí nad Labem, Most, Teplice, Děčín, Chomutov, Litvínov a Litoměřice. Graf zároveň nabízí srovnání vývojových trendů jednotlivých sídel s indexem populačního vývoje kraje. Zajímavostí je křivka města Litvínova, která v letech 1930-1950 nezaznamenala nízkou dynamiku růstu jako v případě ostatních sídel včetně křivky Ústeckého kraje. Z grafu je viditelný konstantní populační propad v důsledku odsunu německého obyvatelstva, výjimku tvoří pouze již zmíněný Litvínov. Nicméně posléze jsou všechna města v období socialismu rostoucími. Společný trend, tentokrát ale s klesající tendencí, je zaznamenaný i v rámci postindustriální éry. Naprostá většina sídel svojí dynamikou za celé sledované

období přesáhla krajský průměr. Pod krajský průměr se s nízkou populační dynamikou dostaly pouze Litoměřice, a to v časovém rozmezí let 1869-1910. Pro detailnější objasnění vývojových tendencí sedmi nejvýznamnějších měst je nutné jednotlivá sídla charakterizovat a představit tak jejich specifika.

Graf 9: Index vývoje počtu obyvatel v sedmi největších městech Ústeckého kraje

*index 100 = počet obyvatel v roce 1869

Zdroj: Příloha 8: Historický lexikon obcí České republiky 1869 - 2005, ČSÚ (2017d), vlastní zpracování

Historické prameny zasazují nejranější zmínky o existenci dnešního krajského města *Ústí nad Labem* do 50. let 11. století. Sídlo se postupně stávalo významným centrem, které z rozhodnutí Přemysla Otakara II. ve 13. století získalo statut města. Husitské války a následně v 17. století třicetiletá válka zanechaly na městu řadu hmotných škod včetně poklesu jeho prestiže a výrazné depopulace. S postupně začínající industrializací město zažívalo největší rozkvět od dob své existence. Město využilo svůj potenciál zejména díky dobré dopravní poloze (lodní i železniční napojení) a blízkému nalezišti hnědého uhlí. V průběhu 19. století se Ústí nad Labem stávalo několikanásobným železničním uzlem, které spojovalo význačná průmyslová střediska. Na přelomu 19. a 20. století se vyhlášeným stal i místní lodní přístav, který množstvím přepravovaného zboží převýšil i přístav Terst, do té doby jeden z nejdůležitějších přístavů tehdejšího Rakouska-Uherska. Město přerostlo v průmyslovou metropoli, což mělo za následek silnou urbanizaci. V této severozápadní metropoli byly vybudovány cukrovary, lihovary nebo textilky. K průmyslové rozmachu přispělo založení chemické továrny roku 1856, v současnosti evidována pod názvem SPOLCHEMIE (Spolek pro chemickou a hutní výrobu, a.s.). Prosperitu města potvrdil rozmach městské hromadné dopravy, výstavba městského divadla či městských lázní. Pozitivní dopad mělo i vybudování pivovaru v roce 1867, ve kterém se do roku 2011 vařilo pivo značky Zlatopramen.

Město prosperovalo i za první republiky, přičemž největší rozkvět v této době zažíval, dodnes existují podnik Setuza a. s., zaměřený na potravinářský průmysl (zpracování olejnin). Populační nárůst (viz graf 9) pokračoval až do roku 1930, kdy počet obyvatel činil necelých 80 000. Následná stagnace a depopulace do roku 1950 byla způsobena poválečným odsunem Němců. Nicméně během socialismu město opět populačně rostlo, což znázorňuje i stoupající křivka v grafu 9. Příčinou byla orientace na těžký průmysl a s ním spojená rozsáhlá povrchová těžba hnědého uhlí. Ústí nad Labem nevybočilo z postindustriálního trendu a rovněž bylo zasaženo procesem suburbanizace, která má za následek klesající populační tendenci.

Město *Most* má velice bohatou historii, protože již ve 2. polovině 13. století zde byla založena mincovna a rozvíjela se hrnčířská výroba. Most se postupně územně rozrůstal a bohatl zejména obchodováním se sousedním Saskem, ale také díky vinařství, chmelařství nebo soukenictví. Za počátek industrializace lze považovat založení sklárny v roce 1867, která ale neměla dlouhého trvání, protože se záhy proměnila v cukrovar. Dále zde byl postaven pivovar, který v té době patřil mezi největší v Čechách. Hlavním faktorem rozmachu a následné urbanizace byla výstavba podkrušnohorské železnice v rámci společnosti Ústecko-teplické dráhy v 70. letech 19. století. Most jakožto středisko Mostecké pánve vlastnilo řadu pozemků, které prodávalo těžbařským společnostem s moderními těžebními technikami, v důsledku kterých těžba rapidně stoupala. V roce 1871 vznikla Mostecká uhelná společnost. Most vlivem působení rozlehlé těžby hnědého uhlí výrazně změnil svou podobu. V roce 1938, kdy byla oblast Mostecka zabrána nacistickým Německem, byla změněna jeho demografická struktura. Nejen emigrace Čechů způsobila pokles počtu obyvatel (viz graf 9), ale rovněž odchod mužů německé národnosti na válečnou frontu. Po ukončení 2. světové války došlo k rozsáhlé výměně obyvatelstva, přičemž byla vyhnána většina Němců a do svých původních domovů se vraceli staronoví usedlíci. Zlom v těžbě hnědého uhlí nastal v 50. letech 20. století, kdy byl zaveden povrchový způsob dolování, který měl za následek nucenou demolici řady sídel a Starý Most nebyl výjimkou. Pro obyvatele přicházejících ze zlikvidovaných obcí byla postavena monumentální panelová sídliště. Tato monstrózní bytová výstavba pokračovala během celého socialistického období. Začátkem postindustriální etapy Most vykazoval stagnaci a posléze depopulaci, která byla podmíněna ekonomickou neatraktivností města pro příliv investic (Kuča 2001). v roce 1991 byla v okrese Most dle Kosteleckého (1994) druhá nejvyšší míra kriminality (53,9), což rovněž přispělo k negativnímu vývoji populace.

Teplice, město v současnosti proslulé svým lázeňstvím, mají počátky již v 8. století, kdy byly objeveny léčivé prameny. Ostatně samotné jméno „teplice“ označuje místo s vývěrem teplých pramenů. Teplice si na provozu lázeňství zakládalo a postupem času se stávalo jeho chloubou. Rozsáhlý požár na konci 18. století byl impulsem pro přestavbu města a jeho následné územní rozšíření. Tyto inovace zavdaly stoupající prestiži, především v lázeňství, a postupně zesilující

urbanizaci po celé 19. století. Město disponovalo i dobrými podmínkami pro rozvoj průmyslové výroby, a to nejen dostatkem pracovní síly, ale i nalezištěm nerostných surovin, zejména hnědého uhlí (roku 1858 otevření uhelné Ústecko-teplické dráhy). Nicméně prvotní bylo lázeňství, které městu zajišťovalo největší ekonomický přínos a získávání klientely. Pro zachování čistého ovzduší a zabránění velkému hluku v okolí lázeňských areálů bylo nutné zamezit výstavbě velkých průmyslových závodů. Výroba se tak soustřeďovala do malých továren specializujících se na zhotovování mechanických strojů nebo se upřednostňovala domácí výroba (Teplice 2018). Město populačně vzkvétalo až do zabránění pohraničí nacistickým Německem v roce 1938, kdy byla početná židovská komunita nucena uprchnout, což je patrné i na klesající křivce (graf 9). Samozřejmě výrazný negativní zásah do vývoje populace znamenal poválečný odsun německého obyvatelstva. Ani Teplice se po 2. světové válce nevyhnuly rozšiřujícímu se trendu „socialistické architektury“ v podobě výstavby panelových sídlišť. Město populačně rostlo až do roku 1970, poté již spíše stagnovalo a od roku 1991 dochází k pozvolnému vylidňování města.

Počátky *Děčína* souvisejí s výstavbou správního hradu pocházejícího z 12. století, kdy je Děčín doložen jako hradské středisko. Obdobně jako u Mostu byl novodobý rozmach Děčína nastartován otevřením železniční dráhy v roce 1851, která vedla z Prahy do Drážďan. V roce 1869 se Děčín stal spojkou na trase Podmokly-Varnsdorf a v roce 1874 byl napojen na trasu Lysá nad Labem-Prostřední Žleb (v současnosti část statutárního Děčína). Děčín byl v poslední třetině 19. století městem obchodu, což značně ovlivnilo jeho rozvoj. Podíl na pozitivním rozmachu měla i koncentrace průmyslových továren (důlní a hutní závod, továrna nábytku, továrna železářských produktů, apod.) a výstavba veřejné nemocnice, vyššího reálného gymnázia, dívčí kupecké školy či plavecké školy. I zde odsun německého obyvatelstva po roce 1945 způsobil negativní populační dopad. V Děčíně se od poloviny 20. století objevují panelové zástavby. Do 80. let byla vybudována řada průmyslových komplexů, zejména se zaměřením na strojírenství (Ferox), elektrotechniku (Kablo) či potravinářství. I Děčín postihl od roku 1991 trend postupné depopulace jako je tomu v případě Mostu či Ústí nad Labem (Kuča 1996).

Chomutov, jehož kořeny sahají do 13. století, bylo podle historických pramenů v období raného středověku celním místem. V roce 1605 získal statut královského města. Průmyslově významnou oblastí se Chomutov stal až od 70. let 19. století, kdy v letech 1870-1875 byl napojen na několik důležitých železničních tratí. Ve městě byl rovněž v této době založen podnik zabývající se výrobou trubek (Válcovny trub, a.s.). Vlivem značné konkurence nedalekých mosteckých a teplických dolů započala větší těžbařská činnost hnědého uhlí v okolí Chomutova až koncem 19. století. Pozitivně se rozvíjející urbanistický vývoj také podpořily Železářny vystavěné v roce 1917 jako pobočka Poldiny huti Kladno. Do 20. let 20. století byl v Chomutově mimo jiné vybudován pivovar, chemická továrna dále továrny na výrobu klobouků, hraček, hodin či nábytku. Školství bylo

zastoupeno vyšším gymnáziem, střední průmyslovou školou a řadou dalších. Na konci 2. světové války město z velké části poničily bombardovací střely, což mělo kromě odsunu Němců za následek značnou depopulaci do roku 1950 (viz graf 9). V 60. - 80. letech 20. století město prošlo značnou rekonstrukcí a modernizací ve formě nové výstavby autobusového nádraží, panelových domů, obchodních domů (např. Prior) či zimního stadionu. Následkem těchto razantních změn Chomutov zaznamenal do roku 1991 rapidní populační nárůst (graf 9), který byl v tomto roce ze všech uvedených měst nejvyšší. Nicméně poté klesající populační tendence kopíruje stejný vývojový trend ostatních měst (Kuča 1997).

První zmínky o *Litvínově* se v písemných pramenech objevují v roce 1352. Ovšem počátky jeho rozvoje jsou problematické především kvůli rozlišování pozdějšího Horního a Dolního Litvínova. Jisté je, že zásadní zlom ve vývoji Horního Litvínova nastal v roce 1715, kdy na jeho území byla založena textilní manufaktura na výrobu sukna, v té době největší v Čechách. Další důležitý předěl souvisel s pozvolna začínající industrializací v 1. polovině 19. století. V této době došlo k vybudování několika továren specializovaných na výrobu hraček nebo na výrobu klobouků. Urbanistický rozmach zapříčinilo v 70. letech 19. století napojení na železniční síť. Postupně zesilující urbanizace byla zároveň impulsem pro výstavbu nejenom obytných, ale i reprezentativních budov. Strmý populační nárůst Litvínova způsobený především těmito faktory trval až do roku 1910 (viz graf 9). Od roku 1869 do roku 1910 se počet obyvatel navýšil o necelých 19 000. Zajímavé je, že Litvínov oproti ostatním městům během období Protektorátu a po ukončení 2. světové války nezaznamenal propad. Pozitivní vývoj byl způsoben v roce 1938 výstavbou obrovského chemického závodu na produkci benzínu (pozdější Stalinovy závody, nyní Chemopetrol). I po ukončení války tento podnik nezkrachoval, naopak nutnost obnovy a jeho následné rozšíření způsobilo vlnu přistěhovalectví. V jeho blízkosti bylo vybudováno i rozsáhlé sídliště, které neslo název Stalinovky. V důsledku rozmachu těžby hnědého uhlí byl v 50. – 60. letech 20. století zcela zlikvidován Dolní Litvínov, Lipětín či Růžodol. Pro obyvatele z těchto zdevastovaných obcí vznikala v 80. letech v hornolitvínovské aglomerační zóně řada panelových domů. V postindustriálním období dochází v Litvínově k populačním ztrátám, a to zejména vlivem procesu suburbanizace (Kuča 1998).

Posledním městem jsou *Litoměřice* založené ve 13. století a v té době se oblast Litoměřicka řadila mezi významné vinařské regiony. Vinařské plochy se postupem času rozšiřovaly, ale v průběhu třicetileté války byla řada vinic zničena a vinařství tak zaznamenalo velký úpadek. Město se začalo orientovat na výrobu piva, která posléze tvořila značný ekonomický příjem. V roce 1860 byl postaven Labskozámecký akciový pivovar, který se se svým architektonickým pojetím stal dominantou města. Kromě tohoto pivovaru, rozlehlého areálu cihelny a vápenných pecí Litoměřice již žádnými velkými továrnami nedisponovaly, a proto se populační křivka tohoto města drží do roku 1910 jako jediná pod krajským průměrem (viz graf 9). Železnice byla do Litoměřic zavedena v 70.

letech 19. století a znamenala zásah do městské zástavby. Rozsáhlá stavební činnost města započala na přelomu 19. a 20. století a jeho rozvoj pokračoval i za první republiky. Ranou pro město byl odchod tisíce Čechů do vnitrozemí v souvislosti s vyhlášením Protektorátu a další ztráta populace přišla s odsunem Němců v letech 1945-1946. Od 50. let 20. století Litoměřice pohltila zástavba výškových panelových domů, která zneuctila historickou strukturu města. Své uplatnění zde do 80. let 20. století našel textilní, potravinářský, energetický či kožedělný průmysl. Od roku 1991 je možné zaznamenat pozvolně klesající počet obyvatelstva. Litoměřice vykazují v porovnání s ostatními městy nejnižší dynamiku populačního vývoje, což je patrné z výše uvedeného grafu 9 (Kuča 1998).

6. 5 Mikroregionální diferenciacie populačního vývoje

Urbanizace v industriálním období měla za následek rozdílně se vyvíjející dynamiku populace v jednotlivých oblastech ústeckého prostoru. Nicméně diferenciacie vývoje obyvatelstva ve vybraných sídlech se začala formovat již před začátkem oficiálního sčítání lidu. Ovšem mezi hlavní faktory ovlivňující vznik územních nerovnoměrností a vývoj populace se řadí zejména rozmach průmyslové revoluce a s ním spojené napojení na železniční síť, vznik Protektorátu Čechy a Morava včetně zabrání pohraničí, poválečný odsun německého obyvatelstva a v postindustriálním období zesilující trend suburbanizace. Nelze opomenout působení administrativní funkce a hierarchického postavení. Předchozí kapitola byla zaměřena na detailní charakteristiku dnešních mikroregionálních středisek, která v důsledku výše zmíněných faktorů vykazovala poměrně značnou vnitřní heterogenitu. Cílem této další podkapitoly je analyzovat diferencovanost populačního vývoje v kontextu mikroregionů za pomoci těchto ukazatelů:

Tabulka 11: Vývoj hustoty zalidnění v mikroregionech vztažený k průměru kraje

Mikroregion	Rozloha ORP (km ²)	Hustota zalidnění vztažená k průměru Ústeckého kraje (index=100)							
		1869	1890	1910	1930	1950	1970	1991	2011
Bílina	123,6	79,7	108,8	131,0	134,5	134,6	126,5	112,4	108,3
Děčín	553,7	110,6	100,7	97,0	96,9	94,5	94,0	93,3	91,2
Chomutov	486,1	75,1	72,0	71,2	80,2	82,2	91,4	106,2	108,3
Kadaň	449,6	95,6	89,8	76,3	70,5	49,6	55,9	63,9	62,2
Litoměřice	470,6	105,0	92,3	76,3	76,9	75,7	77,7	78,6	81,8
Litvínov	236,0	69,9	79,1	120,2	116,1	140,6	136,1	114,1	105,8
Louny	472,7	68,0	63,7	59,7	57,5	67,9	60,0	59,3	59,2
Lovosice	261,6	86,4	70,6	62,1	64,6	74,8	76,7	65,9	68,1
Most	231,1	70,6	106,1	133,3	145,3	174,4	200,9	220,4	211,2
Podbořany	341,0	60,4	51,7	42,9	41,7	36,4	33,4	29,9	30,9
Roudnice nad Labem	300,2	74,7	68,3	64,4	62,0	75,1	70,2	65,0	70,3
Rumburk	266,2	229,4	187,9	161,4	142,4	99,8	86,0	79,7	80,7
Teplice	345,3	130,0	192,2	227,3	229,8	224,4	218,0	199,6	201,2
Ústí nad Labem	404,7	112,3	128,9	145,4	154,4	167,8	175,4	189,4	192,8
Varnsdorf	88,9	307,0	274,4	237,1	218,0	185,4	155,2	152,2	147,2
Žatec	307,4	80,2	74,2	65,4	63,7	59,8	57,8	58,2	57,6
Ústecký kraj	5 338,5	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: ČSÚ, Risy (2016b), vlastní šetření

Tabulka 12: Hierarchické postavení mikroregionů Ústeckého kraje z pohledu změn relativní hustoty zalidnění

Mikroregion	1869	1890	1910	1930	1950	1970	1991	2011
Bílina	5	2	1	1	1	1	2	2
Děčín	2	3	3	3	4	4	4	4
Chomutov	5	5	5	5	5	4	2	2
Kadaň	3	4	5	5	5	5	5	5
Litoměřice	3	4	5	5	5	5	5	5
Litvínov	5	5	1	1	1	1	2	2
Louny	5	5	5	5	5	5	5	5
Lovosice	4	5	5	5	5	5	5	5
Most	5	2	1	1	1	1	1	1
Podbořany	5	5	5	5	5	5	5	5
Roudnice nad Labem	5	5	5	5	5	5	5	5
Rumburk	1	1	1	1	3	4	5	5
Teplice	1	1	1	1	1	1	1	1
Ústí nad Labem	2	1	1	1	1	1	1	1
Varnsdorf	1	1	1	1	3	4	4	5
Žatec	5	5	5	5	5	5	5	5

*Pro přehlednější interpretaci jsou jednotlivé kategorie označeny čísly, dále viz metodika: jádrové = 1; spíše jádrové = 2; neutrální = 3; spíše periferní = 4; periferní = 5.
Zdroj: ČSÚ, vlastní šetření

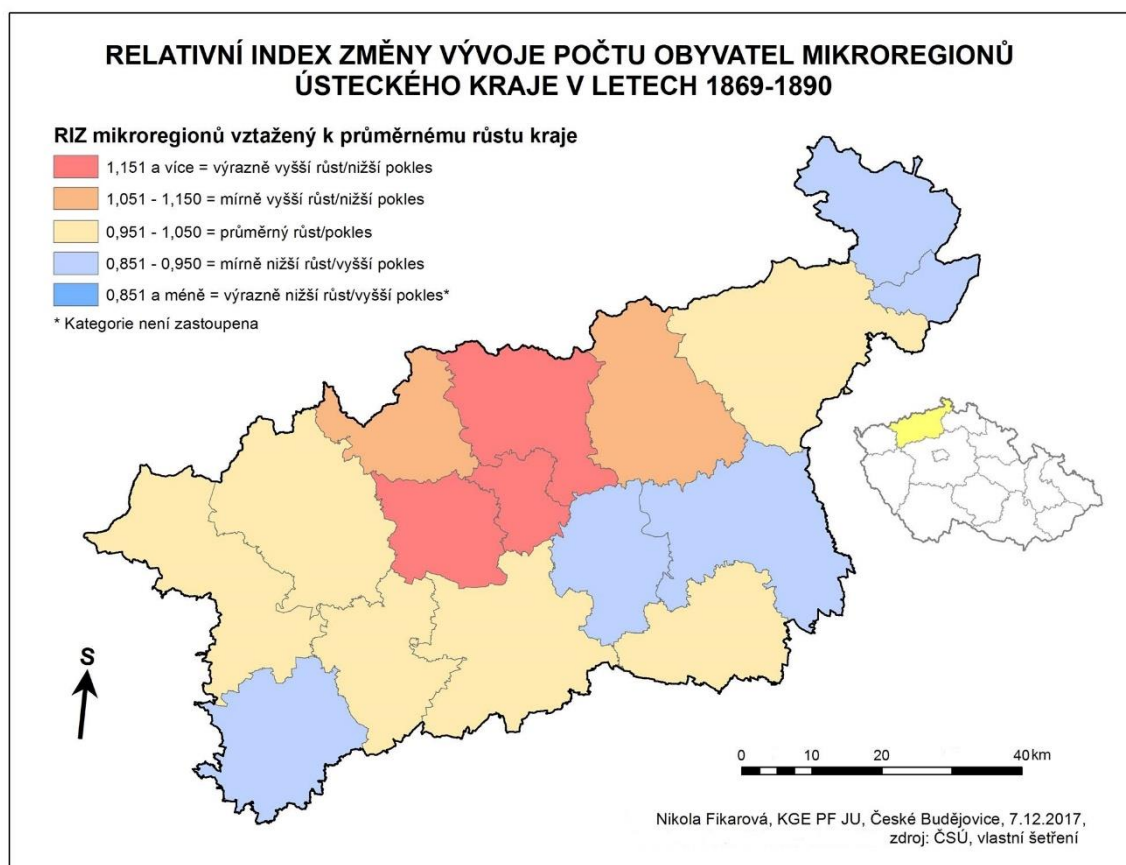
Tabulka 12 představuje jednotlivé mikroregiony Ústeckého kraje rozčleněné na základě relativní hustoty zalidnění, kdy prostřednictvím výsledných relativních odchylek byla provedena jejich hierarchizace v časovém období 1869-2011. Počátkem industrializace patřily mezi jádrové oblasti mikroregiony Teplice, Varnsdorf a Rumburk. Jednalo se o hospodářsky vyspělé a prosperující lokality, jejichž stejnojmenná střediska měla důležitá administrativní postavení. Vzhledem k existenci dobrých podmínek pro obživu, se zároveň jednalo o nejvíce zalidněné mikroregiony. Nutno upozornit na skutečnost, že jádrovou pozici nevykazovala oblast Ústí nad Labem. Nicméně od roku 1890 si své jádrové postavení udržela již po celou dobu sledovaného období.

Dalším ukazatelem, rovněž potřebný pro analýzu mikroregionů, je relativní index změny (RIZ). Jeho výsledné hodnoty rozdělují mikroregiony celkem do pěti kategorií, což dokládají kartografické výstupy (hustoty zalidnění pro jednotlivé sčítací cenzy znázorňují mapové přílohy 13-20). Mikroregiony v první kategorii vykazují výrazně vyšší růst či výrazně nižší pokles. Druhá kategorie se vyznačuje mírně vyšším růstem či mírně nižším poklesem. Následuje skupina s charakteristikou průměrného růstu či poklesu. Hodnoty čtvrté kategorie vypovídají o mírně nižším růstu či mírně vyšším poklesu. A v poslední skupině jsou zastoupeny mikroregiony s výrazně nižším růstem nebo výrazně vyšším poklesem.

V první industriální etapě, která je ohraničena lety 1869-1890, převažují značné územní rozdíly. Zejména míra dopadu průmyslové revoluce do vybraných mikroregionů ovlivnila uspořádání sídelní struktury. V kraji tak dochází k rozsáhlé vnitřní migraci, kdy se lidé koncentrují

do hospodářsky prosperujících oblastí. Ke zvýšení počtu obyvatel došlo především v průmyslově dominantních oblastech, zejména v Ústecko-chomutovské lokalitě. Podstatnou roli v proměně sídelního systému a ve vývoji populace sehrálo zavedení železniční dopravy, kdy jako vhodný příklad lze uvést Ústecko-teplickou dráhu. Pozitivní vliv měl i vznik administrativních celků (zejména okresů) a důležité postavení jejich správních center. Dynamiku populačního vývoje v tomto časovém rozmezí znázorňuje mapa 3.

Mapa 3: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1869 – 1890

Do první kategorie mikroregionů s *výrazně vyšším růstem* spadá oblast Teplicka, Bílinska a Mostecka. Na konci sledovaného období (tj. v roce 1890) dosáhl nejvyššího přírůstku v absolutních hodnotách mikroregion Teplice, kdy se jeho počet obyvatel zvýšil téměř dvojnásobně. K rostoucí dynamičnosti populace přispělo poměrně brzké napojení na železniční síť již v roce 1858, kdy na trase Teplice – Ústí nad Labem projely první osobní vlaky pod záštitou společnosti Ústecko-teplické dráhy se sídlem v Teplicích. Pozitivní vývoj rovněž zapříčinila dobrá pověst a tradice místní lázeňské infrastruktury. Lázeňský průmysl se podílel na výrazném růstu populace i v mikroregionu Bílina, a to díky existenci léčivého přírodního zdroje, dnes známého jako Bílinská kyselka. Dalším důvodem bylo administrativní postavení obce Bílina, jakožto středisko tehdejšího tzv. malého okresu.

Působnost administrativní funkce se projevila i v případě mikroregionu Most, jehož centrum disponovalo vyšším hierarchickým postavením, a to jako sídlo středního okresu. Dále je zde zastoupeno několik průmyslových odvětví např. sklářství posléze cukrovarnictví, pivovarnictví a samozřejmě těžarství.

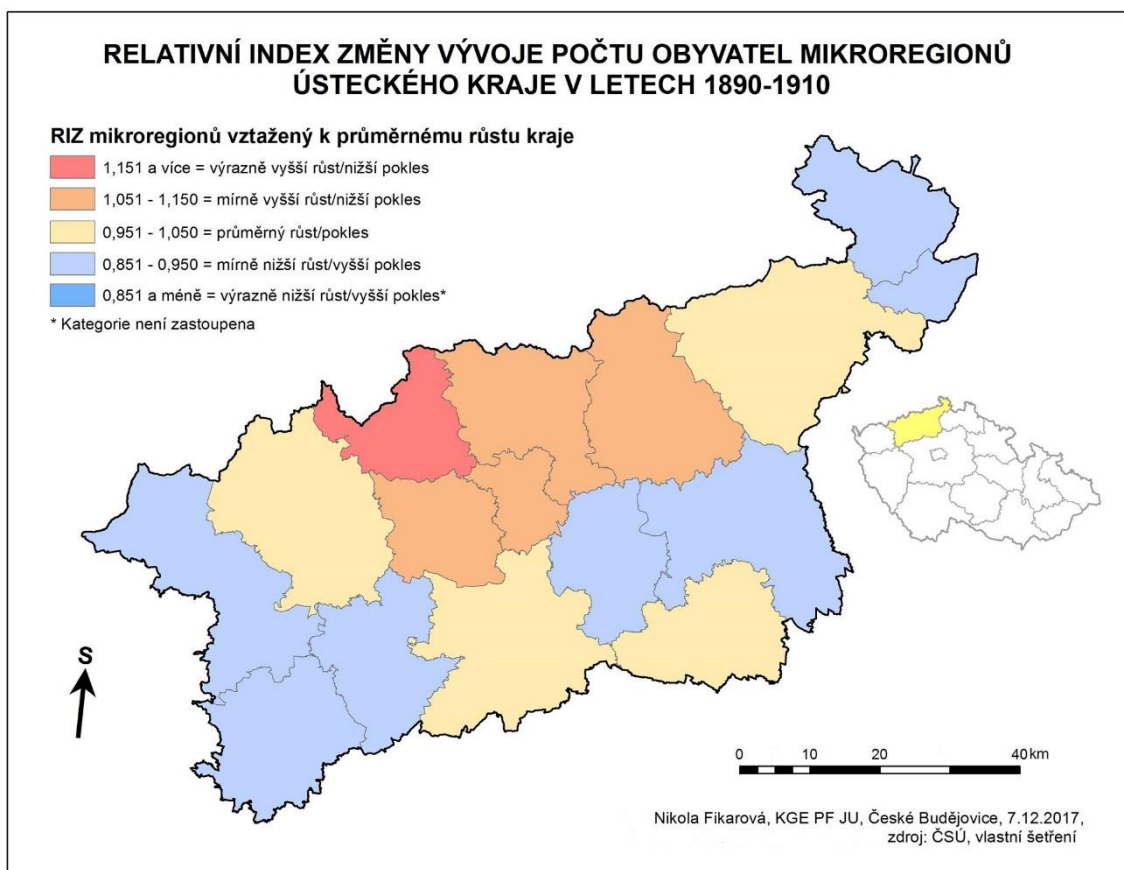
Mírně vyšší růst zaznamenal mikroregion Ústí nad Labem a Litvínov. V případě Litvínova nastartovala urbanizační proces výstavba továren specializujících se například na oděvní průmysl (výroba klobouků). Ačkoliv neměl žádné správní postavení, rozvíjel se samostatně, aniž by jeho dynamiku růstu zásadně ohrožovaly sousedící v té době dominantní mikroregiony Teplice, Bílina, Most. Oblast Ústecka svůj rozkvět zažívala již v předindustriálním období, proto v uvedeném rozmezí let již k tak výraznému populačnímu nárůstu nedošlo. Nicméně i přesto se tato oblast stala průmyslovou metropolí a důvodů bylo hned několik, zejména pak rozvinutá železniční i lodní doprava, administrativní funkce a řada průmyslových podniků v podobě cukrovarů, lihovarů, pivovarů, textilek či chemiček.

Nejvíce mikroregionů je koncentrovaných ve třetí kategorii, která charakterizuje *průměrný růst* (ve všech případech). Všechny mikroregiony se svou územní polohou stojí mimo průmyslově významnou Ústecko-chomutovskou oblast s výjimkou Chomutovska. Mikroregion Chomutov patří mezi lokality s rozvinutých těžebním průmyslem, ale svůj potenciál začal ve vysoké míře uplatňovat spíše až ke konci 19. století. Obdobně jako Děčínsko, které se začalo hospodářsky vyvíjet až v poslední třetině tohoto století. Pro zbylé mikroregiony lze použít označení jako periferní s převážně agrárním charakterem. Nicméně i navzdory vnitřní migraci do Ústecka, Teplicka či Mostecka vykazovaly populační růst.

Mikroregiony v poslední kategorii jsou ve všech případech oblasti s *mírně nižším růstem*. V případě Rumburku a Varnsdorfu došlo k pozvolnému úpadku kdysi tolik proslulého textilního průmyslu. Ostatní mikroregiony (Podbořany, Lovosice, Litoměřice) jsou definovány spíše jako zemědělské s výskytem menšího počtu továren a v mnohých případech i nižšího významu. Jako příklad lze uvést oblast Litoměřicka, která kromě Labskozámeckého pivovaru a cihelny již žádnými továrnami nedisponuje.

Další vývojová fáze v časovém rozmezí let 1890-1910 pozvolna navazuje na fázi předešlou. V konečném roce vymezeného období Ústecký kraj přesáhl jeden milion obyvatel a svým počtem obyvatel se na populaci Česka podílel 10,5 %. Jedná se o relativně nejvyšší podíl, kterého kraj po celou řadu sčítacích cenů (tj. 1869-2011) vůbec kdy dosáhl. Na konci 19. století již bylo možné vyzorovat územní diferencovanost kraje, přičemž se vyseletovaly oblasti s převažující průmyslovou výrobou a oblasti agrárního charakteru.

Mapa 4: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1890 – 1910

Jediným mikroregionem s *výrazně vyšším růstem* bylo ve sledovaném období Litvínovsko, jehož populace vzrostla téměř o 30 000 obyvatel. Kromě slibně se rozvíjejícího samotného Litvínova je podstatné zmínit obec nacházející se v jeho blízkosti, a to Louku u Litvínova. V posledním desetiletí se v jejím okolí začalo dolovat uhlí a postupné zvyšování těžební činnosti vyústilo v silnější vlnu přistěhovalectví.

Mezi oblasti s *mírně vyšším růstem* (ve všech případech) patřilo Mostecko, Teplicko, Ústecko a mikroregion Bílina. Ve všech případech se jedná o území s dobře rozvinutými průmyslovými základnami. Nejvyšší populační přírůstek vykazoval mikroregion Teplice. Obec Bystřany, která je jeho součástí, prošla řadou inovací a přispěla tak k rozvoji této oblasti. V letech 1897-1900 se Bystřany napojily na železniční trať vedoucí do Teplic a počátkem 20. století byla, již vedle existující textilky a barvírny, vystavěna také přádelna na bavlnu (Bystřany 2009). Zbývající oblasti prosperovaly především díky dobře využitému průmyslovému potenciálu svých středisek.

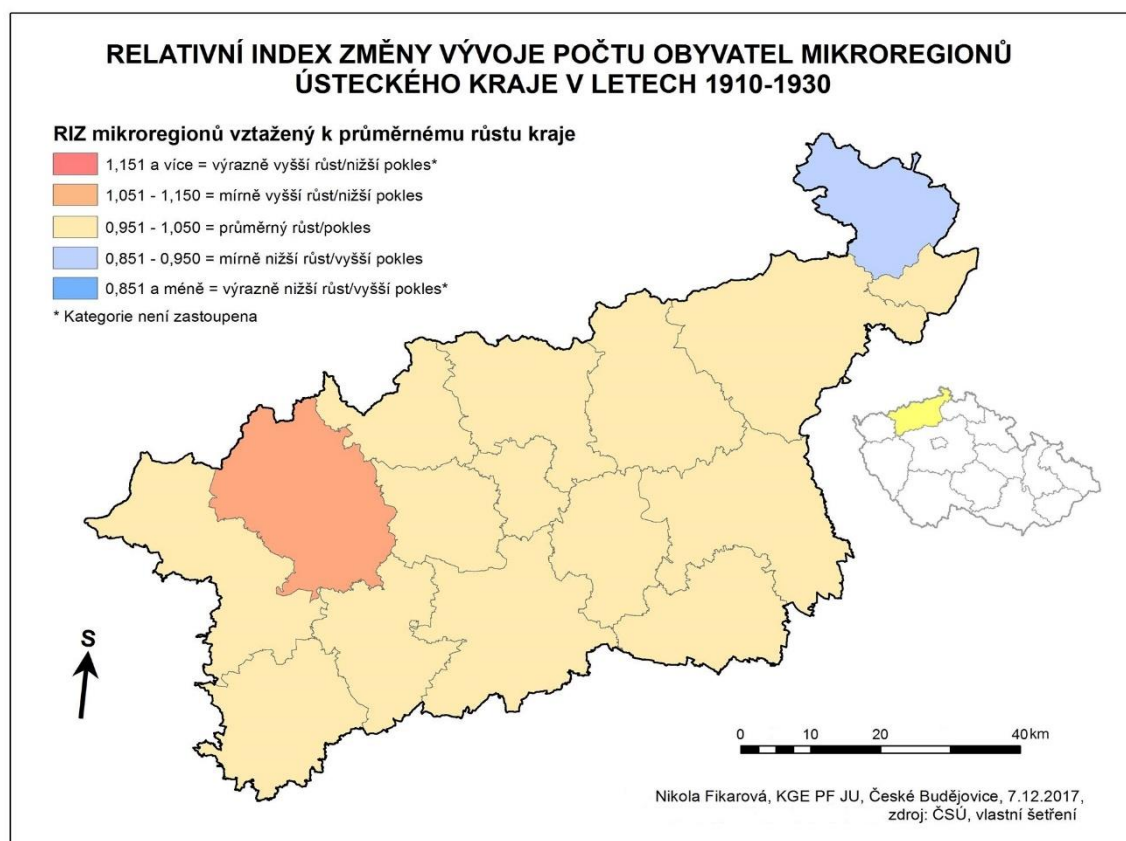
Obsazení této kategorie, která reprezentuje *průměrný růst*, zůstává z předchozí vývojové etapy téměř beze změny. Pouze mikroregion Kadaň a oblast Žatecka se přesunuly do jiné intervalové skupiny. Nejdynamičtěji se rozvíjející lokalitou je Děčínsko, kdy jeho středisko vzrostlo o necelých 20 000 obyvatel zejména díky obchodním stykům. Druhým nejvíce populačně rostoucím

mikroregionem je Chomutovsko, na jehož ploše byla otevřena řada dolů a začala se tak ve velké míře rozvíjet hnědouhelná těžba.

V této vývojové etapě čítá tato poslední kategorie nejvíce mikroregionů s tendencí *mírně nižšího růstu*. Oproti předchozímu sledovanému období do této skupiny přibyl mikroregion Kadaň společně se Žateckem. Ke skupině regionů agrárního charakteru se zařadila oblast Žatecka, ve které hlavní ekonomický příjem představovalo pěstování chmele. Ačkoliv všechny oblasti v této kategorii zaznamenaly populační růst, lze je vyčlenit spíše jako periferní části kraje. Rumburk a Varnsdorf, dříve monopolní mikroregiony se svým textilním průmyslem, který ovšem ztrácí na dominanci, jeho význam upadá a postupně stagnuje.

Další navazující vývojové období reflektuje roky 1910-1930 a v tomto dvacetiletém rozmezí se odehrála spousta zásadních událostí ovlivňující dynamiku populace. Zlom nastal s příchodem 1. světové války, která se projevila jako negativně působící determinant. Poválečný pokles obyvatelstva byl vykompenzován zvyšující se natalitou. Sledované období samozřejmě zahrnuje nejen vznik Československa, ale také velkou hospodářskou krizi započatou v roce 1929. Nicméně i přes výše uvedené klíčové události, se kraj vyznačuje snižováním rozdílů dynamiky vývoje. Tuto skutečnost dosvědčuje mapa 5, ve které jsou zastoupeny pouze tři kategorie.

Mapa 5: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1910 – 1930

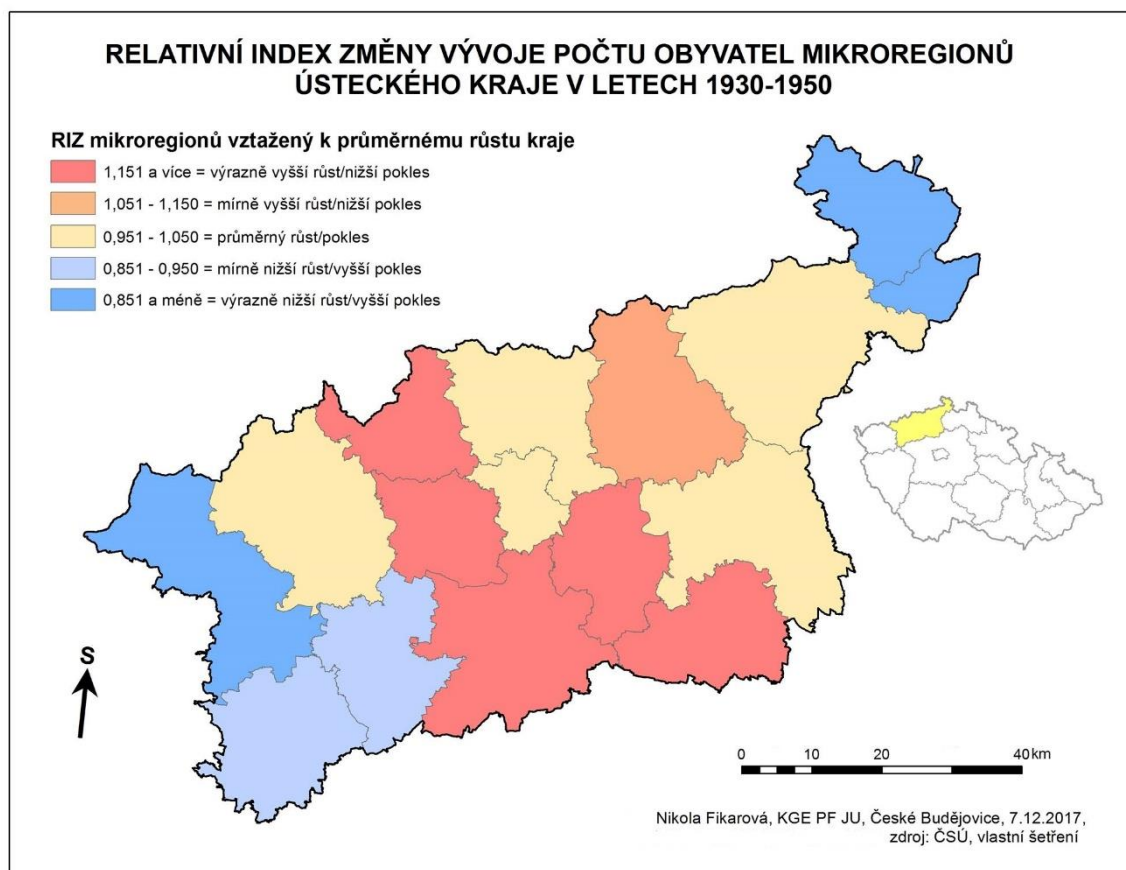
Charakter *mírně vyššího růstu* zaznamenalo pouze Chomutovsko, které v předešlých etapách spadalo do kategorie s charakteristikou průměrného růstu. Dynamiku nárůstu způsobily chomutovské Železářny založené během válečného období, a to v roce 1917. Tento podnik po ukončení války poskytl volná pracovní místa a až do 30. let 20. století zdokonaloval a rozšiřoval svou výrobu.

Naprostá většina mikroregionů se nachází ve třetí kategorii, která již není pouze růstová, ale i ztrátová. Nicméně *průměrný pokles* vykazují pouze mikroregiony Kadaň a Varnsdorf, přičemž v posledně jmenovaném je depopulační i jeho středisko (-3,4 %). Ostatní oblasti jsou *průměrně růstové*. Nárůst zaznamenaly průmyslové jádrové oblasti včetně jejich center, kdy Most vzrostl o 14,3 %, Teplice o 9,3 % a Ústí nad Labem o 14,2 %. Průmyslové odvětví je tak stále atraktivní a v kraji skýtá ekonomický potenciál. Naopak střediska zemědělských mikroregionů v periferních částech kraje vykazovaly v porovnání s průmyslovými středisky nárůst mnohem menší. Jako příklad lze uvést Roudnici nad Labem s pouhým nárůstem 0,2 % nebo město Louny s průměrným růstem 3,1 %. Agrární činnost tak ztrácí svůj význam, je upozaděna ve prospěch činnosti průmyslové, zejména pak té těžební.

Jediný mikroregion Rumburk na území Šluknovského výběžku má tendence *mírně vyššího poklesu*. Jedná se o obrát v dynamice mikroregionu, protože i přes jeho dosavadní umístění v této kategorii, byl vždy růstového charakteru. Populačně ztrátové je i jeho hlavní mikroregionální středisko (-4,2 %). Oblast Rumburku nedisponuje vhodnými podmínkami pro zemědělství a ani prosperujícími průmyslovými závody, což nepodnítilo k urbanizačním procesům a k ekonomickému rozvoji.

Následuje období, které je označováno za nejtemnější v našich dějinách. Jedná se o vývojovou etapu v letech 1930-1950. V předchozí sledované fázi docházelo ke snižování mikroregionálních rozdílů, ovšem v tomto období je situace naprosto opačná, což dosvědčuje zastoupení všech intervalových skupin v mapě 6. Nejenom důsledky hospodářské krize, zabránění pohraničí v roce 1938 spojené s vyhnáním Čechů a Židů z domovů, následná 2. světová válka, ale především poválečný odsun německy mluvícího obyvatelstva způsobil značnou územní diferencovanost. Tato událost, jenž je historiky prezentována jako největší nucená migrace novodobých dějin, s sebou přinesla řadu kvantitativních i kvalitativních změn, které se projeví až několik let poté. Rovněž znamenala rapidní zásah do krajského sídelního systému. Po 2. světové válce nedošlo v mnoha případech k obnovení výrobního procesu. Velice citelně byl zasažen spotřební průmysl, především textilní a potravinářské odvětví. Postupně se středem zájmů stal těžký průmysl, který měl v kraji dlouholetou tradici a dobré podmínky pro rozvoj (Anděl, Jeřábek 2001). Ústecký kraj vykazoval v tomto období ztrátovou populační bilanci 51,8 %.

Mapa 6: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1930 – 1950

Nejméně ztrátové byly oblasti nacházející se více ve vnitrozemí, a zároveň nebyly v tak velké míře postiženy odsunem Němců (mikroregiony Louny, Roudnice nad Labem, Lovosice). Pouze Litvínovsko a Mostecko reprezentují průmyslové části kraje v příhraničním prostoru. Nicméně ve všech případech se jedná o území s *výrazně nižším poklesem*. Zajímavá je dynamika vývoje mikroregionu Litvínov, který sice vykazuje depopulační tendence, nicméně jeho středisko populačně posiluje o 5,4 %. Město Litvínov rostlo především díky zbudované chemické továrně (Chemopetrol) v obci Záluží u Litvínova (dnes již zaniklá). Výrobní činnost byla soustředěna na zajištění motorových paliv do Německa na základě zpracování uhlí. Obec Záluží měla strategickou polohu, protože z její blízkosti těžilo i Mostecko.

Pouze Ústecko během sledového období vykazovalo vývojové tendence *mírně nižšího poklesu*. Krajské středisko Ústí nad Labem populačně ztrácelo o 24,1 %. I přes jeho sousedství s nacistickým Německem a početnou žijící německou menšinu, nezaznamenal velké ztráty především díky jeho kvalitní průmyslové základně. Dynamiku vývoje tohoto charakteru podpořila obec Trmice, ve které fungovala uhelná elektrárna.

Průměrný pokles vykazují příhraniční mikroregiony (Děčín, Teplice a Chomutov), dále mikroregion Bílina a Litoměřicko. Zejména na Chomutovsku poválečný odsun silně zasáhl obce Kryštofovy Hamry s depopulací 384,2 % a Horu sv. Šebestiána s rapidní ztrátou 469,4 %. V absolutních hodnotách nejvyšší populační úbytek postihl mikroregion Teplice, který zaznamenal pokles necelých 60 000 obyvatel. Ačkoliv je Litoměřicko situované spíše do vnitrozemí, ranou pro oblast bylo ukončení činnosti Labskozámeckého pivovaru ve 40. letech 20. století. Nicméně populační regres zapříčinil rovněž odsun Němců, stejně jako v případě mikroregionu Bílina.

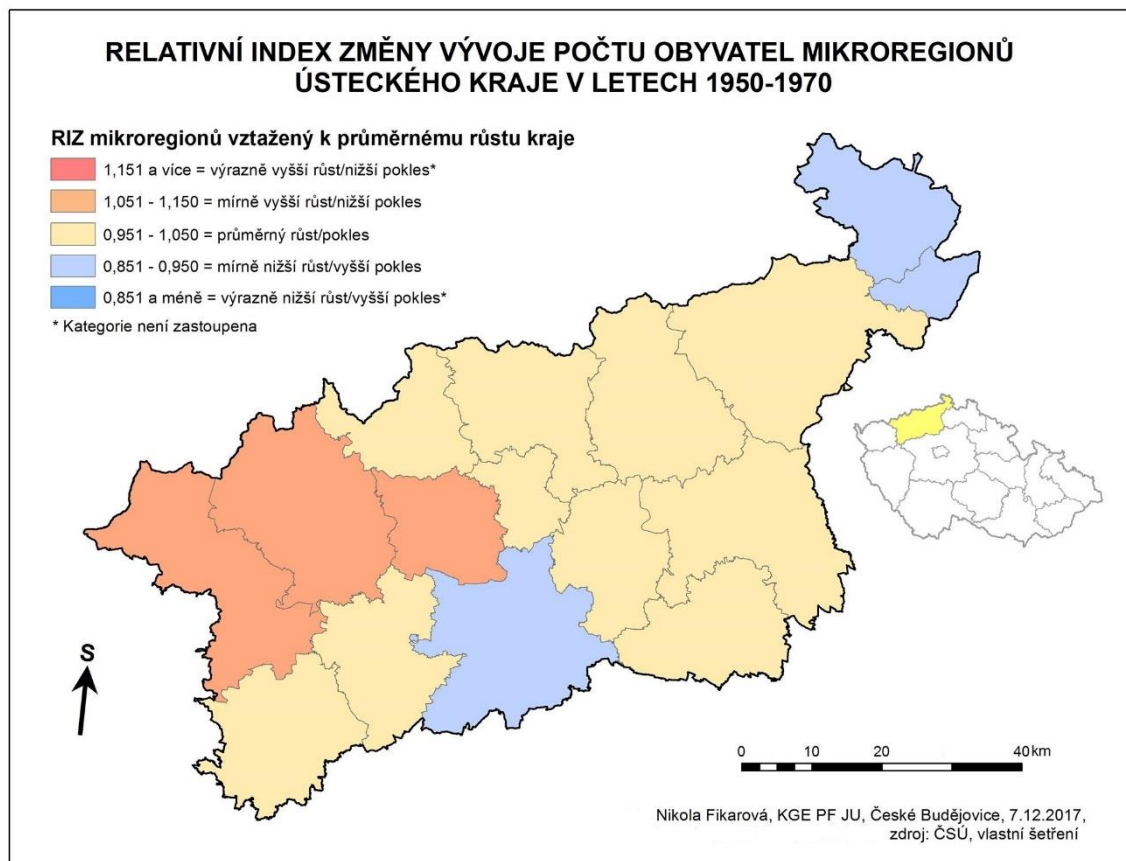
Mírně vyšší populační pokles je v tomto období charakteristický pro dvě agrárně založené oblasti, a to Podbořansko a Žatecko. V obou mikroregionech žilo početné obyvatelstvo německé národnosti, a proto jejich odsun po roce 1945 způsobil značný populační stimul. Město Žatec, jehož populační regres činil 40,2 %, bylo hraničním střediskem tehdejší Třetí říše. Na ještě větším poklesu se podílely některé obce, např. obec Měcholupy na Žatecku se ztrátou 101,9 % či obec Vroutek, která vykazovala relativní úbytek 76,5 % obyvatel.

Do poslední kategorie spadají pouze pohraniční mikroregiony s *výrazně vyšším populačním poklesem*. Jedná se o oblasti, ve kterých dlouho před vypuknutím 2. světové války, byla silně dominující německá národnost (zastoupení Čechů bylo minimální). Největší populační ztráty v souvislosti s odsunem postihly mikroregion Rumburk, kdy se jeho počet obyvatel snížil o více než polovinu. Další výrazně depopulační oblastí se stal Varnsdorf společně s jeho mikroregionálním střediskem (-56,8 %). Důsledky spojené s problematikou poválečného odsunu znamenaly pro tyto dva regiony dlouholetou překážku k jejich rozvoji a prosperitě, které dosahovaly po celé 18. a 19. století díky textilnímu průmyslu. Výrazný populační regres postihl i oblast Kadaňska, kdy její středisko bylo, v porovnání s ostatními mikroregionálními centry v této skupině, nejvíce deficitní. Město Kadaň ze své populace relativně ztratila 70,5 %.

Následuje etapa v časovém rozmezí let 1950-1970, která je zcela ovlivněna celoplošnou socialistickou industrializací včetně kolektivizace zemědělské činnosti. Zároveň docházelo ke snižování prostorových nerovnoměrností (viz mapa 7) a k postupnému dosidlování pohraničí. Odsunem německy mluvícího obyvatelstva se homogenizovalo národnostní složení, kdy česká národnost ve sčítacím roce 1950 dosahovala necelých 94 %. Vlivem silné imigrace ze Slovenska se do Čech dostala početná skupina romské populace. Největší proud směřoval do měst koncentrovaných v severočeském a západočeském pohraničí. Asimilace Romů v těchto částech Československa byla velice problematická. V důsledku upřednostňování těžkého strojírenství, hutnického a těžebního průmyslu se ve značné míře proměnila i sídelní struktura. Do středu zájmu se dostávaly snahy o vyrovnání rozdílů v systému jádro-periferie. Sídelní systém byl velice rozdrobený, a to rovněž díky postupnému snižování počtu obcí, kdy jednou z hlavních příčin byla

prostorově rozsáhlá těžařská činnost (Fialová 1996). Ačkoliv počet obyvatel Ústeckého kraje v této vývojové fázi stoupl o 7,8 %, tak podíl jeho populace na celkové populaci Česka klesl.

Mapa 7: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1950–1970

Mírně vyšší růst za toto dvacetileté období vykazovaly mikroregiony Most, Chomutov a Kadaň. Přičemž nejdynamičtěji se rozvíjející oblastí v celém Ústeckém kraji bylo Mostecko s populačním nárůstem necelých 14 000 obyvatel. Tuto oblast zasáhla industrializace prakticky nejvíce včetně samotného města Mostu (+24,2 %), v jehož blízkém okolí došlo k rozsáhlé povrchové těžbě hnědého uhlí. S rozmachem těžkého průmyslu byla zdemolována řada obcí včetně Starého Mostu. Setrvačnost urbanizace tak byla těsně spjata s výstavbou komplexu panelových domů. Významným způsobem těžařská činnost ovlivnila i Chomutovsko s populačně sílícím Chomutovem (+28 %). Nutné zmínit obec nacházející se v tomto mikroregionu, která zaznamenala poměrně značný nárůst počtu obyvatel, a to Jirkov (+46,7 %). Mezi Jirkovem a Chomutovem bylo vybudováno několik panelových sídlišť, která postupem času přerostla v městskou aglomeraci. Těžba hnědého uhlí zasáhla i mikroregion Kadaň, a to zejména založením tepelné elektrárny Tušimice I. Podíl na populačním vzestupu tohoto mikroregionu měla i obec Klášterec nad Ohří (+48 %) s dobře se rozvíjející místní výrobou porcelánu.

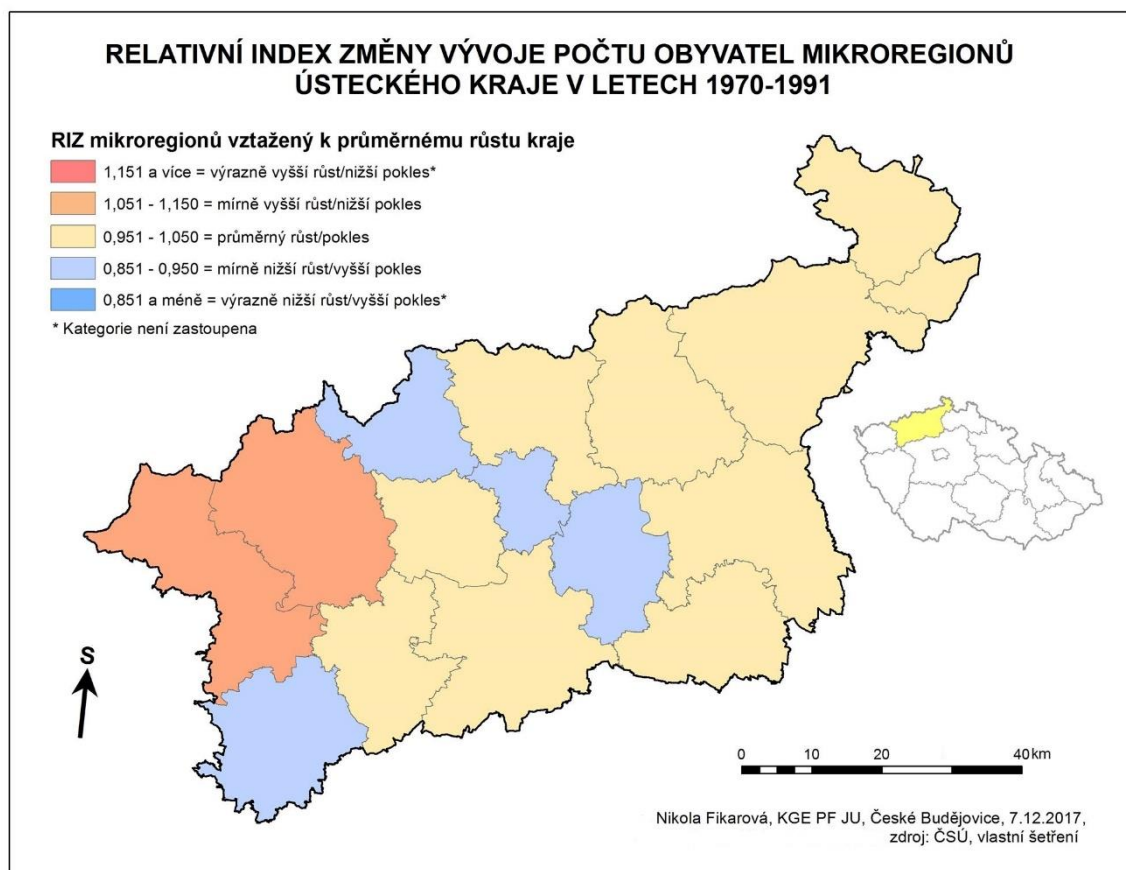
Většinové zastoupení mikroregionů v této kategorii dosvědčuje snižování územních nerovnoměrností v Ústeckém kraji. Všechny oblasti jsou populačně *průměrně rostoucí*, výjimku představuje pouze Podbořansko s tendencí *průměrného poklesu*. V rámci Podbořanska populačně ztrátové bylo i mikroregionální středisko (-1,2 %). Svou roli v dynamice vývoje zajisté sehrálo i administrativní postavení, kdy město Podbořany jako jediné nevykazovalo žádnou administrativní funkci. Naopak ostatní mikroregionální střediska byla středisky v té době existujících středních okresů. Nejvyšší populační přírůstek zaznamenal mikroregion Ústí nad Labem (+11,7 %), který i v době socialismu využil dobrou průmyslovou základnu, a prosperoval zejména díky těžebnímu a chemickému průmyslu (závod SPOLCHEMIE).

V poslední kategorii mají všechny tři zastoupené mikroregiony společný *mírně vyšší pokles* počtu obyvatel. Nejvíce depopulační byl mikroregion Rumburk společně s Varnsdorfem, jakožto zástupci Šluknovského výběžku. Celá tato oblast, jakožto nejvíce postižená odsunem Němců, se již dlouhou řadu let jeví jako periferní část kraje, a proto umístění jejich mikroregionů v této kategorii tuto skutečnost jenom potvrzuje. Mikroregion Louny, ačkoliv nejméně ztrátový, je typický svou zemědělskou činností orientovanou na pěstování chmele, ve sledovaném období málo atraktivní oblast.

Z hlediska hierarchického postavení mikroregionů v letech 1970-1991 je situace následující. Jádrová pozice po celou dobu sledovaného období přísluší Mostecku, Ústecku a mikroregionu Teplice, tedy nejdominantnějším průmyslovým částem Ústeckého kraje. K propadu, pouze o úroveň nižší hierarchii (spíše jádrové) se dostala oblast Bíliny a Litvínova. K zlepšení dospělo Chomutovsko, které se ze spíše periferní polohy dostalo do spíše jádrového postavení. Naopak se zhoršilo postavení mikroregionu Rumburk, který se propadl na nejhorší hierarchickou úroveň, a to na periferní pozici. Na této úrovni se rovněž ocitla i oblast Roudnice nad Labem společně s Podbořanskem a Žateckem.

Tuto vývojovou etapu, tedy rozmezí let 1970-1991, lze označit jako druhou fázi socialistické industrializace. Během jejího trvání se objevují podobné trendy a inovace jako v předešlém analyzovaném úseku. I nadále se prohlubovala urbanizace, přičemž populačně rostla především středisková sídla mikroregionů. Tento populační nárůst není z následujícího mapového výstupu (mapa 8) viditelný, nicméně z údajů o jednotlivých střediscích je tato dynamika vývoje patrná. Naopak depopulace postihla nejen sídla nacházející se v příhraničním prostoru, ale i menší obce s populací nižší než 1 000 obyvatel. Populačně posiloval i Ústecký kraj jako celek, přičemž jeho populace vzrostla o téměř 30 000 obyvatel. Ovšem jeho podíl na celkové populaci Česka nepatrně propadl. Nicméně v porovnání s Jihočeským krajem dosahuje Ústecký kraj o celá 2 % vyššího populačního podílu. V následující mapě jsou zastoupeny pouze tři kategorie, stejně jako na mapě předchozí.

Mapa 8: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1970–1991

Obsahové složení v této intervalové skupině znázorňující *mírně vyšší růst* vztažený ke krajskému průměru je téměř beze změny. Do nižší kategorie se propadlo pouze Mostecko, přičemž mikroregiony Kadaň a Chomutov i nadále zůstávají. Ovšem dynamičtější vývojové tendence vykazuje Chomutovsko s nárůstem, vyjádřeného v absolutních hodnotách, necelých 13 500 obyvatel. Kromě pokračující rozsáhlé těžby hnědého uhlí, tak i nadále postupovala výstavba panelových sídlišť, která již téměř vyústila ve stavební propojení s městem Jirkov. Město Jirkov rovněž zaznamenalo nárůst, a to o necelých 7 000 obyvatel. V mikroregionu Kadaň dochází k vnitřní polaritě, kdy střediskové sídlo posiluje na úkor venkovského zázemí. Jako příklad lze uvést pohraniční obec Kryštofovy Hamry, které na konci sledovaného období vykazovaly 88 obyvatel z původních 828 (tj. je stav obyvatel v roce 1970). Dalším sídlem se silně depopulační tendencí byla Loučná pod Klínovcem, kdy z počátečního stavu 209 obyvatel zbylo pouhých 23.

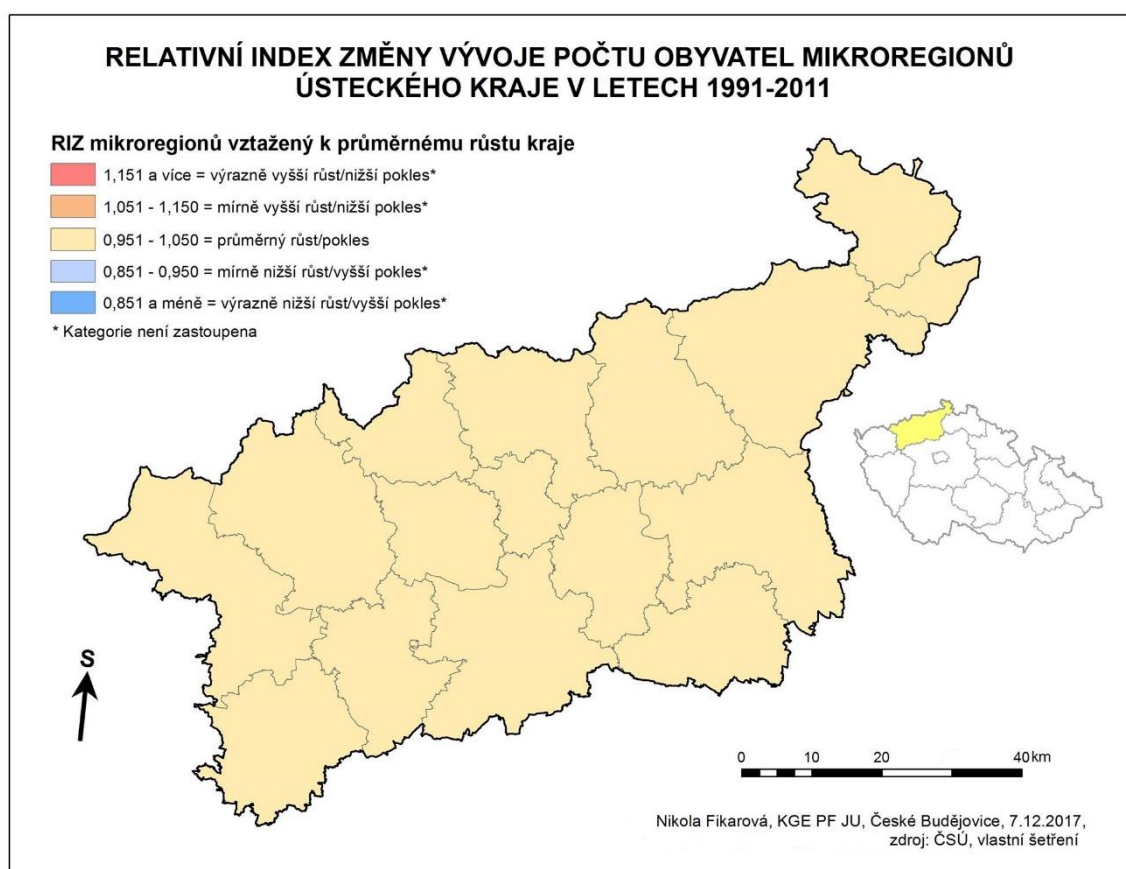
Tato kategorie je početně konstantní jako v předchozím období, nicméně tentokrát vykazuje větší zastoupení mikroregionů s *průměrným poklesem*, mezi které se řadí mikroregion Teplice, Roudnice nad Labem a Rumburk. Nicméně oblast Rumburku si od minulých let populačně polepšila. I přes stávající pokles, se její dynamika vývoje dostala do průměrných hodnot. Naopak

průměrný růst vykazovaly zbylé mikroregiony včetně Varnsdorfu, a to zejména v důsledku trendu tzv. pronatalitní politiky v 70. letech 20. století.

V poslední kategorii jsou zastoupeny pouze mikroregiony s *mírně vyšším populačním poklesem*. Jedná se o oblasti se slabě růstovými mikroregionálními středisky. U jednoho střediska dokonce došlo k mírnému populačnímu regresi, a to u města Lovosice (-0,3 %). Největší pokles v počtu obyvatel nastal na Litvínovsku, kdysi průmyslově významná oblast zejména díky chemickému odvětví, která již na svůj rozvoj nenavázala a došlo ke stagnaci, následně k depopulaci.

Následuje poslední fáze, a to v časovém vymezení let 1991-2011, která jako jediná spadá do postindustriální etapy. S transformací hospodářského systému po revolučním roce 1989 nastala i proměna krajské sídelní struktury. V důsledku průmyslové regrese, zejména pak těžkého průmyslu, postupně docházelo ke zvyšující se míře nezaměstnanosti. Jednou z příčin nezaměstnanosti se rovněž stala i nízká úroveň vzdělanosti obyvatelstva. Toto jsou jedny z hlavních a zároveň negativních atributů, které charakterizují Ústecký kraj a lze ho označit za „problémový“ region.

Mapa 9: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1991–2011

Výše uvedená mapa 9 znázorňuje Ústecký kraj jako populačně stabilizovaný region bez větších prostorových odlišností. Skutečností je, že převažují spíše kvalitativní determinanty (sociálně patologické jevy, národnostní heterogenita, nepříznivá bytová výstavba apod.) nad determinanty kvantitativními. Pro toto období (tj. 1991-2011) je zastoupena pouze třetí kategorie, ve které se ovšem mísí *průměrně růstové* oblasti a mikroregiony s *průměrným populačním poklesem*. Paradoxně mezi ztrátové mikroregiony patří zejména ty, které během období industrializace patřily k nejvíce se rozvíjejícím oblastem a svým počinem zavdávaly věhlasu a prestiži Ústeckému kraji v průmyslových odvětvích. V důsledku útlumu těžkého průmyslu, nejvyšší úbytek obyvatelstva nastal na Mostecku včetně města Most. Druhým nejvíce ztrátovým mikroregionem byl Litvínov s poklesem 9,9 %. Depopulační bylo i jeho mikroregionální centrum, nicméně naopak populační zisky vykazovala venkovská sídla (např. obec Horní Jiřetín s nárůstem 8,8 %), což svědčí o procesu suburbanizace. Postupné suburbanizační tendence bylo možné vyzorovat i na Ústecku či Teplicku. Ačkoliv zemědělství nepředstavuje v hospodářské sféře důležitou složku, jako průměrně růstové se vyznačovaly zejména agrární oblasti Ústeckého kraje, a to Podbořansko nebo mikroregion Roudnice nad Labem. Populačně růstové je i Lovosicko, které těžilo z výhodné dopravní polohy (od poloviny 90. let součástí nově vystavěného úseku dálnice D8) vůči zahraničním investicím.

I přes výše uvedené faktory, tak situace z hlediska hierarchického postavení na základě relativní hustoty zalidnění, rozděluje Ústecký kraj v posledních dvou sčítacích obdobích na průmyslovou část (jádrová či spíše jádrová pozice mikroregionů) a agrární část (periferní či spíše periferní pozice mikroregionů).

7. SYNTÉZA POZNATKŮ

Ústecký kraj patřil téměř po celou dobu industriálního období (tj. 1869-1991) mezi jádrové oblasti. O jeho jádrové pozici prokazatelně vypovídá nadprůměrná hustota zalidnění, jejíž hodnoty byly v letech 1900-1930 v mezikrajském srovnání (po Praze) nejvyšší. Ovšem značný podíl na jádrovém postavení měl i kvalitní hospodářský potenciál, který byl dostatečným způsobem zužitkován. Tyto dva atributy byly podmíněny především rozsáhlou těžbou hnědého uhlí a postupně se rozvíjejícím chemickým, textilním a potravinářským průmyslem. Tuto skutečnost dosvědčují závěry z předchozí analytické kapitoly. Nicméně předešlá část rovněž poukazuje na polarizační tendence, a to na úrovni mikroregionů. Pro přehledné porovnání rozdílností vytváření regionální nerovnoměrnosti je vhodné využít výpočet indexu míry polarizace (podobně jako Klučka 2016 či Kněžíčková 2017), kdy menší hodnoty indexu interpretují vyšší míru polarizace.

Tabulka 13: Srovnání polarizace mikroregionů Ústeckého kraje a ostatních krajů Česka*

rok	Mikroregiony Ústeckého kraje					Kraje Česka bez mikroregionu Praha				
	region s max. hustotou zalidnění	obyv./ km ²	region s min. hustotou zalidnění	obyv./ km ²	míra polarizace	kraj s max. hustotou zalidnění	obyv./ km ²	kraj s min. hustotou zalidnění	obyv./ km ²	míra polarizace
1869	Varnsdorf	357,6	Podbořany	70,4	19,7	LBK	147	JHČ	69	46,9
1880	Varnsdorf	384,6	Podbořany	78,9	20,5	LBK	154	JHČ	72	46,8
1890	Varnsdorf	416,0	Podbořany	78,4	18,8	LBK	161	JHČ	71	44,1
1900	Varnsdorf	444,7	Podbořany	82,0	18,4	ULK	180	JHČ	73	40,6
1910	Varnsdorf	469,2	Podbořany	84,9	18,1	ULK	198	JHČ	75	37,9
1921	Teplice	448,8	Podbořany	83,4	18,6	ULK	194	JHČ	73	37,6
1930	Teplice	480,3	Podbořany	87,1	18,1	ULK	209	JHČ	72	34,4
1950	Teplice	309,0	Podbořany	50,1	16,2	MSK	160	JHČ	55	34,4
1961	Teplice	334,8	Podbořany	53,2	15,9	MSK	190	JHČ	57	30,0
1970	Teplice	325,3	Podbořany	49,9	15,3	MSK	215	JHČ	57	26,5
1980	Teplice	322,6	Podbořany	49,0	15,2	MSK	232	JHČ	61	26,3
1991	Most	340,3	Podbořany	46,1	13,5	MSK	236	JHČ	62	26,3
2001	Most	333,3	Podbořany	46,1	13,8	MSK	233	JHČ	62	26,6
2011	Most	319,9	Podbořany	46,8	14,6	MSK	227	JHČ	63	27,8

*Zkratky krajů: LBK – Liberecký kraj, ULK – Ústecký kraj, MSK – Moravskoslezský kraj, JHČ – Jihočeský kraj

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005, SLDB 2011, vlastní šetření

Podobné vývojové trendy polarizace do roku 1890 lze vypořádat i u Moravskoslezského kraje či Jihočeského kraje. Nicméně oproti Jihočeskému kraji, kde krajský mikroregion České Budějovice od roku 1890 upevňoval své jádrové postavení, mikroregion Ústí nad Labem po celou dobu sledovaného období ani jednou nevykázal nejvyšší hustotu zalidnění. Naopak mikroregionem s nejnižší hustotou, nacházející se mimo průmyslová střediska, bylo ve všech sčítacích etapách Podbořansko, které reprezentuje agrární oblast. Události po 2. světové válce, především poválečný

odsun německého obyvatelstva, se na vývoji polarizace projevil pouze v případě mikroregionů. Stejná situace nastala i během komunistické éry v rámci socialistické industrializace, která se rovněž podílela na částečné územní nerovnoměrnosti mikroregionů, ale přes své nivelizační tendence prohloubení polarizace bylo minimální. V postindustriálním období vývojové tendence krajů kopírují vývojové tendence mikroregionů Ústeckého kraje, kdy v obou případech dochází ke snižující se polaritě. Opačná situace je v případě Jihočeského kraje, který se v postindustriální etapě vyznačuje zvyšující se mikroregionální polaritou.

7. 1 Kategorizace mikroregionů

Hlavním úkolem v jednotlivých podkapitolách analytické části této práce bylo stratifikovat jednotlivé krajské mikroregiony na základě dynamiky populačního růstu. Pro následnou kategorizaci je využita typologie dle Hampla (2003, dále pak Nováček 2004, Malý 2015, Klučka 2016, Kněžíčková 2017 či Rada 2018). Mikroregiony jsou tak rozděleny do čtyř typů podle kvantitativních charakteristik vývoje hustoty zalidnění a relativního podílu na krajské populaci. Nicméně byly zohledňovány i kvalitativní charakteristiky, mezi které lze zahrnout například hospodářský rozvoj či dopad poválečného odsunu Němců.

Tabulka 14/a, b: Typologie mikroregionů Ústeckého kraje podle vývoje rozmístění obyvatelstva v letech 1869 – 2011

Část 14/a: Hustota zalidnění mikroregionů (obyv./km²)

typ – mikroregion	1869	1890	1910	1930	1950	1970	1991	2011
I. Růstový typ								
Ústí nad Labem	130,8	195,4	287,7	322,7	231,0	261,7	292,4	292,1
Teplice	151,4	291,4	449,8	480,3	309,0	325,3	308,2	304,8
Most	82,3	160,9	263,8	303,7	240,2	299,7	340,3	319,9
Chomutov	87,5	109,2	141,0	167,7	113,2	136,3	164,0	164,1
Litvínov	81,4	119,9	237,9	242,6	193,6	203,1	176,1	160,3
II. Stabilizovaný typ								
Bílina	92,9	164,9	259,3	281,2	185,3	188,8	173,5	164,0
Děčín	128,8	152,6	192,0	202,5	130,1	140,3	144,1	138,1
Kadaň	111,4	136,2	151,0	147,3	68,3	83,4	98,7	94,3
Litoměřice	122,3	139,9	150,9	160,8	104,3	115,9	121,4	124,0
Lovosice	100,6	107,1	122,9	135,1	103,0	114,5	101,8	103,1
Roudnice nad Labem	87,0	103,6	127,4	129,6	103,4	104,8	100,4	106,5
III. Typ "nové" periferie								
Rumburk	267,3	284,8	319,5	297,6	137,4	128,3	123,1	122,3
Varnsdorf	357,6	416,0	469,2	455,6	255,3	231,5	235,0	223,0
IV. Klasické periferie								
Podbořany	70,4	78,4	84,9	87,1	50,1	49,9	46,1	46,8
Louny	79,2	96,6	118,2	120,1	93,5	89,5	91,6	89,7
Žatec	93,4	112,5	129,5	133,1	82,4	86,2	89,9	87,3
Ústecký kraj	116,5	151,6	197,9	209,0	137,7	149,2	154,4	151,5

Zdroj: ČSÚ, vlastní šetření

Část 14/b: Podíl na populaci kraje (%)

typ – mikroregion	1869	1890	1910	1930	1950	1970	1991	2011
I. Růstový typ								
Ústí nad Labem	8,5	9,8	11,0	11,7	12,7	13,3	14,4	14,6
Teplice	8,4	12,4	14,7	14,9	14,5	14,1	12,9	13,0
Most	3,1	4,6	5,8	6,3	7,6	8,7	9,5	9,1
Chomutov	6,8	6,6	6,5	7,3	7,5	8,3	9,7	9,9
Litvínov	3,1	3,5	5,3	5,1	6,2	6,0	5,0	4,7
II. Stabilizovaný typ								
Bílina	1,8	2,5	3,0	3,1	3,1	2,9	2,6	2,5
Děčín	11,5	10,4	10,1	10,1	9,8	9,8	9,7	9,4
Kadaň	8,1	7,6	6,4	5,9	4,2	4,7	5,4	5,2
Litoměřice	9,3	8,1	6,7	6,8	6,7	6,8	6,9	7,2
Lovosice	4,2	3,5	3,0	3,2	3,7	3,8	3,2	3,3
Roudnice nad Labem	4,2	3,8	3,6	3,5	4,2	4,0	3,7	4,0
III. Typ "nové" periferie								
Rumburk	11,4	9,4	8,0	7,1	5,0	4,3	4,0	4,0
Varnsdorf	5,1	4,6	3,9	3,6	3,1	2,6	2,5	2,5
IV. Klasické periferie								
Podbořany	3,9	3,3	2,7	2,7	2,3	2,1	1,9	2,0
Louny	6,0	5,6	5,3	5,1	6,0	5,3	5,2	5,2
Žatec	4,6	4,3	3,8	3,7	3,4	3,3	3,4	3,3
Ústecký kraj	100	100	100	100	100	100	100	100

Zdroj: ČSÚ, vlastní šetření

Do první kategorie *růstového typu* spadá celkem pět nejsilnějších průmyslových mikroregionů Ústeckého kraje, které v období industrializace vytěžily hospodářský potenciál na maximální úroveň. Jejich průmyslová atraktivnost a dominantnost je determinována především nalezištěm a následnou těžbou hnědého uhlí, soustavně za přispění dalších průmyslových odvětví např. chemického. Oblast Litvínova po 2. světové válce prosperovala zejména díky vystavěné chemické továrně Chemopetrol. Výhodou je i dobrá příhraniční geografická poloha mikroregionu Litvínov.

Druhá kategorie *stabilizovaného typu* čítá největší počet mikroregionů Ústeckého kraje. Jejich ekonomická prosperita je spjata s těsnou blízkostí jádrovým průmyslovým oblastem. K hospodářskému rozvoji jednak přispěl populační nárůst mikroregionálních středisek během industrializace, ale také v souvislosti se změnou správního systému, i jejich administrativní statut. Všechny mikroregiony zaznamenaly během celého sledovaného období nestabilní dynamiku populačního vývoje. I přes nepříznivý dopad poválečného odsunu německého obyvatelstva navázaly díky nivelizačním tendencím socialistické industrializace na populační růst, nicméně ne již v takové míře, který vykazovaly před rokem 1930. V současné době, zejména mikroregiony Litoměřice, Lovosice a Roudnice nad Labem, prosperují díky dobré dopravní dostupnosti, a to nejenom z hlediska železniční dopravy, ale také dopravy silniční (dálnice D8).

Ve třetí kategorii, charakterizující tzv. *typ „nových“ periferií*, je zastoupena značná část Šluknovského výběžku, tedy mikroregiony Rumburk a Varnsdorf. Uvedené oblasti se staly průkopníky textilního průmyslu a posléze jejich textilie byly vyhlášené v tehdejší Rakousku-Uhersku. O jejich hospodářském vzestupu prokazatelně svědčí i ukazatel hustoty zalidnění, který bych ve 2. polovině 19. století jeden z nejvyšších. Nicméně s upřednostňováním a orientací převážně na těžký průmysl, začalo mít textilní odvětví marginální charakter a docházelo k populačnímu regresu. Tato ztráta byla umocněna nejenom hraniční polohou, ale zejména výrazným dopadem poválečného odsunu. Jeho následky již neumožnily dosáhnout alespoň částečného nárůstu počtu obyvatel. I v postindustriálním období jsou v neustálém populačním úpadku.

Poslední skupinu *klasických periferií* tvoří Podbořansko, Lounsko a Žatecko. Jedná se oblasti, které jsou typické svým agrárním zaměřením. Nicméně s příchodem průmyslové revoluce ztrácejí na důležitosti, kterou se vyznačovaly v předindustriální etapě, a ustupují silně se rozvíjející průmyslové konjunktury během 2. poloviny 19. století. Klesající prosperita těchto mikroregionů má za následek postupné snižování urbanizace včetně podílu na populaci kraje. V postindustriální etapě (1991-2011) vykazují uvedené mikroregiony v této kategorii nejnižší hustoty zalidnění, přičemž Podbořansko má zároveň ze všech krajských mikroregionů tu nejnižší.

Ústecký kraj je se svou kategorizací mikroregionů nejvíce podobný Moravskoslezskému kraji, o čemž vypovídá i následující níže uvedená tabulka 15.

Tabulka 15: Početní zastoupení mikroregionů vybraných krajů podle kategorií v letech 1869 – 2011

typ - mikroregion	Jihočeský kraj	Ústecký kraj	Moravskoslezský kraj
I. Růstový typ	1	5	10
II. Stabilizovaný typ	5	6	6
III. Typ "nové" periferie	6	2	3
IV. Klasické periferie	5	3	3

Zdroj: vlastní šetření, Klučka 2016, Kněžíčková 2017

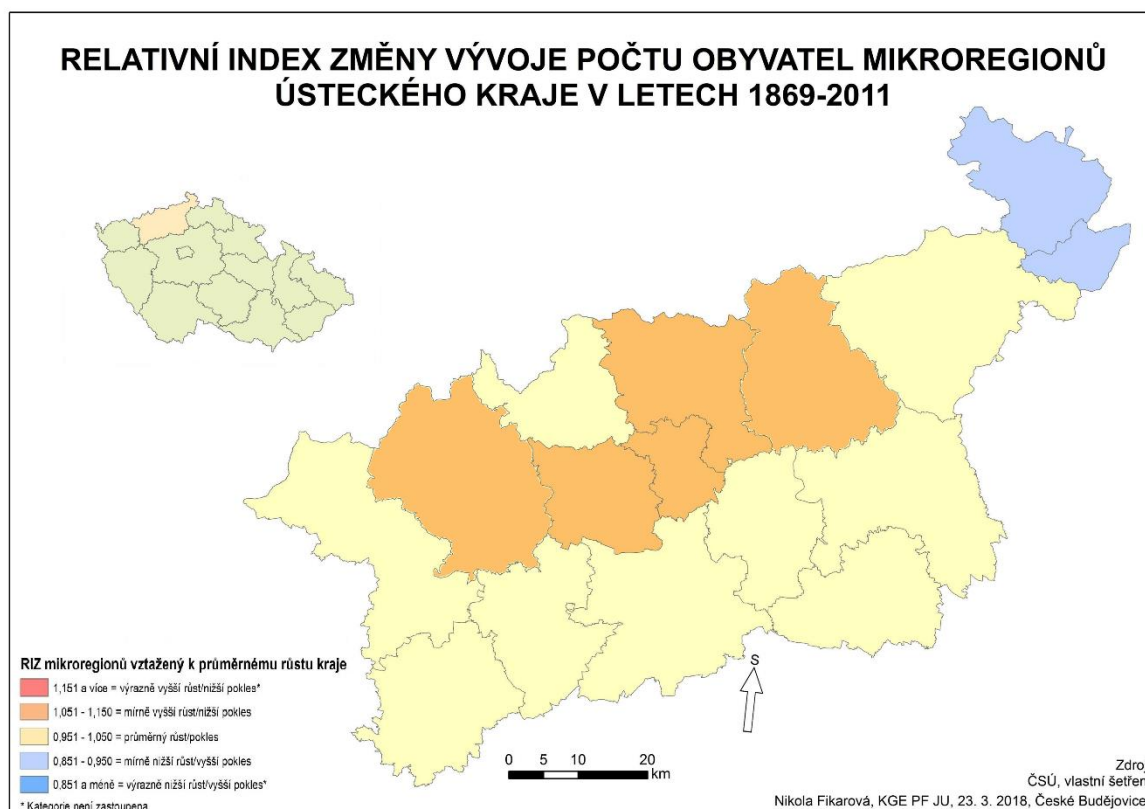
Dle výsledků v tabulce 15, ačkoliv do jisté míry subjektivně analyzovaných, se nejvíce vnitřně polarizovaný jeví Jihočeský kraj. Naopak nejmenší polaritou se vyznačuje Moravskoslezský kraj s celkem 10 růstovými mikroregiony. V případě Ústeckého kraje všechny mikroregiony v I. kategorii převyšují růstovým charakterem druhé nejdynamičtější Táborsko, které je v Jihočeském kraji charakterizováno jako stabilizovaný typ.

7. 2 Generalizace vývojových trendů

Dynamika populačního vývoje Ústeckého kraje byla v průběhu industrializace jedna z nejsilnějších, přičemž mezi hlavní determinanty patřil rozmach průmyslové výroby včetně

zavedení železnice. Podrobnější analýza vývojových trendů byla představena v předešlé kapitole 6. 5. Z hlediska struktury sídelního systému je z mapy 10 jasně zřetelná periferní oblast Ústeckého kraje, kterou tvoří mikroregiony Rumburk a Varnsdorf. Naopak za populačně nejsilnější území se vyznačuje tzv. chomutovsko-ústecká aglomerace, do které je situováno i největší množství koncentračních procesů.

Mapa 10: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1869–2011

Ústecký kraj vykazoval v důsledku nadprůměrného hospodářského rozmachu plynule rostoucí populaci až do roku 1930, a zároveň byl po Středočeském kraji druhým nejlidnatějším krajem v Česku. Největší populační regres nastal po 2. světové válce, přičemž pomyslná populační křivka měla od této doby nestabilní tendenci a prozatím nedosáhla úrovně před rokem 1930. Vývojové trendy jsou pro lepší přehlednost generalizovány do již předem vymezených dílčích časových období.

Roky 1869-1890 znamenají pro Ústecký kraj hospodářskou progresivitu v oblasti průmyslové výroby, kterou urychluje nově vystavěná železniční síť včetně rozvíjející se lodní dopravy. V tomto rozmezí let je kraj charakteristický jednak vysokým přirozeným přírůstkem obyvatelstva, ale také zesilující urbanizací směřující do jádrových průmyslových středisek. Naopak se začínají objevovat prvotní náznaky vnitřní polarizace mezi agrárními a průmyslovými mikroregiony.

Období 1890-1910 se vyznačuje podobnými trendy, které jsou ale typické mnohem větší intenzitou než v počátcích industrializace. O průmyslovém věhlasu Ústeckého kraje již není pochyb, o čemž prokazatelně vypovídá i populační nárůst o téměř 250 000 obyvatel. Nicméně o to větší je míra prohloubení mikroregionálních rozdílů, která je pro toto období charakteristická. Zároveň dochází k upadajícímu významu v textilním průmyslu, jehož krize především zasáhla mikroregiony Rumburk a Varnsdorf.

Etapa let 1910-1930 v sobě zahrnuje tři sčítací cenzy, ve kterých krajská populace přesáhla jeden milion obyvatel. Nutno podotknout, že krajské hodnoty populačního podílu na populaci Česka dosáhly 10,5 %. I přes negativní dopad 1. světové války, tak byl poválečný regres poměrně brzy vykompenzován zvyšující se porodností. K obnově hospodářské prosperity přispěla i výstavba nových průmyslových továren (např. na Chomutovsku). Velká hospodářská krize v roce 1929 zejména zasáhla textilní průmysl, jehož význam byl již téměř nulový.

1930-1950 je obdobím, které je v novodobých dějinách kraje absolutně tím nejhorším a dalo by se označit za předěl v diametrálně odlišném vývoji populace. Největší zlom v dynamice populačního vývoje znamenal poválečný odsun německy mluvícího obyvatelstva, který s sebou přinesl nejen kvantitativní, ale rovněž kvalitativní změny. Krajský podíl populace na populaci Česka činil 8,3 % z předešlých 10,5 %. Největší zásah postihl pohraniční obce, které ze své populace ztratily téměř polovinu obyvatelstva. Hospodářskou restrukturalizaci nastartoval až komunistický převrat v roce 1948.

V letech 1950-1970 kraj opět populačně rostl, ale již nedosáhl hodnot před rokem 1930. Hlavním determinantem tohoto vzestupu byla socialistická industrializace, která se orientovala především na těžbu hnědého uhlí. Z důvodu její rozsáhlé těžby v 50. letech tak byla zdemolována řada obcí včetně historického Starého Mostu. Z hlediska územní nerovnoměrnosti docházelo k jejímu postupnému snižování, nicméně největší koncentrace obyvatelstva byla stále soustředěna v průmyslových oblastech (ústecko-chomutovská aglomerace).

V období 1970-1991 zaznamenaly mírný nárůst obyvatel i oblasti, které doposud vykazovaly pouze úbytek. Jedná se o periferní mikroregiony Rumburk a Varnsdorf, jenž díky celoplošné pronatalitní politice nepatrně populačně posílily. Téměř většinu krajské sídelní struktury pohltil socialistický trend v podobě výstavby panelových sídlišť, jejíž monumentalita zachvátila zejména střediska průmyslových mikroregionů (Most, Chomutov). Do těchto panelových komplexů směřovali především lidé z hnědouhelnou těžbou zlikvidovaných vesnic.

Poslední dílčí etapa, též označována jako postindustriální etapa, je ohraničena roky 1991-2011. Politické a ekonomické změny po roce 1989 měly paradoxně negativní dopad na populační vývoj a hospodářskou činnost kraje. Těžký průmysl ustupuje do pozadí před terciérním sektorem, který v kraji nemá dobrý potenciál pro rozvoj. Dochází tak k nárůstu nezaměstnanosti, jejíž vysoké

hodnoty jsou pro toto období charakteristické, a to zejména na Mostecku či Chomutovsku. S vysokou mírou nezaměstnanosti úzce souvisí i nedostatečná vzdělanostní úroveň, jakožto jeden z dalších negativních atributů. Vliv na dynamiku populačního růstu má i postupně sílící suburbanizace, kdy se především obyvatelé z mikroregionálních středisek stěhují do venkovských zázemí (Ústecko, Teplicko). Od 90. let se Ústecký kraj intenzivně zapojil do přeshraniční spolupráce se sousedícím Německem. Jako atraktivní oblasti se pro zahraniční investory jeví především mikroregiony ekologicky nezatížené a nepostižené těžbou hnědého uhlí, tedy agrárně zaměřené regiony (např. Roudnice nad Labem či Lovosice).

7. 3 Hlavní determinanty populačního vývoje

Na formování sídelní struktury a postupném utváření územní diferencovanosti se podílela řada determinantů. V předindustriálním období určovaly uspořádání sídelního systému zejména *fyzicko-geografické faktory*. Nejranější osídlenci svá tábořiště situovali poblíž *vodních toků*, což představovalo určitý zdroj obživy. Rovněž si svá obydlí orientovali podle *klimatických podmínek a úrodnosti půdy*, která se nacházela především v oblasti nížin, a skýtala tak dobrými předpoklady pro zemědělské využití. Nížiny a s nimi spojená agrarizace rovněž souvisí s *nadmořskou výškou*, kdy lidé své usedlosti koncentrovali do nižších poloh. Zpočátku ekonomická aktivita populace na území dnešního Ústeckého kraje byla soustředěna především na zemědělskou činnost. *Nerostné suroviny*, zejména dobývání hnědého uhlí, jako další faktor ovlivňující dynamiku populačního vývoje vstupuje do popředí až ve vrcholném středověku. Nicméně na významu začaly nabývat až s příchodem *průmyslové revoluce*, během které zkoumaný region zažíval ohromný vzestup.

Průmyslová revoluce byla impulsem k rozsáhlým urbanizačním procesům a zároveň nastartovala hospodářský rozvoj kraje. Založení Mostecké uhelné společnosti v 70. letech 19. století bylo důkazem o slibně se vyvíjecím těžbařském průmyslu. Nicméně rovněž přibývalo fabrik, které se specializovaly na chemický, potravinářských či textilní průmysl. Období industrializace je úzce spjato s výstavbou *železniční sítě* (kapitola 6.2.3.), která rozmach jádrových sídel (Ústí nad Labem, Chomutov, Most, Teplice, Litvínov) ještě více urychlila. Svou důležitou roli sehrála i *lodní doprava*, která zvýšila prestiž dnešního krajského města Ústí nad Labem, kdy se místní přístav mohl svým významem rovnat přístavu Terst (jeden z největších přístavů v tehdejší Rakousko-Uherské monarchii). Dopravní determinant se do určité míry podílel i na utvoření *hierarchizace sídelní struktury* (kapitola 6.2.2.). V průběhu 19. století došlo i ke změně správního systému, v rámci kterého byly utvořeny nové *politické administrativní celky* (kapitola 6.2.1.). v souvislosti s tímto novým správním uspořádáním, populačně posílila zejména ta sídla, která vykazovala určitou administrativní funkci.

Ačkoliv si *1. světová válka* celoplošně vyžádala několik lidských obětí, ve zkoumaném kraji došlo pouze k mírné depopulaci, která byla ovšem po válce vykompenzována postupně se zvyšující natalitou. Negativní válečný dopad pocítila některá průmyslová odvětví, zejména textilní průmysl, jehož postavení se nezlepšilo ani po *vzniku Československa*. Nic na situaci nezměnila ani následná *velká hospodářská krize*, která jeho stagnaci potvrdila.

Nemnoho populačních zlomů nastalo během období *2. světové války*. *Okupace pohraničí* nacistickým Německem spojená s vyhnáním Čechů a následné vyhlášení *Protektorátu Čechy a Morava* mělo negativní vliv na dynamiku vývoje populace. Ovšem vzhledem ke skutečnosti, že většina obyvatelstva Ústeckého kraje byla německé národnosti, největší populační regres v jeho dějinách proto vznikl v důsledku poválečného *odsunu německy mluvícího obyvatelstva*. Tato masivní nucená migrace narušila krajský sídelní systém a vyústila ve značnou prostorovou diferencovanost. Některá sídla přišla o většinu své populace, např. obec Hora sv. Šebestiána nebo obec Kryštofovy Hamry, obě nacházející se v okrese Chomutov. Odsun zavalil k postupnému dosídlování oblastí původním obyvatelstvem, ale také k *přistěhovalectví* několika menšin. Vyhnání Němců s sebou přineslo řadu nejenom kvantitativních, ale také kvalitativních změn (např. národnostní heterogenita apod.).

Po únorovém komunistickém převratu v roce 1948, kraj mohl do jisté míry navázat na vývojové tendence z období průmyslové revoluce. Hlavním důvodem byla nově nastolená *socialistická industrializace*. Hlavní pozornost směřovala na těžký průmysl, zejména na těžbu hnědého uhlí. Nejprve tak populačně sídla středně velká města s kvalitní průmyslovou základnou, posléze i střediska v agrárních oblastech vlivem výstavby průmyslových závodů. V důsledku rozšiřování hnědouhelné těžby došlo k demolicí řady obcí, což bylo jedním z hlavních důvodů pro výstavbu rozsáhlých komplexů *panelových sídlišť*, které nabízely dostatek bytových možností. Urbanizační tendence pokračovaly i po roce 1970, tedy v druhé socialistické éře. Období 70. let 20. století bylo charakteristické celorepublikovou tzv. *pronatalitní politikou*, která znamenala zvýšenou úroveň porodnosti a zahrnovala opatření pro rodiny s dětmi. Zapříčinila tak populační vzestup i v doposud ztrátových mikroregionech jako byl Rumburk či Varnsdorf.

Ekonomické a politické změny po revolučním roce 1989 ovlivnily populační tendence v Ústeckém kraji. *Transformace hospodářského systému*, který začal upřednostňovat terciérní sektor, způsobila poddimenzování těžkého průmyslu a spoustu dalších nepříznivých okolností. Negativně determinující vliv měla *zvýšená míra nezaměstnanosti*, kdy kraj nedisponoval dostatečnou nabídkou pracovních míst, a to v důsledku postižené krajské ekonomiky. Naopak pozitivním faktorem bylo zprostředkování *přeshraniční spolupráce* především se Saskem a s ní spojený přísun investic. Novým celoplošným trendem se stala *suburbanizace*, která zachvátila i Ústecký kraj. Většina mikroregionálních středisek tak populačně ztrácí ve prospěch svého

venkovského zázemí. Jako jeden z obecných determinantů lze uvést *demografické chování* obyvatelstva, kdy se kraj v posledních letech vyznačuje *vyšokou mírou potratovosti*, ale zároveň i *vyšokou mírou mortality*. Krajská populace je tak nadále ztrátová, přičemž podíl na tomto stavu má i *záporné migrační saldo*.

7. 4 Predikce populačního vývoje

Populační vývoj je v předkládané studii doveden do roku 2011, a proto následné úvahy jsou pouhými subjektivními prognózami do dalších budoucích let. Průmyslový charakter tohoto kraje je dán především těžbou hnědého uhlí. Ačkoliv uhelný průmysl tvoří jednu z hlavních ekonomických činností, tak jeho význam postupně upadá a tím dochází k populační stagnaci mikroregionálních středisek jádrových průmyslových oblastí. V letech 2011-2016 se město Teplice populačně navýšilo o nepatrných 0,1 %, Chomutov o 0,8 %, Most o 2,3 %, a v případě Ústí nad Labem došlo v tomto časovém rozmezí k úbytku o 16 obyvatel (ČSÚ 2018). Pokud tyto populační tendence budou pokračovat i nadále, lze do budoucna očekávat ztrátu hierarchického postavení krajského mikroregionu včetně krajského města. V postindustriálním období rovněž dochází v průmyslových oblastech k silícím procesům suburbanizace, kdy jádrová centra strádají na úkor populačně rostoucích obcí v jejich zázemí. Z tohoto důvodu je možné přepokládat tento trend i v následujících letech, kdy dojde k prohloubení teritoriálních rozdílů mezi venkovským zázemím a těmito oblastmi. Jako pozitivní determinant se jeví důležité tahy dopravních cest, které zejména pro agrární regiony znamenají možnost budoucího rozvoje v podobě zahraničních investic. Výhodné postavení pro své znovuoobnovení tak mají mikroregiony Roudnice nad Labem či Lovosice, které se nachází v těsné blízkosti dálnice D8. Tyto oblasti tak mohou do budoucna populačně posílit a podílet se do jisté míry na snížení nezaměstnanosti v kraji.

Nezaměstnanost je jeden z faktorů, který negativně působí na krajskou dynamiku populačního vývoje. I přes mírně klesající tendenci, tak se stále její hodnoty řadí v komparaci s ostatními kraji jednoznačně k těm nejvyšším. Ústecký kraj je v postindustriální etapě otevřen toku investic, jenž úzce souvisí s přeshraniční spoluprací zejména se sousedícím Německem. Jedná se o možnosti, které se do budoucna jeví jako vhodné pro soustavný pokles nezaměstnanosti a následný populační a hospodářský vzestup Ústeckého kraje. Značná část investic směřuje do oblastí průmyslových komplexů např. TRIANGLE či Joseph, a zároveň tak umožňují rozvoj zpracovatelského průmyslu. V příštích letech je tak možné očekávat stoupající počet pracovních nabídek ve zpracovatelském odvětví a zároveň zvyšující počet obyvatel v obcích nacházejících se v okolí těchto průmyslových areálů např. Žatec nebo Louny.

Dlouhodobým přetrvávajícím problémem v kraji je romská menšina. Lze předpokládat její počet nárůst i v dalších letech, kdy se romské etnikum stěhuje do Ústeckého kraje zejména z důvodu levného bydlení.

Jak již bylo avizováno výše, jedná se o predikci, která je založena na subjektivním pocitu vnímání. Míra její pravdivosti se potvrdí až statistickými výsledky v dalším oficiálním sčítání obyvatelstva roku 2021.

8. ZÁVĚR

Vývoj počtu obyvatel Ústeckého kraje se svou komplexností řadí k důležitým ukazatelům, prostřednictvím kterého bylo možné analyzovat mikroregionální odlišnosti. Formování sídelní struktury podléhalo široké škále determinujících faktorů s rozdílnou mírou intenzity. A právě posouzení míry intenzivního působení faktorů na vývojové tendence kraje bylo jedním z několika cílů práce.

Od nejstaršího vybudování sídelních osad až po začátek období industrializace v souvislosti s průmyslovou revolucí měly zásadní vliv na koncentraci obyvatelstva přírodní determinanty. Podstatnou roli sehrála říční síť, klimatické podmínky, úrodnost půdy a také nadmořská výška. Jejich intenzita se začala vytrácet s nastupujícími technickými inovacemi v průběhu 19. století. Značný vliv na vývoj polarizace prostoru uvnitř kraje měla ložiska hnědého uhlí, posléze i hierarchizace tratí železniční dopravy. Polycentrický charakter kraje byl rovněž umocněn proměnami správního systému, zejména utvářením nových administrativních celků. Výčet těchto faktorů podmiňoval transformaci hierarchického systému osídlení. Z novodobých dějin je nutné upozornit na silné depopulační tendence nejenom Ústeckého kraje, ale i celého Česka, a to v důsledku poválečného odsunu německy mluvícího obyvatelstva. Tato masivní nucená migrace byla důležitým předělem mezi předválečnou hospodářskou prosperitou a začínajícím problematickým kvantitativním, ale i kvalitativním vývojem kraje. Nicméně kvalitativní změny na své dominantnosti nabývají až v postindustriálním období.

Hlavním cílem práce byla analýza mikroregionální diferenciací populačního vývoje uvnitř Ústeckého kraje. Analýza objasnila vývojové trendy a kauzality, které se podílely na utváření územních rozdílů jednak na úrovni mikroregionů, tak z hlediska vybraného vzorku 119 obcí. Podrobné vývojové tendence obcí byly vypracovány na základě administrativní funkce sídel, hierarchického postavení a vlivu železniční infrastruktury. V analýze je tak sledován vliv tří faktorů na vývoj populace na vzorku 119 vybraných obcí. Závěrečná hodnocení jejich intenzity působení pak byla využita při analýze historického vývoje jednotlivých mikroregionů. V následné syntetické části byly mikroregiony kategorizovány do skupin podle systému jádro-periferie, přičemž nebyly zohledňovány pouze kvantitativní ukazatele (např. hustota zalidnění), ale rovněž i kvalitativní ukazatele. Z výsledků této typologie jako nejvíce dynamické mikroregiony od počátků industrializace jednoznačně vzešly Ústí nad Labem, Teplice, Most, Litvínov a Chomutov, jenž dohromady tvoří konurbační uskupení. Naopak ztrátu hierarchického postavení zaznamenala část Šluknovského výběžku, konkrétně oblast Rumburku a Varnsdorfu, jenž byly poznamenány

hlubokým propadem textilní výroby a odsunem německého obyvatelstva, po kterém již jejich populační vývoj až do současnosti vykazoval depopulační tendence.

Po naplnění cílů práce bylo přistoupeno k nejdůležitější části, která spočívala v ověření a reflektování vytyčených hypotéz, a proto je možné tvrdit následující:

První hypotéza, která deklarovala jednak nejsilnější koncentrační procesy obyvatel v průběhu průmyslové revoluce do oblasti Podkrušnohoří, ale také rozdělení funkcí mezi průmyslové Podkrušnohoří a zemědělské Poohří se *jednoznačně potvrdila*. Napojení hnědouhelného revíru na železniční síť způsobilo vzestup těžby hnědého uhlí, čehož využily regiony Most, Litvínov, Teplice, Ústí nad Labem a Chomutov. Jejich hospodářskou dynamiku umocnil i úspěšně se rozvíjející chemický či sklářský průmysl. Tyto oblasti v současnosti tvořící konurbační seskupení, zaznamenávaly populační nárůst oproti oblastem zemědělsky zaměřených, a docházelo tak k prostorovým odlišnostem uvnitř Ústeckého kraje.

Druhá hypotéza týkající se prohlubování polarity mezi jádrovým mikroregionem a ostatními sousedícími mikroregiony již tak *jednoznačná není*. I přes existenci krajského města Ústí nad Labem a jeho vedoucí hierarchické postavení docházelo k rapidnímu zvyšování rozdílů pouze vůči „zemědělským“ oblastem (Lovosice, Litoměřice). Tyto rozdílnosti jsou patrné zejména do roku 1910, a to prostřednictvím demografického ukazatele RIZ. Naopak u „průmyslových“ sousedících mikroregionů jako je Děčín a Teplice, k výraznému prohlubování polarity téměř nedocházelo.

V pořadí *třetí hypotéza se z části potvrdila*. Analýza vlivu železniční dopravy prokázala sílicí urbanizaci do obcí, jenž byly napojeny na železniční síť. U Děčína a Ústí nad Labem jakožto dvou nejvýznamnějších lodních přístavů na území Ústeckého kraje, byl jejich populační růst umocněn i lodní dopravou. Rovněž se projevila úměrnost, kdy se stoupajícím významem železničních uzlů, rostl i počet obyvatel. Nicméně nepotvrdila se druhá část hypotézy deklarující, že populačně ztrátové budou ty obce, které zůstaly stranou zavedení železniční trati. I přes neexistenci železniční zastávky, nevykazovaly tyto obce jako celek ve zkoumaných letech 1869 a 1930 stagnační ani depopulační tendence.

Čtvrtá hypotéza zohledňující intenzitu vlivu dalšího z faktorů, tentokrát administrativní funkci sídel, se *zcela potvrdila*. Největší dynamiku nárůstu počtu obyvatel vykazovala sídla politických tj. „středních“ okresů. Naopak sídla soudních tj. „malých“ okresů již tak růstová nebyla, neboť stagnovala stejně jako obce bez administrativní funkce. Obce bez administrativního statutu se ale vyznačovaly především depopulačními tendencemi, a to zejména v období rychlé urbanizace v letech 1869-1910.

Další, v pořadí již *pátá hypotéza*, jenž se týká nastalé situace po 2. světové válce na území Ústeckého kraje, se *z části potvrdila*. Důraz je kladen na poválečný odsun německy mluvícího obyvatelstva a s ním spojené následné vysídlení obcí. Rapidní pokles obyvatelstva nastal v

pohraničních obcích např. v obci Kryštofovy Hamry, Vejprty nebo v obci Hora sv. Šebestiána, kterým se již nepodařilo dosáhnout předválečného populačního stavu. Nicméně odsun Němců měl celoplošný ráz, a tak pokles populace nastal i v sídlech nacházejících se ve vnitrozemí Ústeckého kraje. Výjimkou byl Litvínov, který stagnoval zejména díky vystavěné chemické továrně Chemopetrol. Hlavní migrační proudy v důsledku poválečného pozvolného dosídlování směřovaly především do průmyslových středisek.

Poslední hypotéza věnující se postindustriálnímu období a zohledňující tak situaci po roce 1989 byla *z velké části potvrzena*. Většina obcí situovaných v blízkosti hranici s Německem populačně rostla např. Petrovice, Lobendava, Mikulášovice či Brandov. Obec Kovářská naopak zaznamenala ztrátu počtu obyvatel. Důsledkem hospodářské změny, a s tím související útlum těžby hnědého uhlí, populační regres vykazovala města Ústí nad Labem, Teplice, Litvínov, Chomutov nebo Most.

Předkládaná práce svým zpracováním a analýzou regionální diferenciaci populačního vývoje Ústeckého kraje doplňuje poměrně rozsáhlou řadu již vzniklých prací, a to například kraj Vysočina (Nováček 2004), Jihočeský kraj (Klučka 2016), Moravskoslezský kraj (2017) či Středočeský kraj (Rada 2018). Stanovené vstupní hypotézy byly potvrzeny, i když některé pouze částečně. Poznatky z této práce lze prezentovat nejenom v rámci výuky zeměpisu, ale i při výuce dějepisu a uplatnit tak mezipředmětové vztahy.

9. SEZNAM LITERATURY A ZDROJŮ

ANDĚL, J. (2000): Geografie Ústeckého kraje. UJEP, Ústí nad Labem, 151 s.

ANDĚL, J., JERÁBEK, M. (2001): Ústecký kraj. Geografické rozhledy, 11, č. 1, s. 18-19.

AUERHAN, J. (1934): Vliv železnice na hustotu a vzrůst obyvatelstva okresních měst a ostatních obcí v Čechách v letech 1869-1930. Statistický obzor, 15, s. 186-191.

BELL, D. (1973): The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. Basic Books, New York, 507 s.

BOHÁČ, Z. (1987): Postup osídlení a demografický vývoj českých zemí do 15. století. Sociologický ústav AV ČR, Praha, roč. 7, s. 78.

CLOKE, P. a kol. (1991): Approaching Human Geography. An Introduction to Contemporary Theoretical Debates. SAGE Publications, London, 256 s.

ČTVERÁK, V. (2003): Encyklopedie hradišť v Čechách. 1. vyd., Libri, Praha, 431 s.

FIALOVÁ, L. a kol. (1996): Dějiny obyvatelstva v českých zemích. Praha, 400 s.

FIALOVÁ, L. (2007a): Obyvatelstvo České republiky v dlouhodobé perspektivě (1. díl.). Geografické rozhledy, 17, č. 1, s. 26-27.

FIALOVÁ, L. (2007b): Obyvatelstvo České republiky v dlouhodobé perspektivě (2. díl.). Geografické rozhledy, 17, č. 2, s. 22-23.

FRIEDMANN, J. (1966): Regional Development Policy: a case study of Venezuela. Cambridge, 279 s.

HAMPL, M. (2003): Diferenciace a zvraty regionálního vývoje Karlovarska: unikátní případ nebo obecný vzor? Geografie-Sborník ČGS, 108/1, s. 173-190.

HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNEL, K. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. Universita Karlova, Praha, 256 s.

HLAVAČKA, M. (1990): Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce. Academia, Praha, 179 s.

HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002): Zrod velkoměsta: Urbanizace českých zemí a Evropa. Paseka, Praha, 352 s.

CHRISTALLER, W. (1933): Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomischgeographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen. Jena, 331 s.

JAKUBEC, I., JINDRA, Z., a kol. (2006): Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie. Karolinum, Praha, 437 s.

JANÁČEK, J. (1968): Populace a národnostní otázka. In: České dějiny – Doba pobělohorská, 1526 – 1574. Hlava 3. Praha, s. 160–180.

JANÁK, J., HLEDÍKOVÁ, Z., DOBEŠ, J. (2005): Dějiny správy v Českých zemích: od počátku po současnost. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 568 s.

JELEČEK, L. (1994): Historickogeografické zvláštnosti dějinného vývoje severozápadních Čech. Geografické rozhledy, 4, č. 2, s. 44-46.

JEŘÁBEK, M., DOKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T. a kolektiv (2004): České pohraničí – Bariera nebo prostor zprostředkování?. Academia, Praha, 296 s.

KÁRNÍKOVÁ, L. (1960): Vývoj uhelného průmyslu v českých zemích do r. 1880. Československá akademie věd, Praha, 388 s.

KÁRNÍKOVÁ, L. (1965): Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914, HÚ ČSAV, Praha, 402 s.

KLUČKA, Š. (2016): Regionální diferenciacie populačního vývoje v Jihočeském kraji: historickogeografická analýza. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, 101 s.

KNĚŽÍČKOVÁ, M. (2017): Regionální diferenciacie vývoje Moravskoslezského kraje: historickogeografická analýza. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, 109 s.

KOSTELECKÝ, T. (1994): Regionální rozdíly ve vývoji kriminality a v její celkové úrovni. Geografické rozhledy, 4, č. 2, s. 59.

KOUTSKÝ, J. (2011): Staré průmyslové regiony-vývojové tendence, možnosti rozvoje, UJEP, Ústí nad Labem, 125 s.

KOUTSKÝ, J. (2012): Ekonomické a sociální trendy vývoje v Ústeckém kraji po roce 1989, UJEP, Ústí nad Labem, 101 s.

KUČA, K. (2001): Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl IV., Libri, Praha, s. 161-201.

KUČA, K. (1998): Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl III., Libri, Praha, s. 521-596.

KUČA, K. (1997): Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl II., Libri, Praha, s. 395-768.

KUČA, K. (1996): Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl I., Libri, Praha, s. 626-639.

MALÝ, L. (2015): Regionální diference populačního vývoje v Královéhradeckém kraji: historickogeografická analýza. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, 114 s.

NOVÁČEK, A. (2004): Historicko-geografické aspekty perifernosti a mikroregionální diference kraje Vysočina z pohledu populačního vývoje. Diplomová práce. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 122 s.

NOVÁČEK, A. (2006): Analýza vlivu vybraných faktorů na vývoj sídelního systému Vysočiny od roku 1869. Vlastivědný sborník Vysočiny, 15, s. 91-105.

PAŘIL, A. (2015): Regionální diference populačního vývoje v Plzeňském kraji: historickogeografická analýza. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, 123 s.

PURŠ, J. (1960): Průmyslová revoluce v českých zemích. Státní nakladatelství technické literatury, Praha, 168 s. + 32 s. obr. příloh.

RADA, M. (2018): Regionální diferenciace populačního vývoje ve Středočeském kraji: historickogeografická analýza. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, 153 s.

ROSTOW, W. (1960): The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. Cambridge University Press, Cambridge, 178 s.

SEMOTANOVÁ, E. (1998): Historická geografie Českých zemí. Historický ústav AV ČR, Praha, 293 s.

ŠTÝS, S., BÍZKOVÁ, R., RITSCHELOVÁ, I. (2014): Proměny Severozápadu. Český statistický úřad, Praha, 181 s.

TOUŠEK, V., KUNC, J., VYSTOUPIL, J. a kol. (2008): Ekonomická a sociální geografie. Aleš Čeněk, Plzeň, 411 s.

VYSTOUPIL, J. (2003): Prognózy a modely v regionálním rozvoji (pracovní texty). ESF MU, Brno, 120 s.

ZICH, F. (2007): Přeshraniční vlivy v českém pohraničí: přeshraniční spolupráce v pohraničí jako evropeizace zdola? UJEP, Ústí nad Labem, 282 s.

Ústecko (1999). Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha, 350 s.

Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. 1. a 2. díl, ČSÚ, Praha 2006.

Československá vlastivěda (1969). Československá akademie věd, Praha, 700 s.

Seznam internetových zdrojů

Města a obce (2018): Veřejná správa online

<http://www.mesta.obce.cz/> (20. 1. 2018)

ČSÚ (2018): Města

https://www.czso.cz/csu/xu/mesta_a_obce_mesta (23. 3. 2018)

ČSÚ (2017a): Charakteristika Ústeckého kraje

https://www.czso.cz/csu/xu/charakteristika_kraje (30. 12. 2017)

ČSÚ (2017b): Vybrané údaje za všechny SO ORP (2016)

<https://www.czso.cz/csu/xu/vybrane-udaje-za-vsechny-spravni-obvody-obci-s-rozsirenou-pusobnosti-so-orp> (1. 1. 2018)

ČSÚ (2017c): Sčítání lidu, domů a bytů 2011. Vybrané základní ukazatele podle krajů a okresů České republiky

<https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&pvo=ZVCR034&pvokc=&katalog=30628&z=T> (24. 7. 2017)

ČSÚ (2017d): Sčítání lidu, domů a bytů 2011. Vybrané údaje podle obcí v okrese

<https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt-parametry&sp=A&pvokc=&katalog=30628&pvo=ZVOB035&z=T> (20. 8. 2017)

ČSÚ (2016a): Základní tendence demografického, sociálního a ekonomického vývoje Ústeckého kraje

https://www.czso.cz/csu/xu/zakladni_tendence_demografickeho_socialniho_a_ekonomickeho_v_yvoje_usteckeho_kraje (2. 1. 2018)

ČSÚ (2016b): Retrospektivní přehled o počtu obyvatel a domů v letech 1869-2011 v krajích a správních obvodech obcí s rozšířenou působností

<https://www.czso.cz/documents/10180/20537734/13008415orp.pdf/814092ac-fd42-48d8-b8df-1a8c7eff4882?version=1.1> (20. 8. 2017)

ČSÚ (2014): Nezaměstnanost v Ústeckém kraji ve 4. čtvrtletí 2011

https://www.czso.cz/csu/xu/nezamestnanost_v_usteckem_kraji_ve_4_ctvrtleti_2011_-dle_udaju_mpsv_a_uradu_prace (4. 4. 2018)

Risy (2016a): Regionální informační servis – Průmyslové zóny

<http://www.risy.cz/cs/krajske-ris/ustecky-kraj/regionalni-informace/prumyslove-zony/> (31. 12. 2017)

Risy (2016b): Regionální informační servis – Správní obvody s rozšířenou působností

<http://www.risy.cz/cs/krajske-ris/ustecky-kraj/obce-s-rozsir-pusobnosti/> (14. 3. 2017)

CZECHTOP100 (2016): 100 nejvýznamnějších firem – ROČNÍK 2011

<http://www.czechtop100.cz/zebricky-firem/100-nejvyznamnejsich-firem/2010/> (31. 12. 2017)

Wikipedie (2018): Seznam železničních tratí v Česku

https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_%C5%BEelezni%C4%8Dn%C3%ADch_trat%C3%AD_v_%C4%8Cesku (14. 1. 2018)

ČSÚ (2004a): Náboženské vyznání obyvatelstva

<https://www.czso.cz/csu/czso/57004fa0dc> (30. 12. 2017)

ČSÚ (2004b): Vývoj nezaměstnanosti v Ústeckém kraji – 1990-2003

<https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-nezamestnanosti-v-usteckem-kraji-n-j1f5yfe1yw> (4. 4. 2018)

Szczyrba (2009): Přednáška – Vývoj územně-správního členění ČR

https://geography.upol.cz/soubory/lide/szczyrba/GCR2/GCR2_prednaska_02.pdf (23. 2. 2018)

Proboštov (2009): Historie obce

<http://www.ouprobostov.cz/cs/25/historie-obce/> (12. 3. 2018)

Újezdeček (2010): Historie obce

<http://www.ujezdecek.cz/historie-obce/d-1009/p1=51> (12. 3. 2018)

Město Jílové (2017): Firmy

http://www.mujilove.cz/prezentace-firem/firmy/#ds_smith (12. 3. 2018)

Teplice (2018): Dějiny města

<http://www.teplice.cz/dejiny-mesta/ms-1036/p1=1036> (12. 3. 2018)

Bystřany (2009): Historie obce

<http://www.bystrany.eu/historie-obce/d-92123/p1=1219> (14. 3. 2018)

Ústecký kraj (2011): Problémová analýza Ústeckého kraje

http://www.kr-ustecky.cz/assets/File.ashx?id_org=450018&id_dokumenty=1666198 (4. 4. 2018)

Seznam dalších zdrojů

Databáze ArcGIS verze 9.1

10. SEZNAM TABULEK

Tabulka 1: Kategorizace meziregionální diferenciace Česka z pohledu populačního vývoje	s. 30
Tabulka 2: Podíl obyvatelstva Ústeckého kraje na populaci Česka (%)	s. 32
Tabulka 3: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1869 – 1950	s. 39
Tabulka 4: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1950 – 1961	s. 40
Tabulka 5: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1961 – 2001	s. 41
Tabulka 6: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 2001 – 2011	s. 42
Tabulka 7: Vývoj počtu obyvatel Ústeckého kraje ve vybraných obcích ve velikostních kategoriích	s. 44
Tabulka 8: Vývoj počtu obyvatel Ústeckého kraje ve vybraných obcích bez krajského centra	s. 45
Tabulka 9: Vývoj indexu velikostní strukturalizace obcí v Ústeckém kraji	s. 45
Tabulka 10: Vývoj počtu obyvatel kategorií obcí ve vztahu k postavení vůči železničnímu systému	s. 49
Tabulka 11: Vývoj hustoty zalidnění v mikroregionech vztažený k průměru kraje	s. 60
Tabulka 12: Hierarchické postavení mikroregionů Ústeckého kraje z pohledu změn relativní hustoty zalidnění	s. 61
Tabulka 13: Srovnání polarizace mikroregionů Ústeckého kraje a ostatních krajů Česka	s. 74
Tabulka 14/a: Typologie mikroregionů Ústeckého kraje podle vývoje rozmístění obyvatelstva v letech 1869 – 2011: Hustota zalidnění mikroregionů (obyv./km ²)	s. 75
Tabulka 14/b: Typologie mikroregionů Ústeckého kraje podle vývoje rozmístění obyvatelstva v letech 1869 – 2011: Podíl na populaci kraje (%)	s. 76
Tabulka 15: Početní zastoupení mikroregionů vybraných krajů podle kategorií v letech 1869 – 2011	s. 77

11. SEZNAM GRAFŮ

Graf 1: Vývoj počtu obyvatel v Ústeckém kraji v letech 1869 – 2011	s. 28
Graf 2: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1869 – 1950	s. 40
Graf 3: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1950 – 1961	s. 41
Graf 4: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1961 – 2001	s. 42
Graf 5: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 2001 – 2011	s. 43
Graf 6: Srovnání vývoje hierarchizace sedmi největších měst Ústeckého kraje v letech 1869 a 1991	s. 46
Graf 7: Vývoj počtu obyvatel v letech 1869 – 1930 ve vybraných sídlech Ústeckého kraje podle postavení v rámci železniční sítě	s. 48
Graf 8: Podíl počtu obyvatel vzorku vybraných obcí na celkové populaci Ústeckého kraje v letech 1869 - 2011	s. 55
Graf 9: Index vývoje počtu obyvatel v sedmi největších městech Ústeckého kraje	s. 56

12. SEZNAM MAP

Mapa 1: Vybraný vzorek obcí Ústeckého kraje	s. 16
Mapa 2: Stratifikace dynamiky populačního vývoje ve vybraných obcích kraje od roku 1869 – 2011	s. 52
Mapa 3: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1869 – 1890	s. 62
Mapa 4: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1890 – 1910	s. 64
Mapa 5: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1910 – 1930	s. 65
Mapa 6: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1930 – 1950	s. 67
Mapa 7: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1950 – 1970	s. 69
Mapa 8: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1970 – 1991	s. 71
Mapa 9: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1991 – 2011	s. 72
Mapa 10: Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů v letech 1869 – 2011	s. 78

13. SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1: Vývoj počtu obyvatel v mikroregionech Ústeckého kraje v letech 1869 – 2011

Mikroregion	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Bílina	11 487	16 346	20 384	27 206	32 049	31 623	34 760	22 897	24 074	23 334	24 432	21 448	20 622	20 265
Děčín	71 306	78 339	84 507	94 680	106 320	102 929	112 127	72 013	75 363	77 686	81 317	79 794	79 314	76 447
Chomutov	42 545	47 985	53 058	60 386	68 517	71 627	81 514	55 005	62 260	66 238	74 181	79 706	81 020	79 788
Kadaň	50 107	57 483	61 225	65 058	67 876	62 969	66 230	30 710	31 707	37 497	43 862	44 375	43 968	42 378
Litoměřice	57 547	65 329	65 837	67 372	71 032	71 736	75 650	49 099	52 817	54 554	57 812	57 117	57 645	58 333
Litvínov	19 200	21 413	28 306	49 117	56 155	54 520	57 245	45 697	46 154	47 935	46 562	41 568	40 169	37 837
Louny	37 455	43 434	45 648	52 890	55 871	55 726	56 755	44 214	42 920	42 324	43 651	43 280	42 850	42 419
Lovosice	26 308	28 139	28 016	29 774	32 141	32 454	35 347	26 932	29 971	29 962	29 361	26 638	26 569	26 959
Most	19 022	28 073	37 194	51 691	60 956	64 242	70 179	55 502	66 664	69 254	70 735	78 644	77 027	73 938
Podbořany	23 994	26 891	26 723	27 953	28 943	28 425	29 691	17 071	18 154	17 032	16 706	15 727	15 734	15 969
Roudnice nad Labem	26 114	29 519	31 092	34 272	38 239	38 134	38 920	31 047	32 627	31 474	32 448	30 128	30 045	31 986
Rumburk	71 164	74 430	75 820	79 414	85 038	73 789	79 225	36 574	36 050	34 166	34 848	32 764	33 866	32 566
Teplice	52 287	77 688	100 614	139 339	155 309	154 962	165 843	106 686	115 605	112 310	111 406	106 424	105 476	105 233
Ústí nad Labem	52 939	63 938	79 096	99 752	116 412	118 843	130 589	93 490	100 855	105 922	115 161	118 325	117 780	118 228
Varnsdorf	31 792	34 192	36 982	39 535	41 708	36 446	40 507	22 692	20 543	20 577	21 928	20 890	20 707	19 821
Žatec	28 711	31 636	34 596	39 372	39 818	38 074	40 922	25 322	26 990	26 497	28 115	27 633	27 455	26 825
Ústecký kraj	621 978	724 835	809 098	957 811	1 056 384	1 036 499	1 115 504	734 951	782 754	796 762	832 525	824 461	820 247	808 992

Zdroj: ČSÚ (2016b), vlastní zpracování

Příloha 2: Vývoj počtu obyvatel Ústeckého kraje ve vybraných obcích ve velikostních kategoriích

Velikostní kategorie	Relativní populační velikost dle vybraných kategorií													
	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
1.	20 284	27 834	40 796	57 330	68 313	71 659	79 644	64 179	72 148	79 544	89 272	98 178	95 436	93 000
2. - 4.	48 571	65 144	86 646	122 944	147 665	154 392	168 764	130 782	152 556	164 400	168 714	177 676	171 829	163 939
5. - 12.	84 234	100 716	113 896	146 062	163 056	159 945	175 906	135 591	143 352	162 797	194 683	202 001	197 177	186 704
13. - 34.	128 898	156 341	173 697	201 809	216 000	204 387	219 997	134 408	147 394	151 478	161 323	163 805	164 425	159 948
35. - 119.	174 796	200 372	217 604	244 951	268 211	255 412	269 945	146 602	145 305	128 621	119 773	98 422	102 237	106 282

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 - 2005, ČSÚ (2017d), vlastní šetření

Příloha 3: Srovnání vývoje hierarchizace sedmi největších měst Ústeckého kraje (index 100 = počet obyvatel v Ústí nad Labem)

Město	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Ústí nad Labem	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Most	56	67	67	71	71	72	71	72	79	77	69	72	72	70
Teplice	76	85	76	78	75	73	70	65	68	67	60	54	54	53
Děčín	86	82	69	66	70	70	70	66	64	63	60	55	55	53
Chomutov	40	42	37	35	36	39	42	45	46	50	58	54	53	52
Litvínov	26	27	26	36	35	33	30	40	35	34	33	30	29	27
Litoměřice	53	42	30	25	24	25	25	24	23	25	26	26	26	26

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 - 2005, ČSÚ (2017d), vlastní zpracování

Příloha 4: Podíl obyvatelstva mikroregionu Ústí nad Labem na populaci Ústeckého kraje (%)

Rok	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Ústecký kraj	621 978	724 835	809 098	957 811	1 056 384	1 036 499	1 115 504	734 951	782 754	796 762	832 525	824 461	820 247	808 992
Mikroregion Ústí nad Labem	52 939	63 938	79 096	99 752	116 412	118 843	130 589	93 490	100 855	105 922	115 161	118 325	117 780	118 228
%	8,5	8,8	9,8	10,4	11,0	11,5	11,7	12,7	12,9	13,3	13,8	14,4	14,4	14,6

Zdroj: ČSÚ (2016b), vlastní šetření

Příloha 5: Vývoj hustoty zalidnění v jednotlivých mikroregionech Ústeckého kraje

Mikroregion	Rozloha ORP (km ²)	Hustota zalidnění v jednotlivých letech													
		1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Bílina	123,6	92,9	132,2	164,9	220,1	259,3	255,8	281,2	185,3	194,8	188,8	197,7	173,5	166,8	164,0
Děčín	553,7	128,8	141,5	152,6	171,0	192,0	185,9	202,5	130,1	136,1	140,3	146,9	144,1	143,2	138,1
Chomutov	486,1	87,5	98,7	109,2	124,2	141,0	147,4	167,7	113,2	128,1	136,3	152,6	164,0	166,7	164,1
Kadaň	449,6	111,4	127,9	136,2	144,7	151,0	140,1	147,3	68,3	70,5	83,4	97,6	98,7	97,8	94,3
Litoměřice	470,6	122,3	138,8	139,9	143,2	150,9	152,4	160,8	104,3	112,2	115,9	122,8	121,4	122,5	124,0
Litvínov	236,0	81,4	90,7	119,9	208,1	237,9	231,0	242,6	193,6	195,6	203,1	197,3	176,1	170,2	160,3
Louny	472,7	79,2	91,9	96,6	111,9	118,2	117,9	120,1	93,5	90,8	89,5	92,3	91,6	90,6	89,7
Lovosice	261,6	100,6	107,6	107,1	113,8	122,9	124,1	135,1	103,0	114,6	114,5	112,2	101,8	101,6	103,1
Most	231,1	82,3	121,5	160,9	223,7	263,8	278,0	303,7	240,2	288,5	299,7	306,1	340,3	333,3	319,9
Podbořany	341,0	70,4	78,9	78,4	82,0	84,9	83,4	87,1	50,1	53,2	49,9	49,0	46,1	46,1	46,8
Roudnice nad Labem	300,2	87,0	98,3	103,6	114,2	127,4	127,0	129,6	103,4	108,7	104,8	108,1	100,4	100,1	106,5
Rumburk	266,2	267,3	279,6	284,8	298,3	319,5	277,2	297,6	137,4	135,4	128,3	130,9	123,1	127,2	122,3
Teplice	345,3	151,4	225,0	291,4	403,5	449,8	448,8	480,3	309,0	334,8	325,3	322,6	308,2	305,5	304,8
Ústí nad Labem	404,7	130,8	158,0	195,4	246,5	287,7	293,7	322,7	231,0	249,2	261,7	284,6	292,4	291,0	292,1
Varnsdorf	88,9	357,6	384,6	416,0	444,7	469,2	410,0	455,6	255,3	231,1	231,5	246,7	235,0	232,9	223,0
Žatec	307,4	93,4	102,9	112,5	128,1	129,5	123,9	133,1	82,4	87,8	86,2	91,5	89,9	89,3	87,3
Ústecký kraj	5 338,5	116,5	135,8	151,6	179,4	197,9	194,2	209,0	137,7	146,6	149,2	155,9	154,4	153,6	151,5

Zdroj: ČSÚ (2017b), vlastní šetření

Příloha 6: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Ústeckého kraje

Obec	Počet obyvatel													
	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Benešov nad Ploučnicí	2 267	2 496	3 370	3 875	4 089	3 800	4 457	3 265	3 570	3 630	4 758	4 233	4 062	3 785
Bílina	5 342	7 310	8 952	12 257	14 153	14 361	16 586	11 862	13 726	16 196	18 836	17 025	15 890	15 401
Bílšany	3 021	3 251	3 214	3 472	3 457	3 288	3 434	1 410	1 559	1 488	1 207	969	926	935
Bohušovice nad Ohří	966	1 520	1 799	1 908	2 173	2 143	2 083	1 619	1 739	1 651	2 149	2 468	2 535	2 481
Brandov	1 229	1 428	1 717	2 131	2 896	2 572	2 473	393	453	419	269	237	257	243
Březno	2 837	3 145	3 168	3 308	3 479	3 604	3 758	2 015	1 961	1 469	1 405	1 134	1 211	1 214
Budyně nad Ohří	3 053	3 124	3 116	3 234	3 454	3 468	3 230	2 527	2 605	2 379	2 197	1 880	1 879	2 077
Bystřany	745	1 244	1 401	2 224	2 502	2 469	2 945	1 985	2 177	2 165	1 996	1 814	1 841	1 866
Bžany	1 184	1 423	1 489	1 716	2 048	2 124	2 208	1 351	1 304	1 138	916	663	705	812
Česká Kamenice	8 243	9 036	9 008	9 308	9 675	8 786	9 284	5 383	5 560	5 477	5 585	5 646	5 492	5 525
Děčín	17 492	22 846	28 298	37 617	48 148	50 010	55 925	42 563	46 339	50 301	53 207	53 899	52 506	49 106
Dolní Podluží	2 736	3 178	3 257	3 389	3 485	3 212	3 504	1 966	1 794	1 616	1 469	1 244	1 201	1 128
Dolní Poustevna	2 127	2 518	2 938	3 608	5 406	4 651	4 809	1 919	1 839	2 017	1 916	1 746	1 948	1 824
Dubí	4 431	7 747	11 521	17 886	18 825	17 506	18 599	10 634	11 107	9 412	9 160	7 815	7 630	7 838
Duchcov	4 076	8 854	12 284	16 661	18 050	18 324	19 089	12 002	12 449	12 210	10 554	8 913	8 780	8 487
Háj u Duchcova	1 036	1 408	1 924	2 698	3 031	2 849	2 589	1 476	1 509	1 100	1 050	906	952	1 033
Heřmanov	2 095	2 141	2 096	2 031	1 999	1 865	1 941	789	691	643	543	395	476	497
Hora sv. Kateřiny	2 200	2 096	1 993	2 004	2 147	1 910	1 907	382	448	398	398	275	330	445
Hora sv. Šebestiána	3 235	3 671	3 779	3 585	3 437	2 936	3 092	543	524	486	368	180	219	266
Horní Jiřetín	3 051	3 582	5 809	8 048	8 423	8 206	9 079	7 436	6 627	5 333	3 612	1 861	1 917	2 041
Horní Podluží	2 086	2 082	2 026	1 946	1 983	1 748	2 088	1 025	813	826	846	687	758	740
Hostomice	294	794	1 704	3 028	4 153	3 787	3 892	2 323	2 293	1 815	1 440	1 107	1 242	1 178
Hoštka	2 288	2 389	2 297	2 168	2 136	2 082	2 157	1 316	1 266	1 271	1 220	1 187	1 369	1 618
Hrob	2 448	3 032	4 212	5 928	6 264	5 825	5 905	3 475	3 059	2 648	2 396	2 063	1 989	1 959
Hrobčice	2 571	2 665	2 676	2 800	3 050	3 080	3 364	2 077	2 072	1 490	1 018	859	838	949
Chabařovice	4 211	5 693	6 736	8 359	9 566	9 107	9 620	5 428	5 274	4 811	4 002	2 068	2 234	2 578
Chlumeč	1 684	2 014	2 038	2 227	2 452	2 565	2 762	1 750	1 758	1 677	3 443	3 971	4 110	4 476
Chomutov	8 183	11 707	15 280	19 813	24 869	28 010	33 279	28 848	33 070	40 051	51 769	53 107	51 007	48 328
Chřibská	5 777	5 650	5 205	5 095	5 121	4 463	4 788	1 864	1 673	1 660	1 610	1 411	1 429	1 381
Jeníkov	871	1 080	1 506	1 958	2 129	2 188	2 414	1 487	1 248	1 087	938	779	816	884
Jetřichovice	2 163	2 078	1 969	1 802	1 669	1 420	1 490	610	485	447	355	306	374	376
Jílové	4 002	4 120	4 535	4 590	4 947	4 570	5 558	3 935	4 036	3 803	4 920	5 195	5 259	4 941

Jirkov	4 322	4 713	5 170	5 781	6 261	6 130	7 750	6 000	9 928	11 249	11 980	18 229	20 717	19 461
Jiřetín pod Jedlovou	3 392	3 415	3 379	3 275	3 172	2 654	2 961	992	1 039	888	776	614	570	647
Jiřikov	8 220	8 281	8 754	10 084	11 096	9 452	10 078	4 012	4 278	3 945	3 905	3 638	3 920	3 795
Kadaň	8 262	10 368	11 081	11 999	13 186	12 974	13 480	7 908	10 010	15 624	18 614	17 796	17 579	17 604
Kalek	2 599	2 759	2 649	2 690	2 685	2 131	2 050	305	246	208	150	104	159	187
Kláštevec nad Ohří	5 800	5 967	6 190	6 486	7 062	6 627	7 336	4 770	5 838	9 173	13 255	16 213	15 757	14 591
Košfany	1 155	2 017	2 795	4 213	5 291	5 880	6 675	4 010	4 521	3 682	3 221	2 494	2 627	2 833
Kovářská	2 942	3 467	3 944	4 159	4 443	3 998	4 297	2 122	1 636	1 343	1 614	1 425	1 401	1 106
Krásná Lípa	10 068	10 221	10 495	10 235	10 174	8 600	9 385	4 368	4 308	3 938	3 819	3 381	3 639	3 490
Krásný Dvůr	2 326	2 599	2 481	2 195	2 176	2 266	2 025	1 080	1 132	993	978	834	718	667
Krupka	8 582	10 778	11 826	13 952	14 635	14 507	16 096	8 275	9 059	8 729	9 336	12 620	13 318	13 147
Kryry	2 914	3 625	3 731	3 806	4 202	4 103	4 124	2 384	2 638	2 485	2 573	2 454	2 446	2 345
Kryštofovy Hamry	7 257	8 766	9 177	10 427	9 677	7 270	7 225	1 492	1 340	828	129	88	89	81
Křešice	1 827	1 785	1 792	1 689	2 685	2 315	2 574	1 735	1 852	1 797	1 602	1 358	1 386	1 462
Kytlice	2 478	2 500	2 492	2 912	2 966	2 537	2 520	711	631	614	521	365	418	497
Ledvice	413	1 728	3 309	4 065	4 466	4 193	4 458	2 435	2 123	657	541	447	529	551
Lenešice	882	1 466	1 790	1 856	2 018	2 141	2 539	1 779	1 779	1 591	1 379	1 206	1 313	1 401
Libčevs	2 120	2 360	2 186	2 150	2 032	1 908	2 022	1 255	1 112	1 011	976	912	858	925
Liběšice	2 873	3 089	2 970	2 895	2 906	2 764	2 638	1 663	1 942	1 727	1 639	1 373	1 402	1 549
Liběšice	2 273	2 358	2 334	2 545	2 486	2 393	2 360	1 113	1 135	926	793	645	639	706
Libochovice	2 577	2 718	2 785	2 867	3 049	3 404	3 575	3 229	3 377	3 328	3 512	3 648	3 677	3 547
Libouchec	2 226	2 432	2 479	2 443	2 609	2 433	2 770	1 755	1 824	1 824	1 811	1 671	1 683	1 753
Lipová	2 978	3 169	3 186	3 323	3 391	2 867	2 963	987	1 029	981	753	627	650	670
Litoměřice	10 811	11 728	12 203	14 063	16 595	18 135	19 718	15 126	16 830	19 595	22 869	25 719	24 879	24 098
Litvínov	5 342	7 414	10 707	20 473	24 065	23 460	24 136	25 527	24 990	26 842	29 551	29 096	27 397	24 905
Lobendava	3 072	3 222	3 092	3 050	3 257	2 971	3 045	701	729	595	454	315	333	329
Lom	1 148	1 329	2 343	8 475	9 871	9 693	10 135	6 151	6 102	4 861	4 042	3 214	3 621	3 730
Loučná pod Klínovcem	1 981	2 108	2 224	2 419	2 483	2 230	2 583	1 079	599	209	73	23	68	78
Louka u Litvínova	357	393	535	1 970	2 056	1 970	2 105	1 525	1 552	1 303	1 013	648	762	681
Louny	4 260	5 938	6 814	10 698	12 034	12 266	12 413	12 356	12 537	13 452	17 543	20 812	19 639	18 121
Lovečkovice	2 396	2 311	2 306	2 153	2 157	2 025	1 979	907	703	661	590	441	427	477
Lovosice	3 739	4 852	4 838	5 166	5 714	5 643	6 572	5 708	8 160	9 735	10 449	9 708	9 312	8 623
Lubenec	3 051	2 958	2 645	2 663	2 636	2 504	2 766	1 598	1 731	1 628	1 609	1 508	1 555	1 590
Málkov	1 943	2 088	2 102	2 315	2 336	2 607	2 800	1 791	1 736	1 404	657	473	497	664
Mariánské Radčice	823	906	1 063	1 825	2 349	2 801	3 349	2 947	2 117	1 759	1 405	581	380	441
Měděnec	2 524	2 866	2 916	3 087	2 982	2 603	2 849	831	270	236	282	170	155	137

Měcholupy	2 216	2 406	2 412	2 600	2 627	2 404	2 509	1 243	1 283	1 178	1 141	945	1 045	918
Meziboří	219	232	288	304	302	298	308	235	2 904	6 210	5 588	5 158	4 969	4 703
Mikulášovice	5 787	6 449	6 704	7 109	7 665	6 640	6 755	3 044	2 741	2 631	2 747	2 546	2 397	2 151
Modlany	1 274	2 240	2 501	3 070	3 342	2 259	2 220	1 150	1 220	970	816	643	720	919
Most	11 262	18 649	27 292	40 701	48 621	51 727	56 751	46 328	56 857	61 158	61 543	70 670	68 263	65 193
Mšené-lázně	2 609	3 021	3 139	3 313	3 397	3 445	3 098	2 336	2 119	1 891	1 677	1 576	1 584	1 718
Nová Ves v Horách	2 000	2 164	2 050	2 177	2 268	2 081	2 107	635	647	583	509	374	418	462
Novosedlice	363	585	1 249	3 307	4 842	4 642	4 556	3 076	3 191	2 716	2 491	1 986	2 154	2 215
Obrnice	492	677	684	1 091	1 558	1 579	1 806	1 201	1 217	1 060	2 835	2 466	2 623	2 107
Ohnič	715	1 080	985	1 498	2 074	2 141	2 174	1 336	1 299	1 148	943	756	753	740
Osek	2 378	3 418	5 117	6 100	6 251	6 174	6 472	4 066	4 227	3 728	5 663	5 194	5 030	4 800
Pernštejn	2 026	2 373	2 422	2 204	2 489	2 563	2 796	1 459	1 432	1 134	1 009	933	1 021	1 080
Peruc	4 124	4 491	4 691	4 962	5 160	4 930	4 974	3 612	3 390	3 043	2 565	2 085	2 068	2 118
Petrovice	5 642	5 625	5 179	4 897	5 270	4 676	4 482	836	754	773	698	596	622	832
Podbořany	5 221	6 270	6 597	7 345	7 846	7 641	8 289	5 792	5 851	5 723	5 917	5 913	6 112	6 453
Polepy	1 936	2 151	2 265	2 284	2 212	2 134	2 353	1 420	1 399	1 342	1 209	1 106	1 146	1 263
Postoloprty	5 023	5 954	6 154	6 691	6 602	6 354	6 251	4 168	3 972	4 889	4 886	4 483	4 836	4 813
Povrly	1 875	1 808	2 068	2 340	2 852	2 863	3 315	2 473	2 351	2 419	2 555	2 146	2 109	2 176
Proboštov	386	853	1 152	2 086	2 684	3 092	3 920	2 387	2 931	2 523	2 341	2 075	2 240	2 528
Radonice	2 615	3 041	2 973	2 753	2 669	2 816	2 621	1 457	1 282	1 131	1 278	1 110	1 144	1 142
Roudnice nad Labem	5 373	6 435	7 187	8 723	10 383	10 022	10 399	9 347	10 541	11 155	13 956	13 562	13 132	12 915
Rumburk	13 204	14 481	14 602	15 911	16 397	14 041	15 738	9 300	9 459	9 095	10 255	10 789	11 024	10 770
Rybniště	2 191	2 263	2 461	2 329	2 358	2 127	2 424	1 063	1 135	1 075	871	668	709	662
Řehlovice	1 798	2 007	1 939	2 022	2 180	2 107	2 268	1 429	1 505	1 466	1 317	1 017	1 024	1 270
Snědovice	2 412	2 442	2 234	2 123	2 084	2 044	2 044	960	863	739	736	643	700	732
Spořice	1 239	1 427	1 676	2 230	2 980	3 294	3 467	2 311	2 193	1 487	1 103	810	876	1 271
Staré Křečany	7 529	7 399	7 050	6 571	6 718	5 826	6 021	2 014	2 000	1 785	1 438	1 147	1 175	1 204
Světec	1 183	1 834	1 961	2 731	3 264	3 196	3 380	2 329	2 052	1 621	1 209	872	939	1 003
Šluknov	11 995	12 390	12 527	12 983	13 685	12 414	13 479	6 428	6 128	5 820	6 204	5 568	5 658	5 404
Štětí	4 855	5 137	5 056	4 902	4 796	4 969	4 982	3 628	5 724	7 016	9 054	8 571	9 197	8 852
Teplice	15 469	23 649	31 056	44 626	50 896	52 655	56 088	41 891	49 360	52 941	53 964	53 004	51 060	49 640
Terezín	3 159	7 845	8 140	8 152	7 509	8 293	8 843	4 491	3 938	3 944	3 450	2 892	2 930	2 950
Tísá	2 259	2 759	2 875	2 917	3 078	2 465	2 427	1 083	1 076	885	783	600	674	859
Trmice	2 212	2 892	3 756	5 119	6 659	7 969	8 522	5 945	5 982	4 950	3 957	1 824	2 691	2 967
Třebenice	2 846	2 893	2 759	3 002	3 539	3 468	3 376	2 269	2 352	2 166	2 000	1 753	1 686	1 923
Údlice	2 007	2 122	2 403	2 289	2 513	2 666	2 979	1 444	1 544	1 295	1 037	966	1 001	1 057

Újezdeček	450	793	1 085	1 578	2 078	2 065	2 188	1 540	1 053	918	984	769	779	885
Ústí nad Labem	20 284	27 834	40 796	57 330	68 313	71 659	79 644	64 179	72 148	79 544	89 272	98 178	95 436	93 000
Úštěk	7 544	7 777	7 738	7 595	7 284	6 882	7 194	3 817	3 754	3 187	2 981	2 703	2 662	2 688
Varnsdorf	15 610	17 604	20 654	23 501	25 589	22 242	24 742	15 782	14 089	14 512	16 356	16 266	16 040	15 263
Vejprty	5 593	6 573	8 499	10 212	12 097	10 615	12 222	4 788	4 674	3 682	3 897	3 320	3 336	2 950
Velemín	2 654	2 620	2 523	2 592	2 523	2 604	2 895	1 989	2 017	1 779	1 538	1 300	1 396	1 502
Velké Březno	767	929	1 367	2 182	2 645	2 392	2 832	2 033	2 127	2 073	2 047	1 782	1 865	2 169
Velký Šenov	4 015	4 193	4 297	4 463	5 024	4 326	4 635	2 672	2 586	2 462	2 338	1 943	2 014	1 932
Verneřice	4 943	5 063	4 962	4 751	4 786	4 123	3 953	1 486	1 271	1 148	1 102	1 074	1 081	1 089
Vroutek	2 670	3 076	3 047	3 331	3 386	3 221	3 421	1 938	2 169	1 839	1 942	1 922	1 877	1 880
Vrskmaň	1 319	1 470	1 639	1 977	2 494	2 631	3 246	2 168	1 940	870	264	221	204	237
Výsluní	2 631	2 617	2 562	2 604	2 722	2 280	2 062	427	444	322	240	188	207	325
Vysoká Pec	1 626	1 536	1 634	2 083	2 857	2 895	3 389	2 334	2 272	1 876	735	685	763	985
Zabrušany	856	1 184	1 612	2 603	2 592	2 700	3 222	1 850	1 770	1 478	1 213	1 071	1 093	1 071
Žatec	10 050	11 660	14 520	17 754	18 666	17 761	19 757	14 088	15 661	16 525	19 145	20 320	19 919	18 786

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, ČSÚ (2017d), vlastní zpracování

Příloha 7: Relativní index změny mikroregionů Ústeckého kraje v letech 1869 – 2011

Mikroregion	1869 - 1880	1880 - 1890	1890 - 1900	1900 - 1910	1910 - 1921	1921 - 1930	1930 - 1950	1950 - 1961	1961 - 1970	1970 - 1980	1980 - 1991	1991 - 2001	2001 - 2011
Bílina	1,22	1,12	1,13	1,01	1,07	1,02	1,00	0,99	0,95	1,00	0,89	0,97	1,00
Děčín	0,94	0,97	0,95	1,02	0,99	1,01	0,97	0,98	1,01	1,00	0,99	1,00	0,98
Chomutov	0,97	0,99	0,96	1,03	1,07	1,06	1,02	1,06	1,05	1,07	1,08	1,02	1,00
Kadaň	0,98	0,95	0,90	0,95	0,95	0,98	0,70	0,97	1,16	1,12	1,02	1,00	0,98
Litoměřice	0,97	0,90	0,86	0,96	1,03	0,98	0,99	1,01	1,01	1,01	1,00	1,01	1,03
Litvínov	0,96	1,18	1,47	1,04	0,99	0,98	1,21	0,95	1,02	0,93	0,90	0,97	0,96
Louny	1,00	0,94	0,98	0,96	1,02	0,95	1,18	0,91	0,97	0,99	1,00	1,00	1,00
Lovosice	0,92	0,89	0,90	0,98	1,03	1,01	1,16	1,04	0,98	0,94	0,92	1,00	1,03
Most	1,27	1,19	1,17	1,07	1,07	1,02	1,20	1,13	1,02	0,98	1,12	0,98	0,97
Podbořany	0,96	0,89	0,88	0,94	1,00	0,97	0,87	1,00	0,92	0,94	0,95	1,01	1,03
Roudnice nad Labem	0,97	0,94	0,93	1,01	1,02	0,95	1,21	0,99	0,95	0,99	0,94	1,00	1,08
Rumburk	0,90	0,91	0,88	0,97	0,88	1,00	0,70	0,93	0,93	0,98	0,95	1,04	0,97
Teplice	1,27	1,16	1,17	1,01	1,02	0,99	0,98	1,02	0,95	0,95	0,96	1,00	1,01
Ústí nad Labem	1,04	1,11	1,07	1,06	1,04	1,02	1,09	1,01	1,03	1,04	1,04	1,00	1,02
Varnsdorf	0,92	0,97	0,90	0,96	0,89	1,03	0,85	0,85	0,98	1,02	0,96	1,00	0,97
Žatec	0,95	0,98	0,96	0,92	0,97	1,00	0,94	1,00	0,96	1,02	0,99	1,00	0,99

Zdroj: ČSÚ (2016b), vlastní šetření

Příloha 8: Index vývoje počtu obyvatel v sedmi největších městech Ústeckého kraje (index 100 = počet obyvatel v roce 1869)

Město	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Ústí nad Labem	100	137	201	283	337	353	393	316	356	392	440	484	470	458
Most	100	166	242	361	432	459	504	411	505	543	546	628	606	579
Teplice	100	153	201	288	329	340	363	271	319	342	349	343	330	321
Děčín	100	131	162	215	275	286	320	243	265	288	304	308	300	281
Chomutov	100	143	187	242	304	342	407	353	404	489	633	649	623	591
Litvínov	100	139	200	383	450	439	452	478	468	502	553	545	513	466
Litoměřice	100	108	113	130	154	168	182	140	156	181	212	238	230	223
Ústecký kraj	100	117	130	154	170	167	179	118	126	128	134	133	132	130

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 - 2005, ČSÚ (2017d), vlastní zpracování

Příloha 9: Index změny počtu obyvatel mikroregionů Ústeckého kraje v letech 1869 – 2011

Mikroregion	1869 - 1880	1880 - 1890	1890 - 1900	1900 - 1910	1910 - 1921	1921 - 1930	1930 - 1950	1950 - 1961	1961 - 1970	1970 - 1980	1980 - 1991	1991 - 2001	2001 - 2011
Bílina	142,3	124,7	133,5	117,8	98,7	109,9	65,9	105,1	96,9	104,7	87,8	96,1	98,3
Děčín	109,9	107,9	112,0	112,3	96,8	108,9	64,2	104,7	103,1	104,7	98,1	99,4	96,4
Chomutov	112,8	110,6	113,8	113,5	104,5	113,8	67,5	113,2	106,4	112,0	107,4	101,6	98,5
Kadaň	114,7	106,5	106,3	104,3	92,8	105,2	46,4	103,2	118,3	117,0	101,2	99,1	96,4
Litoměřice	113,5	100,8	102,3	105,4	101,0	105,5	64,9	107,6	103,3	106,0	98,8	100,9	101,2
Litvínov	111,5	132,2	173,5	114,3	97,1	105,0	79,8	101,0	103,9	97,1	89,3	96,6	94,2
Louny	116,0	105,1	115,9	105,6	99,7	101,8	77,9	97,1	98,6	103,1	99,2	99,0	99,0
Lovosice	107,0	99,6	106,3	107,9	101,0	108,9	76,2	111,3	100,0	98,0	90,7	99,7	101,5
Most	147,6	132,5	139,0	117,9	105,4	109,2	79,1	120,1	103,9	102,1	111,2	97,9	96,0
Podbořany	112,1	99,4	104,6	103,5	98,2	104,5	57,5	106,3	93,8	98,1	94,1	100,0	101,5
Roudnice nad Labem	113,0	105,3	110,2	111,6	99,7	102,1	79,8	105,1	96,5	103,1	92,9	99,7	106,5
Rumburk	104,6	101,9	104,7	107,1	86,8	107,4	46,2	98,6	94,8	102,0	94,0	103,4	96,2
Teplice	148,6	129,5	138,5	111,5	99,8	107,0	64,3	108,4	97,1	99,2	95,5	99,1	99,8
Ústí nad Labem	120,8	123,7	126,1	116,7	102,1	109,9	71,6	107,9	105,0	108,7	102,7	99,5	100,4
Varnsdorf	107,5	108,2	106,9	105,5	87,4	111,1	56,0	90,5	100,2	106,6	95,3	99,1	95,7
Žatec	110,2	109,4	113,8	101,1	95,6	107,5	61,9	106,6	98,2	106,1	98,3	99,4	97,7
Ústecký kraj	116,5	111,6	118,4	110,3	98,1	107,6	65,9	106,5	101,8	104,5	99,0	99,5	98,6

Zdroj: ČSÚ (2016b), vlastní šetření

Příloha 10: Relativní změna počtu obyvatel ve vybraných obcích v letech 1869-2011

Vybrané obce	1869	%	2011	Vybrané obce	1869	%	2011
Benešov nad Ploučnicí	2 267	40,1	3 785	Louka u Litvínova	357	47,6	681
Bílina	5 342	65,3	15 401	Louny	4 260	76,5	18 121
Blšany	3 021	-223,1	935	Lovečkovice	2 396	-402,3	477
Bohušovice nad Ohří	966	61,1	2 481	Lovosice	3 739	56,6	8 623
Brandov	1 229	-405,8	243	Lubenec	3 051	-91,9	1 590
Březno	2 837	-133,7	1 214	Málkov	1 943	-192,6	664
Budyně nad Ohří	3 053	-47,0	2 077	Mariánské Radčice	823	-86,6	441
Bystřany	745	60,1	1 866	Měděnec	2 524	-1742,3	137
Bžany	1 184	-45,8	812	Měcholupy	2 216	-141,4	918
Česká Kamenice	8 243	-49,2	5 525	Meziboří	219	95,3	4 703
Děčín	17 492	64,4	49 106	Mikulášovice	5 787	-169,0	2 151

Dolní Podluží	2 736	-142,6	1 128	Modlany	1 274	-38,6	919
Dolní Poustevna	2 127	-16,6	1 824	Most	11 262	82,7	65 193
Dubí	4 431	43,5	7 838	Mšeno-lázně	2 609	-51,9	1 718
Duchcov	4 076	52,0	8 487	Nová Ves v Horách	2 000	-332,9	462
Háj u Duchcova	1 036	-0,3	1 033	Novosedlice	363	83,6	2 215
Heřmanov	2 095	-321,5	497	Obrnice	492	76,6	2 107
Hora sv. Kateřiny	2 200	-394,4	445	Ohníč	715	3,4	740
Hora sv. Šebestiána	3 235	-1116,2	266	Osek	2 378	50,5	4 800
Horní Jiřetín	3 051	-49,5	2 041	Pernštejn	2 026	-87,6	1 080
Horní Podluží	2 086	-181,9	740	Peruc	4 124	-94,7	2 118
Hostomice	294	75,0	1 178	Petrovice	5 642	-578,1	832
Hoštka	2 288	-41,4	1 618	Podbořany	5 221	19,1	6 453
Hrob	2 448	-25,0	1 959	Polepy	1 936	-53,3	1 263
Hrobčice	2 571	-170,9	949	Postoloprty	5 023	-4,4	4 813
Chabařovice	4 211	-63,3	2 578	Povrly	1 875	13,8	2 176
Chlumec	1 684	62,4	4 476	Proboštov	386	84,7	2 528
Chomutov	8 183	83,1	48 328	Radonice	2 615	-129,0	1 142
Chřibská	5 777	-318,3	1 381	Roudnice nad Labem	5 373	58,4	12 915
Jeníkov	871	1,5	884	Rumburk	13 204	-22,6	10 770
Jetřichovice	2 163	-475,3	376	Rybniště	2 191	-231,0	662
Jílové	4 002	19,0	4 941	Řehlovice	1 798	-41,6	1 270
Jirkov	4 322	77,8	19 461	Snědovice	2 412	-229,5	732
Jiřetín pod Jedlovou	3 392	-424,3	647	Spořice	1 239	2,5	1 271
Jiříkov	8 220	-116,6	3 795	Staré Křečany	7 529	-525,3	1 204
Kadaň	8 262	53,1	17 604	Světec	1 183	-17,9	1 003
Kalek	2 599	-1289,8	187	Šluknov	11 995	-122,0	5 404
Klášterec nad Ohří	5 800	60,2	14 591	Štětí	4 855	45,2	8 852
Košfany	1 155	59,2	2 833	Teplice	15 469	68,8	49 640
Kovářská	2 942	-166,0	1 106	Terezín	3 159	-7,1	2 950
Krásná Lípa	10 068	-188,5	3 490	Tisá	2 259	-163,0	859
Krásný Dvůr	2 326	-248,7	667	Trmice	2 212	25,4	2 967
Krupka	8 582	34,7	13 147	Třebenice	2 846	-48,0	1 923
Kryry	2 914	-24,3	2 345	Údlice	2 007	-89,9	1 057
Kryštofovy Hamry	7 257	-8859,3	81	Újezdeček	450	49,2	885
Křešice	1 827	-25,0	1 462	Ústí nad Labem	20 284	78,2	93 000
Kytlice	2 478	-398,6	497	Úštěk	7 544	-180,7	2 688
Ledvice	413	25,0	551	Varnsdorf	15 610	-2,3	15 263
Lenešice	882	37,0	1 401	Vejprty	5 593	-89,6	2 950
Libčeves	2 120	-129,2	925	Velemín	2 654	-76,7	1 502
Liběšice	2 873	-85,5	1 549	Velké Březno	767	64,6	2 169

Liběšice	2 273	-222,0	706	Velký Šenov	4 015	-107,8	1 932
Libochovice	2 577	27,3	3 547	Verneřice	4 943	-353,9	1 089
Libouchec	2 226	-27,0	1 753	Vroutek	2 670	-42,0	1 880
Lipová	2 978	-344,5	670	Vrskmaň	1 319	-456,5	237
Litoměřice	10 811	55,1	24 098	Výsluní	2 631	-709,5	325
Litvínov	5 342	78,6	24 905	Vysoká Pec	1 626	-65,1	985
Lobendava	3 072	-833,7	329	Zabrušany	856	20,1	1 071
Lom	1 148	69,2	3 730	Žatec	10 050	46,5	18 786
Loučná pod Klínovcem	1 981	-2439,7	78				

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005, ČSÚ (2017d)

Příloha 11: Dynamika populačního vývoje vzorku vybraných obcí Ústeckého kraje v letech 1869 - 2011

Vysoce růstové	Bílina, Bohušovice nad Ohří, Bystřany, Děčín, Duchcov, Hostomice, Chlumecko, Chomutov, Jirkov, Kadaň, Klášterec nad Ohří, Košňany, Litoměřice, Litvínov, Lom, Louny, Lovosice, Meziboří, Most, Novosedlice, Obrnice, Osek, Proboštov, Roudnice nad Labem, Teplice, Ústí nad Labem, Velké Březno
Nadprůměrně růstové	Benešov nad Ploučnicí, Dubí, Krupka, Ledvice, Lenešice, Libochovice, Louka u Litvínova, Štětí, Trmice, Újezdeček, Žatec
Mírně rostoucí až stagnující	Jeníkov, Jílové, Ohníč, Podbořany, Povrly, Spořice, Zabrušany
Mírně depopulační	Budyně nad Ohří, Bžany, Česká Kamenice, Dolní Poustevna, Háj u Duchcova, Horní Jiřetín, Hoštka, Hrob, Kryry, Křešice, Libouchec, Modlany, Postoloprty, Rumburk, Řehlovice, Světec, Terezín, Třeбенice, Varnsdorf, Vroutek
Silně depopulační	Bílšany, Brandov, Březno, Dolní Podluží, Heřmanov, Hora sv. Kateřiny, Hora sv. Šebestiána, Horní Podluží, Hrobčice, Chabařovice, Chřibská, Jetřichovice, Jiřetín pod Jedlovou, Jiříkov, Kalek, Kovářská, Krásná Lípa, Krásný Dvůr, Kryštofovy Hamry, Kytlice, Libčeves, Liběšice, Lipová, Lobendava, Loučná pod Klínovcem, Lovečkovice, Lubenec, Málkov, Mariánské Radčice, Měděnec, Měcholupy, Mikulášovice, Mšené-lázně, Nová Ves v Horách, Pernštejn, Peruc, Petrovice, Polepy, Radonice, Rybníště, Snědovice, Staré Křečany, Šluknov, Tisá, Údlice, Úštěk, Vejprty, Velemín, Velký Šenov, Verneřice, Vrskmaň, Výsluní, Vysoká Pec

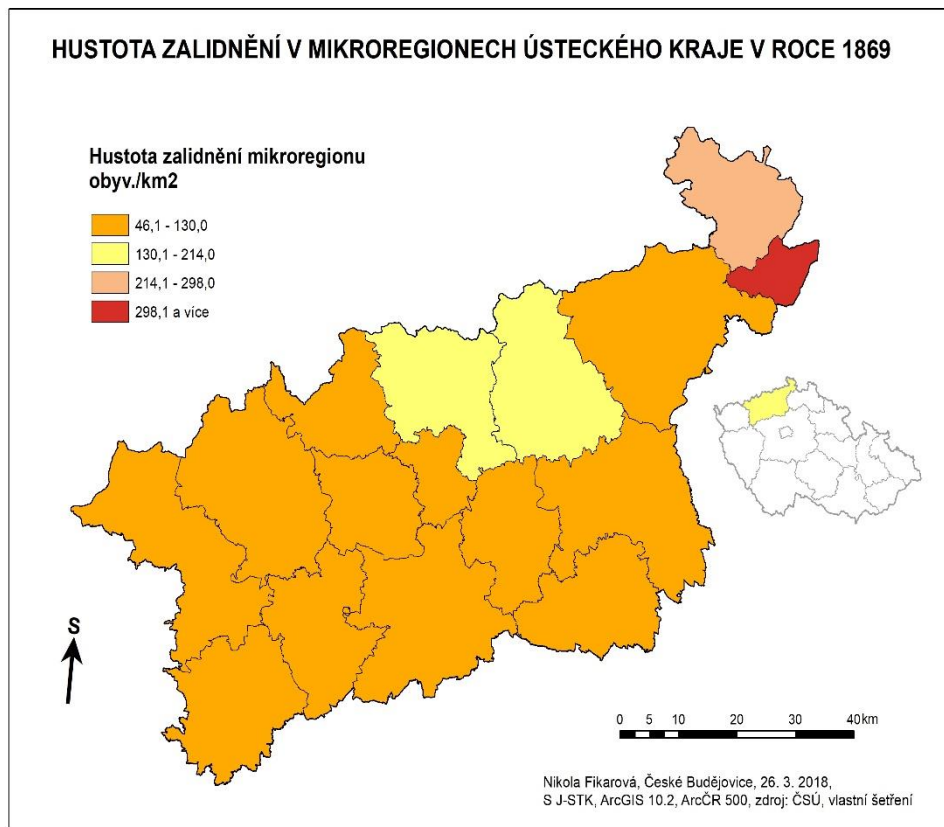
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005, ČSÚ (2017d), vlastní šetření

Příloha 12: Rozdělení obcí do kategorií podle roku napojení na železnici

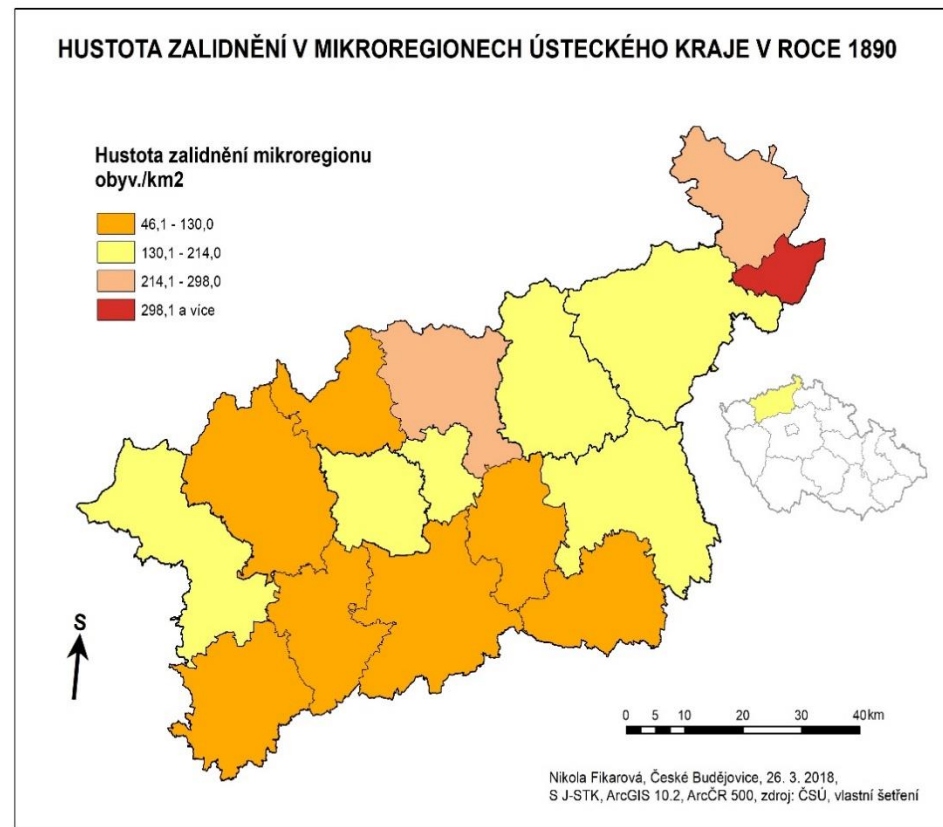
vícenásobné uzly	Ústí n. Labem, Chomutov, Lovosice, Děčín, Louny
čtyřnásobné uzly	Most, Obrnice, Rumburk, Žatec, Louka u Litvínova, Litoměřice
trojnásobné uzly	Libochovice, Mikulášovice, Krásná Lípa, Rybníště, Benešov n. Ploučnicí, Bílina, Česká Kamenice, Postoloprty, Teplice, Roudnice n. Labem
průjezd stanice	Kláštepec n. Ohří, Podbořany, Štětí, Kadaň, Radonice, Spořice, Vrutek, Kryry, Měcholupy, Novosedlice, Krupka, Chlumec, Proboštov, Duchcov, Újezdeček, Velké Březno, Kytlice, Horní Podluží, Jiřetín pod Jedlovou, Dolní Podluží, Dubí, Ohníč, Kovářská, Měděnec, Výsluní, Hrob, Lom, Osek, Háj u Duchcova, Krásný Dvůr, Křešice, Málkov, Lenešice, Libčeves, Libouchec, Mšené-lázně, Pernštejn, Peruc, Polepy, Povrly, Řehlovice, Staré Křečany, Světec, Šluknov, Trmice, Třebenice, Úštěk, Velký Šenov, Bohušovice n. Ohří, Budyně n. Ohří, Bystřany, Bžany, Hostomice, Hošťka, Chabařovice, Jílové, Verneřice, Březno, Košťany, Lubenec, Liběšice (okres Litoměřice)
konečná stanice	Vejprty, Jirkov, Litvínov, Dolní Poustevna, Jiříkov, Varnsdorf
bez zastávky	Chřibská, Zabušany, Kalek, Vrskmaň, Vysoká Pec, Horní Jiřetín, Kryštofovy Hamry, Loučná pod Klínovcem, Lovečkovice, Lobendava, Mariánské Radčice, Lipová, Modlany, Nová Ves v Horách, Petrovice, Meziboří, Snědovice, Terezín, Tisá, Údlice, Velemín, Blšany, Brandov, Heřmanov, Hora sv. Kateřiny, Hora sv. Šebestiána, Hrobčice, Jetřichovice, Jeníkov, Ledvice, Liběšice (okres Louny)

Zdroj: Wikipedie 2018

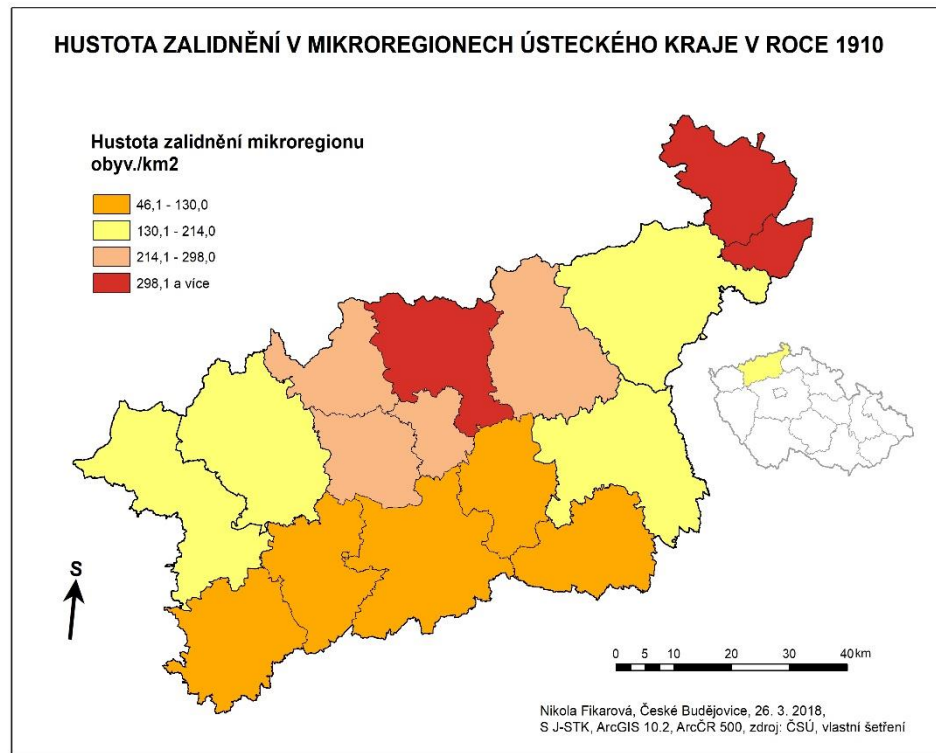
Příloha 13: Hustota zalidnění Ústeckého kraje v roce 1869

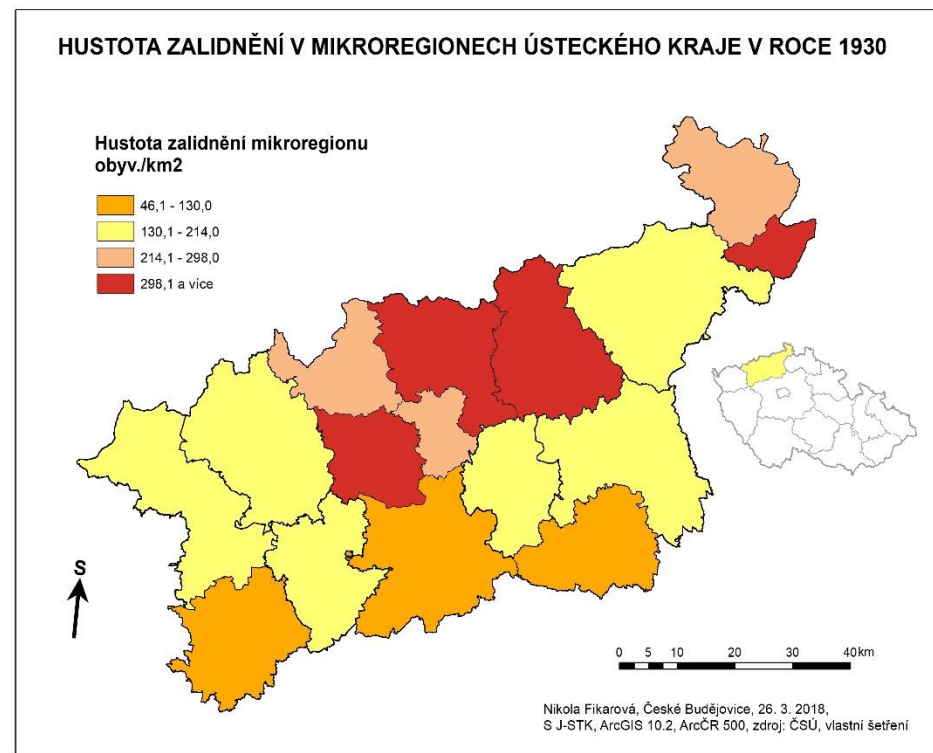
Příloha 14: Hustota zalidnění Ústeckého kraje v roce 1890

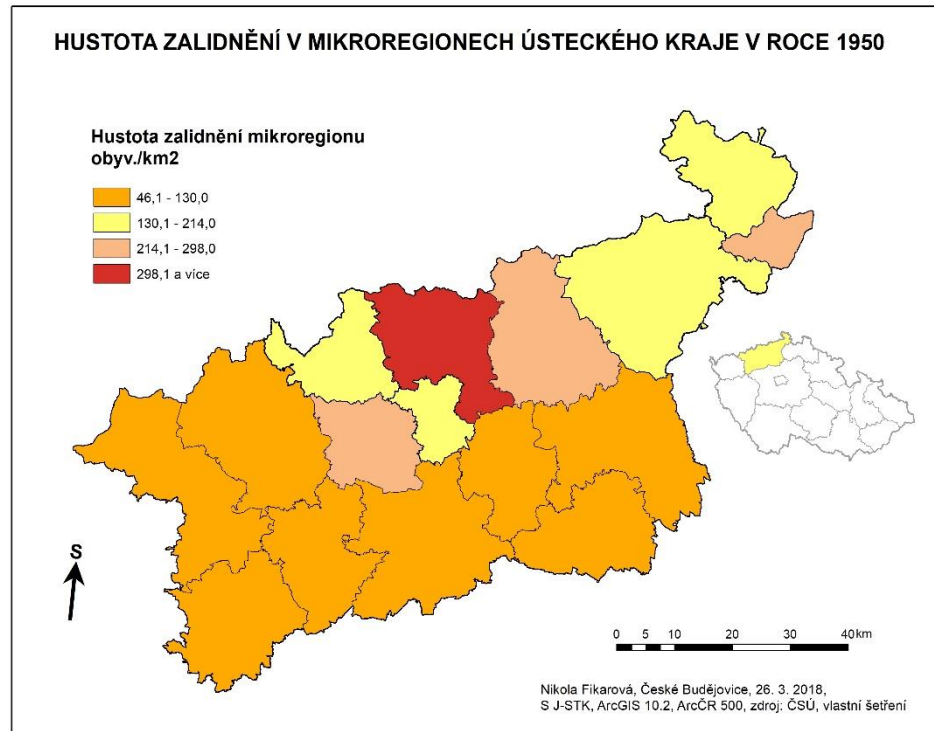
Příloha 15: Hustota zalidnění Ústeckého kraje v roce 1910

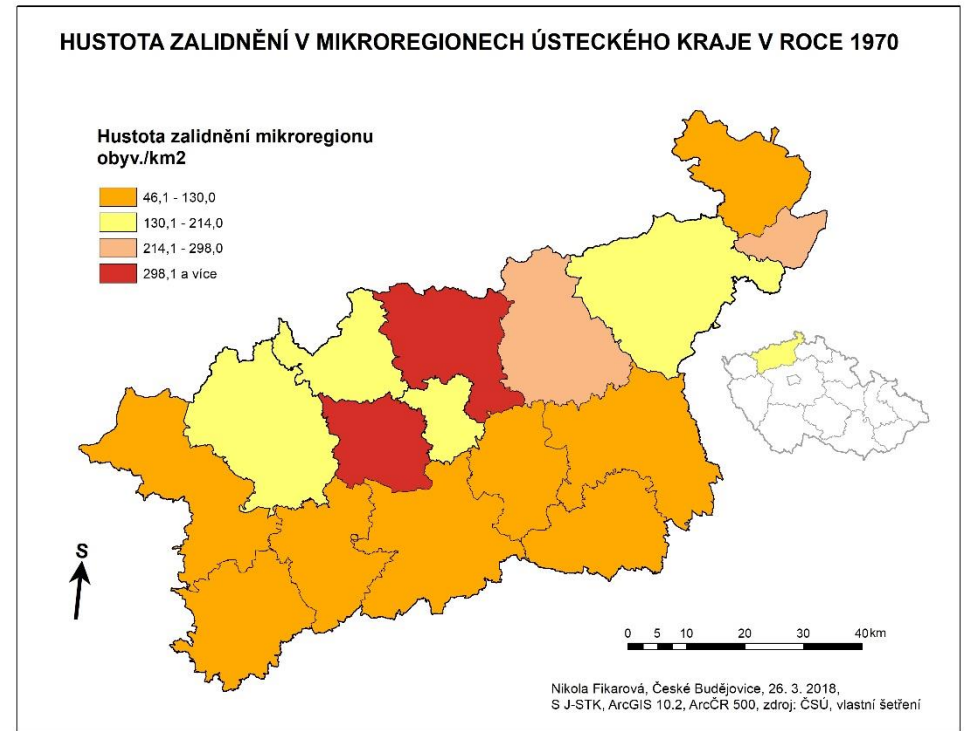
Příloha 16: Hustota zalidnění Ústeckého kraje v roce 1930

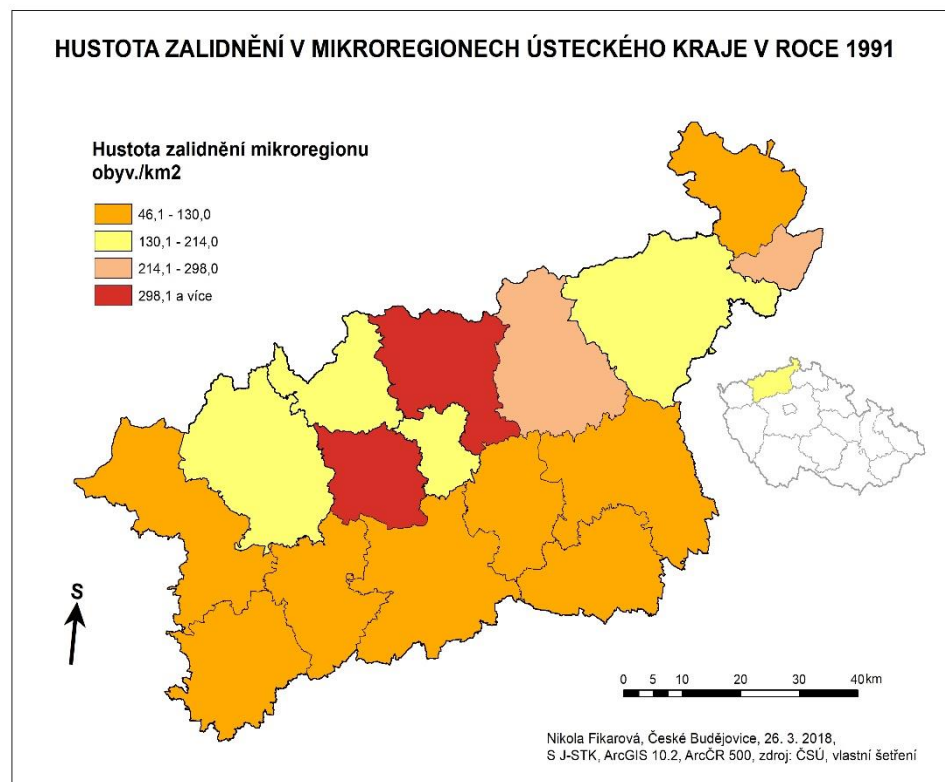
Příloha 17: Hustota zalidnění Ústeckého kraje v roce 1950

Příloha 18: Hustota zalidnění Ústeckého kraje v roce 1970

Příloha 19: Hustota zalidnění Ústeckého kraje v roce 1991

Příloha 20: Hustota zalidnění Ústeckého kraje v roce 2011

